

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN
EKONOMİ VE ENERJİ POLİTİKALARINA GÖRE
BATI BALKAN ÜLKELERİNİN GELECEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CAN DERHAN

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Işıl Şirin SELÇUK ÇAKMAK

BOLU, EKİM – 2024

KABUL VE ONAY SAYFASI

Can DERHAN tarafından hazırlanan "**AVRUPA BİRLİĞİ'NİN EKONOMİ VE ENERJİ POLİTAKALARINA GÖRE BATI BALKAN ÜLKELERİNİN GELECEĞİ**" adlı tez çalışması jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalı İktisat Programında Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir. 22/10/2024

Jüri Üyeleri

Danışman
Doç. Dr. Işıl Şirin SELÇUK ÇAKMAK
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Fatih KONUR
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Altuğ Murat KÖKTAŞ
Necmettin Erbakan Üniversitesi

İmza

.....

.....

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,
- aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı programında enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %30'u geçmemektedir.

.....

CAN DERHAN

ÖZET

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN EKONOMİ VE ENERJİ POLİTİKALARINA GÖRE BATI BALKAN ÜLKELERİNİN GELECEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CAN DERHAN

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT PROGRAMI

(TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. İŞİL ŞİRİN SELÇUK ÇAKMAK)

BOLU, EKİM – 2024

XIV + 163 sayfa

Küreselleşme; ekonomik, kültürel ve sosyal alanları etkileyerek ulus-devlet anlayışını dönüştürmüştür. Avrupa Birliği (AB) 27 üye ülkeyi bütünleştirmektedir, ancak farklı sosyo-kültürel yapıların uyumlaştırılması, özellikle Batı Balkan ilişkilerinde hem fırsatlar hem de zorluklar sunmaktadır. Batı Balkanlar'da yer alan Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Kosova farklı aşamalarda AB üyelik sürecinde ilerlemektedir. Ancak bu süreç, zaman zaman etnik gerilimler, yolsuzluk ve siyasi istikrarsızlık gibi yapısal sorunlarla sekteye uğramaktadır. Bu sorunlar, Batı Balkan ülkelerinin AB'ye tam entegrasyonu önünde bir engel olabilmektedir; çünkü bu ülkelerin demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi alanlarda katı kriterleri karşılamaları gerekmektedir. Bu zorluklara rağmen, AB Batı Balkan ülkelerinin reformlarını ve nihai katılımı desteklemektedir ve Batı Balkanlar'daki dönüşüm süreçlerini teşvik ederek, bu ülkelerin AB ülkelerine uyum sağlamaları için gerekli koşulların yaratılmasını amaçlamaktadır. Ekonomik entegrasyon, bölgenin kalkınmasını hızlandırmayı amaçlayan Batı Balkanlar Büyüme Planı çerçevesinde ilerlemektedir. Bu plan, AB'nin Tek Pazarı ile uyumu güçlendirme, bölgesel iş birliğini teşvik etme ve mali yardımları artırma gibi unsurları kapsamaktadır. Aynı zamanda enerji güvenliği, yenilenebilir enerji kullanımı ve altyapı yatırımları gibi konular da entegrasyon sürecinin önemli bileşenleri olarak öne çıkmaktadır. Batı Balkan ülkelerinin AB'ye entegrasyonu, yalnızca ekonomik iş birliğini artırmakla kalmayacak, aynı zamanda bölgede istikrar ve barışın sağlanmasına da katkıda bulunacaktır. Ancak bu sürecin başarıya ulaşması, AB ve Batı Balkan ülkelerinin karşılıklı reform çabalarını sürdürebilmelerine bağlıdır. Uzun vadede, bu entegrasyonun, Avrupa'nın demokratik değerlerini güçlendirmesi ve bölgesel kalkınmayı desteklemesi beklenmektedir.

ANAHTAR KELİMELER: Avrupa Birliği, Avrupa Birliği Ekonomi ve Enerji Politikaları, Batı Balkanlar.

ABSTRACT

THE FUTURE OF THE WESTERN BALKAN COUNTRIES ACCORDING TO THE ECONOMIC AND ENERGY POLICIES OF THE EUROPE UNION

MASTER THESIS

CAN DERHAN

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF ECONOMICS

(SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. İŞİL ŞİRİN SELÇUK ÇAKMAK)

BOLU, OCTOBER 2024

XIV+163 pages

Globalization; has transformed the understanding of the nation-state by affecting economic, cultural and social areas. The European Union (EU) integrates 27 member states; however, harmonizing different socio-cultural structures presents both opportunities and challenges, especially in relations with the Western Balkans. Albania, Macedonia, Serbia, Bosnia-Herzegovina, Montenegro and Kosovo, located in the Western Balkans, are advancing in the EU membership process at different stages. Yet, this process is occasionally disrupted by structural issues such as ethnic tensions, corruption, and political instability. These issues can become obstacles to the full integration of Western Balkan countries into the EU, as these countries must meet stringent criteria in areas such as democracy, rule of law, and human rights. Despite these difficulties, the EU supports the reforms and eventual accession of the Western Balkan countries and aims to create the necessary conditions for these countries to adapt to the EU countries by promoting transformation processes in the Western Balkans. Economic integration is progressing within the framework of the Western Balkans Growth Plan, which aims to accelerate the development of the region. This plan includes elements such as strengthening harmonization with the EU's Single Market, encouraging regional cooperation and increasing financial assistance. At the same time, issues such as energy security, use of renewable energy and infrastructure investments stand out as important components of the integration process. The integration of the Western Balkan countries into the EU will not only increase economic cooperation but also contribute to ensuring stability and peace in the region. However, the success of this process depends on the EU and the Western Balkan countries ability to continue their mutual reform efforts. In the long term, this integration is expected to strengthen Europe's democratic values and support regional development.

KEYWORDS: Europe Union, Europe Union Economy and Energy Policies, Western Balkans.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY SAYFASI	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
GRAFİK LİSTESİ	viii
TABLO LİSTESİ	ix
RESİM LİSTESİ	x
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	xi
TEŞEKKÜR	xiii
1 GİRİŞ.....	1
2 AVRUPA BİRLİĞİ'NİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ	8
2.1 Avrupa Kavramı.....	8
2.2 Entegrasyon Kavramı.....	8
2.3 Avrupa Birliği Tarihsel Süreci	10
2.4 AB Kuruluş Süreci	16
2.5 AB Genişleme Süreci	23
2.5.1 Birinci Genişleme Süreci	24
2.5.2 İkinci Genişleme Süreci	27
2.5.3 Üçüncü Genişleme Süreci	27
2.5.4 Dördüncü Genişleme Süreci	28
2.5.5 Beşinci Genişleme Süreci	29
2.5.6 Altıncı Genişleme Süreci	31
2.5.7 Yedinci Genişleme Süreci.....	32
2.6 Avrupa Birliği Genişleme Sürecindeki Diğer Gelişmeler	34
2.6.1 Avrupa Tek Senedi.....	34
2.6.2 Maastricht Antlaşması.....	37
2.6.3 Kopenhag Zirvesi	40
2.6.4 Madrid Zirvesi.....	41
2.6.5 Amsterdam Antlaşması	41
2.6.6 Lüksemburg Zirvesi	43
2.6.7 Helsinki Zirvesi.....	44
2.6.8 Nice Antlaşması	44
2.6.9 Ekonomik ve Parasal Birlik	45
2.6.10 Roma AB Anayasa Antlaşması.....	46
2.6.11 Lizbon Antlaşması	48
3 DÜNDEN BUGÜNE BATI BALKANLAR	49
3.1 Tito Dönemi Öncesi Yugoslavya	50
3.2 Tito Dönemi Yugoslavya	55
3.3 Tito Dönemi Sonrası Yugoslavya	57
3.4 Batı Balkan Ülkeleri.....	60

3.4.1	Arnavutluk	61
3.4.2	Makedonya.....	64
3.4.3	Sırbistan	66
3.4.4	Bosna-Hersek	68
3.4.5	Karadağ	70
3.4.6	Kosova	74
4	BATI BALKAN ÜLKELERİNİN AB EKONOMİ VE ENERJİ	
	POLİTİKALARINCA DEĞERLENDİRİLMESİ.....	77
4.1	AB Ekonomi ve Enerji Politikaları	77
4.1.1	AB Ekonomi Politikaları.....	77
4.1.2	AB Enerji Politikaları.....	84
4.2	Batı Balkan Ülkelerinin Ekonomik ve Enerji Kaynakları Açısından	
	Görünümleri	98
4.2.1	Arnavutluk'un Ekonomik ve Enerji Kaynakları Açısından	
	Görünümü	98
4.2.2	Makedonya'nın Ekonomik ve Enerji Kaynakları Açısından	
	Görünümü	102
4.2.3	Sırbistan'ın Ekonomik ve Enerji Kaynakları Açısından Görünümü.....	104
4.2.4	Bosna-Hersek'in Ekonomik ve Enerji Kaynakları Açısından	
	Görünümü	106
4.2.5	Karadağ'ın Ekonomik ve Enerji Kaynakları Açısından Görünümü	109
4.2.6	Kosova'nın Ekonomik ve Enerji Kaynakları Açısından Görünümü.....	111
4.3	Batı Balkan Ülkelerinin AB Uyum Süreci.....	113
4.3.1	Arnavutluk'un AB Uyum Süreci	116
4.3.2	Makedonya'nın AB Uyum Süreci.....	118
4.3.3	Sırbistan'ın AB Uyum Süreci	120
4.3.4	Bosna-Hersek'in AB Uyum Süreci.....	122
4.3.5	Karadağ'ın AB Uyum Süreci	124
4.3.6	Kosova'nın AB Uyum Süreci	127
4.4	AB Yolunda Batı Balkanlar için Ekonomik Göstergeler	128
5	SONUÇ.....	141
	KAYNAKLAR	148

GRAFİK LİSTESİ

Sayfa

Grafik 4.1 AB/27 Alt Sektörlere Göre Genel Ekonomi Enerji Tüketimi (2011-2022)	85
Grafik 4.2 Batı Balkan Ülkelerinin GSYİH (%) (2020-2023).....	129
Grafik 4.3 Batı Balkan Ülkeleri CO2 Emisyonları (Kişi Başı Metrik Ton, 2017-2020)	130

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1 AT'nin Genişleme Süreci ve Topluluğa Tam Üyelik Başvuruları	24
Tablo 4.1 Arnavutluk'un Makroekonomik Verileri.....	98
Tablo 4.2 Makedonya'nın Makroekonomik Verileri	102
Tablo 4.3 Sırbistan'ın Makroekonomik Verileri.....	105
Tablo 4.4 Bosna-Hersek'in Makroekonomik Verileri	107
Tablo 4.5 Karadağ'ın Makroekonomik Verileri	110
Tablo 4.6 Kosova'nın Makroekonomik Verileri.....	112
Tablo 4.7 Batı Balkan Ülkelerinin AB'ye Başvuru Süreci	116
Tablo 4.8 AB ve Batı Balkanların Genç İşsizlik Oranları (15-24 Yaş Aralığı) .	131
Tablo 4.9 AB ve Batı Balkanların Yolsuzluk Algısı Endeksi (Puan Bazında) ..	133
Tablo 4.10 AB ve Batı Balkanlar İçin Eşdeğer Harcanabilir Gelir Gini Katsayısı	135
Tablo 4.11 AB ve Batı Balkanların Nihai Enerji Tüketiminde Yenilenebilir Enerji Payı.....	137

RESİM LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Resim 2.1 Avrupa Birliği Haritası	34
Resim 3.1 Batı Balkanların Siyasi Haritası	61
Resim 4.1 Enerji Topluluğu Haritası	87

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AAET	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİB	: Akdeniz İçin Birlik
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ASİ	: Avrupa Siyasal İşbirliği
ASİA	: Avrupa Siyasal İşbirliği Antlaşması
AT	: Avrupa Topluluğu
ATSA	: Avrupa Tek Senet Antlaşması
AVNOJ	: Anti-Faşist Halk Kurtuluş Konseyi
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BENELUX	: Belgium, Netherlands, Luxemburg
BIO	: Bölgesel İstihdam Ofisler
BM	: Birleşmiş Milletler
CEFTA	: Orta Avrupa Serbest Ticaret Antlaşması
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
ECB	: European Central Bank (Avrupa Merkez Bankası)
ERE	: Arnavutluk Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
GDAÜ	: Güneydoğu Avrupa İş Birliği Süreci
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IOA	: İstikrar ve Ortaklık Antlaşması
İİT	: İslam Konferansı Örgütü (İslam İşbirliği Teşkilatı)
KEİÖ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OEEC	: Organization for European Economic Cooperation
OECD	: Organization for European Economic Development
SAP	: Stabilization and Association Process (İstikrar ve Ortaklık Süreci)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu
USD	: Amerikan Doları
WIPO	: Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü

TEŞEKKÜR

“Avrupa Birliği’nin Ekonomi ve Enerji Politikalarına Göre Batı Balkan Ülkelerinin Geleceği” adlı tez çalışmamı emek ve uzun uğraşlar sonucunda bitirmenin mutluluğu ve gururu içindeyim. Üniversite hayatım boyunca bende merak uyandıran, ilgimi ve dikkatimi çeken Avrupa Birliği, tez konumun da belirleyicisi oldu. Bu çalışma, gayet severek ve isteyerek hazırladığım sürecin sonucunda oluşmuştur.

Öncelikle desteklerini, emeklerini ve dualarını benden hiçbir zaman esirgemeyen ailemden sevgili annem Şerife DERHAN’a, sevgili babam Vedat DERHAN’a ve diğer en yakın akrabalarım ile tanıdıklarım;

Bu tez çalışmamda bana yardımcı olan, katkıda bulunan, bilgi birikimi ile tecrübesini benimle paylaşan danışman hocam sayın Doç. Dr. Işıl Şirin SELÇUK ÇAKMAK’a;

Eğitim hayatımda ilk gözümü açtığımda her zaman yanımda olan, bu hayata beni ilk hazırlayanlardan, her zaman bir anne şefkatiyle yaklaşan çok değerli ve kıymetli ilk öğretmenim sayın Dilek BÜLBÜL’e;

Üniversite hayatım boyunca yardımlarını çok gördüğüm değerli aile büyüğümüz Ahmet GÜRSOY’a;

İlkokuldan yüksek lisansa kadar tüm eğitim hayatım boyunca bilgilerini paylaşan, emekleri üzerimde çok olan diğer tüm saygı değer hocalarıma sonsuz minnetlerimi ve teşekkürlerimi bir borç bilirim.

**Can
DERHAN**

22.10.2024

Şükür
kelimesini
anlamdıran
herkese ve

Her
Şeye...

1. GİRİŞ

Avrupa, tarihi boyunca pek çok farklı siyasi yapıya, devlete, krallığa, şehir devletine ve imparatorluğa bölünmüştür. Yüzyıllarca birçok aydın aracılığıyla bu karışık mozaığa birlik olma ve düzen getirmenin yolları aranmış ve bu hayal üzerinde durulmuştur. Aslında Avrupa'da devletlerarası bütünleşmeye yönelik düşünceler Eski Yunan'a kadar dayanmaktadır. Avrupa Kıtası'nın kültürel açıdan tanımlanması ise XVIII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Tarihsel açıdan bakıldığında ise, Immanuel Kant (1724-1804) ile William Penn (1644-1718), Maximillian Jolly (1559-1641) gibi düşünürlerin "Birleşmiş bir Avrupa" tasvirini eserlerinde işledikleri görülmektedir (Özgöker ve Batı, 2017). Elbette bu bilim insanları Avrupa Birliği kavramını kendi bakış açılarına göre değerlendirdikleri için, aralarında bir fikir birliği olduğundan söz etmek mümkün değildir. Avrupa kavramı, kavramsal olarak yeni olmadığı gibi, var olanın yeniden bulunarak oluşturulmuş hali olarak da ifade edilebilmektedir. Burada Avrupa'dan kasıt birlik olma bilinci olmakla birlikte kıta bütünlüğüdür.

Avrupa'da bir birlik oluşturulabilmesi için teorik ve uygulamalı anlamda girişimler zaman içinde olmuştur. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı, birliğin gerçekleşmesinde önem arz etmiş ve birliğin kurulması hayalinin somut olarak atılan adımlar da ilk kez bu savaşın yıkımı ile ortaya çıkmıştır. Avrupa kıtası iki büyük savaşa dünya sahnesinde ev sahipliği yapmıştır. Gerçekleşen bu savaşlar ülkeler açısından güvensiz bir ortama sebep olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle beraber, Avrupa entegrasyonu sosyal bilimlerde önemli bir konu haline gelmiştir.

İlk olarak, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) olarak başlayan sonrasında Avrupa Topluluğu (AT) ve günümüzde de bilinen ismiyle Avrupa Birliği (AB), Avrupa'nın entegrasyonu açısından merkezde yer almıştır. Avrupa'nın entegrasyon sürecine yönelik ilk adım, 1950'lerde ekonomik ortaklıklarla atılmış ve bu da 1957'de Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) kurulmasına zemin hazırlamıştır. O zamandan beri Avrupa Birliği (AB) birçok genişleme süreci yaşamış ve bu süreçler, bilim insanlarının Avrupa entegrasyonu üzerine farklı açılardan teoriler geliştirmelerine neden olmuştur.

AB'nin kuruluşundaki amacın temelinde, Avrupa Kıtası'nın siyasi parçalanmışlığına etken rol oynayan savaşlar ile siyasi açıdan gerçekleşen istikrarsızlığın önüne geçilmesi ve tahribat içindeki Avrupa ekonomilerinin yeniden yapılandırılması yatmaktadır. Ekonomik kuruluş amacı, Marshall Planı ile Avrupa'ya giden sermayenin Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ye bağlı olmadan Avrupa üretim yeri olan yeni sermaye piyasa yapısının oluşumudur. Bu doğrultuda teşkil edilen birlik yapısının temelleri 9 Mayıs 1950'de Fransa Dışişleri Bakanı olan Robert Schuman'ın yayınladığı deklarasyonla atılmıştır (Gjul, 2019). Bu bildirgede ise R. Schuman, Almanlarla Fransızlara ait kömür ile çelik üretimin tümünün kurulması birliğin karar ve yetkileri altında öteki devletlerin de talepleri doğrultusunda bu birliğe katılma durumunu sağlayabileceklerini belirten bir plan ileri sürmüştür. Diğer deyişle Sanayi Devrimi ile savunma ve silah sanayisinin iki önem arz eden maddeleri olan kömür ile çeliğin üretim faktörü ya da tüketim faktörünün ulusal otoriteden alınıp uluslararası bir kurumda toplanması öngörülmektedir. Bu şekildeki yapı oluşumuyla bir yandan Avrupa kıtası İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yıkılmış ekonomisinin tekrardan yapılandırılacak bir yandan da sanayide kullanılan maddeler için kontrollü anlaşmaya karşı olmayan ülkeler, ilerleyen zamanda savaş endüstrisi için ortak gelişim imkânı ile savaş kazanamayacaklardır. Fransa'dan gelen çağırışı İtalya, Almanya ve Benelüks ülkeleri (Belçika, Hollanda, Lüksemburg) olumlu şekilde cevaplamışlardır. Bu altı kurucu ülkenin kendi aralarında 1951'de Paris Antlaşmasını kabul etmesiyle birlikte Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) dünya sahnesinde yerini almıştır. Akabinde 1957'de imzalanan Roma Antlaşması'yla AET ve AET'yi de Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) takip etmiştir.

AB, öncelikli olarak Avrupa'nın ekonomik ve siyasi istikrarını sağlamak amacıyla kurulmuş bir birliktir. Bu doğrultuda ilk genişleme süreci, ekonomik, stratejik ve sosyal açıdan birbirine oldukça benzeyen güçlü ekonomilere sahip Birleşik Krallık, İrlanda ve Danimarka'nın 1973'te birliğe dahil edilmesiyle gerçekleşmiştir. Ardından, 1981'de Yunanistan ve 1986'da İspanya ile Portekiz gibi İkinci Dünya Savaşı sonrası demokrasileri sarsılan ülkeler AB'ye katılarak, bu ülkelerin dönüşüm ve gelişim süreçlerine katkıda bulunulmuştur. İlk genişlemelerin ardından, Batı ve Kuzey Avrupa'daki refah düzeyi yüksek ülkelerin daha büyük bir pazarda uyum sağlaması amacıyla İsveç, Finlandiya ve

Avusturya da birliğe katılmıştır. Burada bahsedilen “daha büyük pazar” bu ülkelerin bulundukları dönemde gerçekleştirdikleri ticareti, AB üyeliğiyle birlikte daha geniş bir coğrafyada ve daha yoğun bir şekilde yapabilmelerini ifade etmektedir. Dünya ekonomisinin değişen koşullarıyla birlikte, eski Doğu Blok’una ait komünist ülkeler olan Litvanya, Letonya, Çekya, Estonya, Polonya, Macaristan, Slovenya, Slovakya, Malta ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi de birliğe dahil olmuşlardır. AB’ye en son, 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya, 2013 yılında ise Batı Balkan ülkelerinden olan Hırvatistan katılmıştır. Bu tarihten itibaren AB, diğer Balkan ülkelerinin üyelik süreçlerini tamamlamaları ve gerekli asgari koşulları yerine getirmeleri için destek sağlamıştır. Bölgedeki devletlerin yeniden yapılanması ve Batı’nın değerler sisteminin oluşumu açısından bu katkı büyük önem taşımaktadır. Değer, bir kişinin çeşitli insanları, bu insanlara ait nitelikleri, niyet ve istekleri, davranışları değerlendirirken başvurduğu ölçüt olarak tanımlanır. Batı, bu kavram üzerinde durarak ilerlemekte ve bu değerler, Avrupa’nın temelini oluşturmaktadır. Avrupa kültürü ve Balkan ülkelerinde yaşanan iktisadi, siyasal ve sosyal gelişmelerin tamamı, AB için büyük önem arz etmektedir.

AB’nin örgüt yapısına bakıldığında diğer örgüt ve topluluklardan ayıran en farklı özelliği ulus-üstü (supranasyonel) olmasıdır (Erkmen, 2019). Bu farklı özellik AB’yi kurulduğundan bu yana klasik uluslararası birliklerden ayırmıştır. Zamanla ekonomik ve gümrük birliği olmasının da ötesinde farklı konularda da ortak kurumlar oluşturulmuş ve yetkisine dahil edilmiştir. Her imzalanan yeni bir antlaşma beraberinde ortak kurumların sorumluluk ve yetki alanlarının artmasına neden olmuştur. Avrupa’da ekonomi, siyasi ve sosyal alanlarda önem teşkil eden değişiklikler de beraberinde gelmiştir. Avrupalı yetkililer, uzun süre bölünmüş halde olan kıtanın birleşmesini sağlayacak bu fırsatın farkına vararak, kurulan ekonomik birliği AB adıyla siyasi bir birliğe dönüştürme kararı almışlardır. Bu durum, birliğe üye olmayan ülkeler için de tercih edilme nedeni olmuştur.

AB tarafından, AB’ye üye olmak isteyen devletlerin hem ekonomi yönünden hem politik yönünden AB’nin mevcut üyeliği olan devletlerle ideolojik olarak benzerlik taşıması beklenilmektedir (Özarslan, 2006). Bu açıdan başta ekonomik ve politik olmak üzere bazı kriterler belirlenerek, birliğe aday statüsündeki ülkelerin bu kriterlere uyum konusunda değerlendirilmesi yapılmaktadır. Bu kriterlerin bir kısmı AB’ye tam üye olabilmek adına yerine

getirilmesi gerekirken, bazıları ise tam üye olduktan sonraki gerekli ekonomik parasal birlik alanındaki kriterlerdir. Ekonomide ortak paydada olan Avrupalılar, 1992 yılında başlayan Maastricht süreci akabinde siyasi birliğini de ilan etmişlerdir. Maastricht Antlaşması gerçekleşene kadar özellikle ekonomi alanında başarılı bütünleşmeyi ve aynı zamanda derinleşmeyi sağlayan topluluk, Maasticht Antlaşması ile beraberindeki dönemde Avrupa'nın doğusunda yeni bağımsızlık kazanan ülkelere karşı genişleme için politikaların daha çok üstünde durmuştur. 1993'te gerçekleşen Kopenhag Zirvesi'nden sonra oluşturulan Kopenhag Kriterleri, AB'ye üye olmak isteyen ülkelere rehber ve yol haritası olarak kabul edilmiştir.

Derinleşmesini Maastricht süreci ile tamamlamış olan AB, genişleme mekanizmasını devreye sokmasıyla o zamanki adıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) olarak bilinen Rusya'nın siyasi ve ekonomik egemenliğinden çıkmış Doğu ve Orta Avrupa devletlerini kendi içinde bütünleştirip, Avrupa Kıtası'nın bölünmüşlüğü bitirmek istemiştir. Bununla birlikte, 1999 yılına kadar Balkan ülkelerine yönelik etkili bir stratejik yaklaşım geliştirememiştir. 1999 yılında yaşanan Kosova Savaşı, hem Balkan bölgesinin Avrupa'nın sorunlu bölgesi olarak kaldığını hem de AB'nin bölgedeki istikrarı sağlamak için başlattığı bölgesel yaklaşımın ve benzer girişimlerin etkisiz olduğunu ortaya koymuştur. Kosova'daki çatışmaların bölge ülkelere ve Avrupa'ya getirdiği riskleri göz önünde bulunduran AB, mevcut Balkan politikasında değişiklik yaparak daha etkin ve daha aktif rol üstlenmeye yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda AB, 1999 yılından bu yana Batı Balkan ülkeleri ile olan ilişkilerinde bir dönüm noktası haline gelen istikrar ve ortaklık süreci (SAP) başlatılmıştır (Calic, 2005). AB, SAP'la Batı Balkan ülkelerinden olan Arnavutluk, Bosna Hersek, Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Hırvatistan'ın birliğe entegre olabileceğini açıklamıştır. Ancak SAP'ın başlatılmasının ardından geçen süre zarfında Avrupa'nın ortasında olan bu bölgenin kalıcı istikrara ulaştığı gözükmemektedir. Taşıdığı sorunlarla beraber Balkanlar Avrupa güvenliğini tehdit etmekle birlikte AB gündeminde de üst sıralarda yerini korumaya devam etmektedir.

AB belgelerine yönelik söylem analizi ve AB yetkililerinin yaptıkları açıklamalar sonucunda Avrupa güvenlik topluluğunu genişletme veya genişleme düşüncesinin topluluğun dayandığı Avrupa ve biz kimliği, AB'nin Batı

Balkanlar için genişleme gündemindeki temel nedendir (Aksoy, 2020). AB, Batı Balkan ülkelerinin aynı anlayışları paylaşıp, aynı kültürel bağlar ile tarihi mirasa sahip olmaları nedeniyle birliğe dahil edilmesi gerekliliğine inanmaktadır (Ülger, 2019). Bir bakıma AB, Batı Balkanları bulmacadaki ayrılmaz eksik parça olarak görmektedir. Bu bağlamda da Batı Balkan ülkelerinin geleceği de bir o kadar AB'ye bağlı olduğu söylenebilmektedir. Çünkü Batı Balkanlar olmadan Avrupa'nın, istikralı ve tam bir düzeni olamaz düşüncesi yatmaktadır. Batı Balkanlar ülkelerinin entegrasyon sürecinde, büyük öneme sahip iki etken daha bulunmaktadır: artan Avrupa etkisi ve sınır komşusu Rusya ile yükselen jeopolitik rekabettir. Bu iki etken, Avrupa güvenlik topluluğu içinde, çelişkili de olsa, genişleme fikrini güçlendirmekte ve teşvik etmektedir. Bu bağlamda Avrupa şüpheciliği, Avrupa'nın sınır güvenliği ya da rekabet durumu olarak tanımlanabilir ve Avrupa içinde güven ortamının sağlanıp sağlanamayacağı sorusuyla da bağlantılı olarak değerlendirilebilir.

AB'nin her genişleme girişimiyle birlikte genişleme politikası değiştikçe, birliğe üyelik kriterleri de değişim göstermektedir. 1993'te Kopenhag Kriterleri'nin getirilmesiyle, AB, antlaşmalarında zaten tanımlanmış olan mevcut kriterlere ek olarak, tüm katılım ülkelerini kapsayan sistematik bir üye kriterleri listesine sahip olmuştur. AB'nin Batı Balkanlar'daki genişleme gündemi ise Avrupa entegrasyon projesinin geleceğini tehdit etmektedir. Balkanlar genel anlamda istikrarsız, güvensiz ve ikili çatışmalarla ilişkilendirilen bir bölge olarak bilinmektedir. Dolayısıyla AB, bu bölgeyi sorunlu bir bölge olarak görmektedir. Buna rağmen, AB'nin iç krizler, artan Avrupa şüpheciliği ve bölgenin sorunlarına rağmen Batı Balkanlar'a yönelik genişlemeyi gündeminde tutmaya devam etmesi, bu bölgeye olan ilgisini sürdürdüğünü göstermektedir.

AB'nin birliğe katılma kriterlerini baz alan ve etkileyen politikalardan koşulluluk politikasında belli dönem aralıklarında farklılıklar dikkat çekmektedir (İba Gürsoy ve Ülgen Türedi, 2020). AB ekonomik krizin ardından koşulluluk politikasının üzerinde daha durmuştur. Üyelik sürecini zorlaştırarak birliğe aday olan ülkenin üyelik koşullarının sağlayıp sağlamadığını da dikkatli bir şekilde takip etmeye başlamıştır. Koşulluluk politikasıyla kendi toplumuna ve aday ülkelere AB'ye üye olmanın kolay olmadığı, reformların inandırıcı ve sağlam bir şekilde üstesinden gelinmesinin gerekliliğini belirtmiş ve hala belirtmeye devam etmektedir. AB'nin koşulluluk politikası, aday olan ülkelerin katılımında gerekli

aşamaları tamamlanması ile AB değerlerine uyumlu hale gelmeleri açısından gerekli görülmektedir. Koşulluluk politikasının gerçekleşmesiyle AB'nin aday ülkeler için dönüştürücü etkisinin daha çok olması ve ülkelerin üyeliklerinden sonra AB içinde sorun oluşmaması istenmektedir. Koşulluluk politikası 1993 Kopenhag kriterlerindeki; ekonomik kalkınma, hukuk üstünlüğü, insan haklarına yönelik saygı, demokratikleşme, azınlık grubun korunması gibi temel prensiplere dayanmaktadır.

Batı Balkan ülkelerinin üyelik süreci önceki genişleme dalgalarına göre daha zor geçmektedir. AB, 2005 yılında gerçekleşen katılım müzakerelerine başlayan Hırvatistan'ı bile ancak 2013 yılında bünyesine alabilmiştir. Batı Balkan ülkelerinin gelecekte AB'ye üyeliklerinin zor görünmesi ve sürecin ne zaman sonlanacağını belirsiz olması, bu ülkelerin üyelik süreçlerini genişleme politikasındaki değişimlere bir örnek olarak öne çıkarmaktadır.

Bu tezde, şu sorulara cevap aranmaktadır: AB, ekonomi ve enerji politikaları doğrultusunda üye olmayan Batı Balkan ülkelerinin üyeliğini kabul eder mi, ederse ne zaman ve hangi koşullarda kabul eder ve bu kabulün AB ile Batı Balkanlar için olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir? AB, Batı Balkan bölgesindeki bakış açısını odak noktasına almıştır. Bu, AB'nin bölgeye yönelik farklı boyutlardaki entegrasyon perspektifine devlet kurma bağlamında ya da siyasi bağlamdaki koşulluluk perspektifi aracılığıyla açıklanabilmektedir. Burada ulusal devletler Avrupa'nın geleceğine yönelik bakış açılarına odak kesilmiştir. Bununla beraberinde özellikle iç krizler ile Avrupa'daki AB şüpheli olan partilerin ve grupların artan tehdidiyle karşı karşıya iken, AB'nin sınırlarını Batı Balkanlar'a kadar genişletmeyle ilgili açıklamalara da ihtiyaç vardır. Bu tezde, AB ile bölgedeki ülkeler arasındaki ilişkiye odaklanmak yerine, AB'nin Batı Balkanlar ile genişleme gündeminin arkasında yatan itici gücün açıklamayı amaçlamaktadır. Bu tezde ayrıca, ortak değerlere ve ortak Avrupa kimliğine dayanan güvenlik topluluğu olarak ele alınan AB'yi analiz etmekte ve üye ülkelerin ortak bir topluluk ile karşılıklı şekilde kimlik anlayışlarından dolayı AB'nin güvenli, barış içinde ve istikrarlı düzen içinde olduğunu savunmaktadır. Böylelikle altı devletle başlayan bu süreç başka tarihlerde yeni üye devletlerin dahil olmasıyla beraberinde 2021 yılı itibarıyla 27 üyeli bir yapıya ulaşmıştır. Ayrıca tez, genişlemenin Avrupa Birliği'nin (AB) iç dinamikleri ve karar alma süreçleri üzerindeki etkisini inceleyerek, farklı bakış açıları ve çıkarların bir araya

gelmesinden kaynaklanan karmaşıklıkları vurgulamaktadır. Sonuç olarak, AB'nin Batı Balkanlar'a yönelik genişleme gündeminin, Avrupa'da barış, iklim gündemi ve yeşil ekonomi ile de refahı teşvik etmeye yönelik daha geniş vizyonuna nasıl uyduğunun kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

Tezin ilk bölümünde, AB hakkında genel bilgilerle beraber bu bilgileri barındıran oluşum, gelişim ve sonucu hakkında da açıklamalara yer verilmiştir. Buradan ikinci bölüme bağlayan konu da Batı Balkanlardır. Bu ülkelerden birliğe üye olmayan, aday statüsünde olan ya da potansiyel aday olarak geçen ülkelerin genel ekonomik, enerji, siyasi ve sosyal açıdan yönleri ele alınacak bir bölüm yer almaktadır. Batı Balkanlar yani Doğu Avrupa ülkeleri Avrupa Kıtası'nda olmalarına rağmen Avrupalı görülmeyen, Avrupa'dan uzak ama Avrupa'nın tabiri caizse göbeğinde yer alan ülkelerdir. Buradan da üçüncü bölme geçişi yani AB'nin politikalarından ekonomi ve enerji baz alınarak birliğe üye olmayan altı ülkenin geçmişinden geleceğine doğru bir değerlendirme yapılmıştır. Buradan hareketle birliğin kuruluş sebeplerinden şu zamanda yer alan sebeplerinin değişimi, birliğin; duruşu ve aldıkları kararları en güncel haliyle açıklanacaktır. Tezin sonuç kısmında Batı Balkan ülkelerinin AB ekonomi ve enerji politikalarına uyum sağlamada karşılaşılabilecekleri potansiyel zorluklara ve fırsatlara da değinilmekte ve ayrıca bu politikaların Batı Balkanlar'daki bölgesel istikrar ve iş birliği üzerindeki etkileri de vurgulanmaktadır. Zira böyle bir süreç diğer bir deyişle Batı Balkanlar'ın AB'ye entegrasyonu sadece bölgedeki ekonomik kalkınma ve iş birliğini arttırmayacak aynı zamanda Avrupa'daki genel barış ve istikrara da katkıda bulunacaktır.

2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ

Bu bölümde, Avrupa Birliği genel bir çerçevede ele alınacak; Avrupa kavramı, tarihsel gelişimi, genişleme süreci ve Avrupa Birliği'nin oluşum sürecindeki adımlar incelenecektir.

2.1 Avrupa Kavramı

Avrupa kavramının milattan sonraki ilk yüzyıllarda kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Europe kelimesinin Yunan mitolojisinden geldiği düşünülmektedir: Beyaz boğa kılığına giren Zeus tarafından baştan çıkarılan Fenikeli prenses Europa, Lübnan'dan Girit'e getirilmiş ve sonra Girit kralıyla evlenmiştir (McCormick, 2014). O zamanlardan beri kullanılan bu kavram evrilerek bir kıtayı ve hatta dünya sahnesinde yerini alacak boyuta gelmiştir. M.S. 800'lü yıllarda Frank Kralı ve Kutsal Roma-Germen İmparatoru Charlemagne Avrupa'da yeniden siyasi birliği sağlamış, sınırları Pireneden Tuna Nehri'ne, Sicilya'dan Hamburg'a kadar uzanan bir imparatorluğa hükmetmiş ancak ölümünden sonra imparatorluğunun ömrü de uzun olmamıştır (The Economist, 2004). O zamandan bu yana tüm Avrupa kıtasını kapsayan siyasi oluşum Avrupa Kıtası'nda olmayıp bu şekilde düşünce akımlarıyla beraber girişimlerin olduğu söylenilebilir. Aslında Avrupa kavramı antlaşma ile ortaya çıkan bir düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa düşüncesi, 1648 yılında Westphalia Antlaşması ile ulus devletlerin ortaya çıkışından sonra gelişim sürecine girmiş (Börekci ve Yurdakul, 2011) ve Avrupa içindeki bu ulus devletlerin birlik oluşumları da başlamıştır. Bu antlaşmayla bir yandan devletlerin eşitliği ile bağımsızlığı ilkesi benimsenirken, öte yandan düzenli ve karşılıklı ilişkilerin belli siyasi dengeyle öngörülen uluslararası sistem kurulmaya çalışılmıştır. Bu sistem kurulurken türlü çabalar sarf edilmiştir. Ancak sonucunda hüsrarla karşılaşılmaması Avrupa oluşumunu geciktirmiştir.

2.2 Entegrasyon Kavramı

Göçler çağında en önemli konulardan biri, göçmenlerin ve göç kökenli bireylerin yeni toplumla uyum sağlamasıdır. Bu süreçte yaşanan sorunlar, göç sonrası geleceğin inşasına kadar uzanmaktadır. Başta ekonomi olmak üzere, siyaset, doğa olayları ve toplumsal olaylar nedeniyle gerçekleşen göçler, köken

olan ülkeyle ev sahibi ülkede önemli ölçüde sosyal açıdan değişimlere neden olmuştur.

Genel olarak entegrasyon kavramı; bir bütüne uymak, parçaların da bu bütüne ulaşması, toplumsal grubun ortak norm ve değerler çerçevesince uyumun olması anlamına gelmekte olduğu söylenebilmektedir. Sosyolojik bir terim olarak üzerinde fikir birliği olmamakla birlikte entegrasyon; bir toplumu meydana getiren bireylerin, farklı grupların ve diğer çeşitli ünitelerin karşılıklı bağımlılık ve düzen oluşturacak şekilde birleşmeleri süreci olarak tanımlanabilir (Günay, 2012). Bir süreç dışında amaç ya da işlev olarak da nitelik kazanan bu kavram; ayrışma anlamında da ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda entegrasyon, çeşitli kültürel grupların bir arada ve eşit yaklaşımla yaşama konusunda vaat edici yanı da vardır. Sözü geçen sebeplere yönelik eşit bir yasal tutumun problemlerin giderici, kayırmakla mücadeleye giren, toplumun bazı kısımlarının birbirlerine yönelik tanımlarına motive edici öncelikler görev niteliğindedir.

Ekonomik anlamda entegrasyon terimi ilk olarak 1968 yılında yayınlanan “The Encyclopedia of The Social Sciences” (Sosyal Bilimler Ansiklopedisi) da geçmiş ve işletme alanındaki birleşmeleri nitelemek için kullanılmıştır (Machlup, 1976). Bu terim daha sonraları da uluslararası boyutta, ülkelerin ekonomi başta olmak üzere diğer siyasi ve sosyal amaçlar doğrultusunda birbirleriyle yakın temasta olmalarını vurgulamak üzere ekonomi literatürüne dahil olmuştur. Uluslararası ekonomide kullanılan anlamında entegrasyonlar, küreselleşme için önemli bir adım olarak ifade edilebilmektedir. Bu anlamda entegrasyonların bütün Dünya ülkelerini dahil edecek halde gelişimiyle beraber serbest ticaretin mümkün kılınabileceği öne sürülmektedir. Entegrasyonlar, Keynesyen analizin merkezinde yer alan eski devlet anlayışından, üye ülkeler arasında sınırların kalktığı ve devlet müdahalesinin en aza indiği yeni bir yapıya geçişi ifade etmektedir (Pasquero, 2000). Yani entegrasyonlar; Manchester Liberalizmi’nin temellerini attığı küreselleşme sürecinin ve Neo-Klasik teorinin savunduğu liberal felsefenin dış ticaret alanındaki yansımasıdır (Kazgan, 2002).

Entegrasyonla ilgili ilk teoriler ve politik çalışmalar, ABD’de 1960’lı yıllarda gündeme gelmiştir. Bu entegrasyon gündeminin Avrupa kıtasına taşınması, misafir olarak gelen işçi sınıfının kalıcı olacağının belli olduğu ileriki dönemlerde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, sözü edilen teori ve çalışmalar

federalizm, işlevselcilik, yeni işlevselcilik, hükümetlerarasıcılık ve sosyal inşacılık olarak sınıflandırılabilir (Köroğlu, 2021).

Ekonomi alanında entegrasyon kavramı, birleşmeye giden ekonomilerin mal ve hizmet akımlarının serbest olmasının sağlanıp, ticarete engel olan kısıtlamaların kaldırılarak, ortak bir pazar oluşumu şeklinde ifade edilebilmektedir. Uluslararası ticaretin serbestleşmesine yönelik çabaların bir bölümü uluslararası birleşme veya uluslararası ekonomik entegrasyonlar tanımı da entegrasyon kavramı içinde yapılabilmektedir. Bu entegrasyon aşamasına verilecek en güzel örnek de 1993 yılında ABD, Kanada ve Meksika arasında kurulmuş olan ve NAFTA olarak adlandırılan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşmasıdır (Balassa, 1962 ve Marinov, 2013) Bu tanıma AB, üye ülkelerin aralarındaki ticareti tekrardan düzenlenerek yeni avantajlar elde etmek amacı doğrultusunda ABD ile Kanada arasında 1992’de başlayıp, 1994’de Meksika’nın da dahil olmasıyla kurulan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA) ve Japonya ve çevresinde yer alan Güneydoğu Asya ülkeleriyle oluşturulan entegrasyon hareketi örnek olarak gösterilebilir. Bu hareket; Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği olan ASEAN’dır. 8 Ağustos 1967’de Bangkok’ta Tayland’ın Bangkok şehrinde Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland tarafından Bangkok Deklarasyonu imzalanmasıyla kurulan harekettir (ASEAN, 2023).

2.3 Avrupa Birliği Tarihsel Süreci

Demirken, (2017)’e göre, X. yüzyılın ilk yıllarında, Hristiyanlık etrafında birleşen Avrupalı devletler, Haçlı Orduları olarak da anılabilir. Ancak, Müslüman Türkler ve Araplar karşısında bekledikleri başarıyı elde edememişlerdir. Haçlı ordularının mağlubiyetiyle birlikte, Avrupalı filozoflar ve düşünürler, Avrupa’daki ülkelerin Türkler ve Araplar gibi düşmanlara karşı sadece askeri bir ittifakla değil, aynı zamanda siyasi bir birlikle hareket etmeleri gerektiğini vurgulamaya başlamışlardır. Avrupa’daki birleşmeyi savunan ve birleşme teorilerinin temellerini atanlar, Hristiyan kardeşliği esasına dayalı bir birlik kurulmasını önermişlerdir. Diğer bir ifadeyle bu bütünleşme teorilerinin düşüncesini ilk ortaya atanlarca; Avrupa Kıtası’ndaki ülkelerin Türklere karşın ancak askeri yönde birleşmelerinin yetmeyip, birbirleriyle bağların gelişim göstererek siyasi yönden de popülerleştirmek yönünde düşünce mevcuttur. Bu düşünürlerce Hristiyan

toplulukları arasındaki ilişkilerle ne doğrultuda genişleme yaşanırsa birbirleri aralarında olan problemler sonlanacaktır. Bu bağlamda Roma İmparatorluğu yeniden canlandırılır ve Avrupa kıtası içerisinde merkezinde Hristiyanlık olan tek yönetim sistemi kurulabilmektedir. Bu doğrultuda filozof ve düşünürler tarafından Hristiyan kardeşliği esasına bağlı Avrupa'da Birleşik Avrupa Devletler Topluluğu ya da şimdiki haliyle Avrupa Birliği kurma düşüncesi her dönem çokça geçmektedir.

XV. yüzyılda Hristiyanlık değerlerini ön plana çıkaran önemli figürlerden biri Papa II. Pius'tur (Ercan, 2018). Türklerin Avrupa kıtasında etkinlik göstermesiyle birlikte Hristiyan Avrupalı devletler uzun süre Türk tehdidiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu tehdit, Avrupalı devletlerin birleşme çabalarına kadar varmıştır. Özellikle 1450'li yılların sonlarında, Papa II. Pius, Avrupalı Hristiyan devletlerin Türklere karşı birleşmesi gerektiğini savunmuştur (Kondrad, 2017). Bu süreç, Osmanlı'nın kazandığı zaferlerle dolu bir dönemdir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ilerleyişini durdurmak amacıyla pek çok engel çıkarılmış, ancak bu çabalar başarılı olamamıştır. Bu engeller, Osmanlı zaferlerini durdurmak bir yana, Avrupalılar için giderek daha büyük bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Bahsedilen bu engeller, çoğunlukla savaşlar şeklinde kendini göstermiştir. 622 yıl boyunca hüküm süren ve dünya siyasetinin baş aktörlerinden biri olan Osmanlı Devleti'nin tarihi hem büyük zaferlerle hem de yenilgilerle doludur. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da yenilgiye uğradığı savaşlar, kimi zaman büyük toprak kayıplarıyla, kimi zaman ise imzalamak zorunda kaldığı ağır antlaşmalarla hatırlanır. Özellikle Balkanlar'da kaybedilen savaşlar, Rumeli'deki fetih hareketlerini yavaşlatmış ve bölgenin Türkleştirilmesi önünde bir engel olarak ortaya çıkmıştır (Kos, 2023).

XVII. yüzyılda, ilk defa Emmanuel Kant Avrupa Birleşik Devletleri fikrini ortaya atmıştır (Börekci ve Yurdakul, 2011). 1789 yılında Fransız Devrimi'nin gerçekleşmesiyle halk egemenliği ve ulus-devlet anlayışının güçlendiği Avrupa'da, Fransız imparator ve asker Napolyon, Avrupa kıtasını kan dökerek birleştirme çabalarına girişmiştir. Bu süreç, 1815'teki Viyana Kongresi ile Avrupa'da kalıcı barışın sağlanması adına önemli bir başlangıç olarak kabul edilmiştir. Ancak, 1870'lerden sonra korumacılık akımlarının etkisiyle Almanya, Fransa ve İtalya gümrük duvarlarını yükseltmiş ve Avrupa'da güçlü bir "birlik" akımı doğmamıştır (Karluk, 1998). Birinci Dünya savaşı sonrasında, 1923 yılında

Pan-Avrupa Hareketi lideri Kont Coudenhove Kalergi'nin, İsviçre'nin 1648 yılında kurduğu birliği için gösterdiği mücadelenin başarısından, 1871 yılında Alman İmparatorluğunun güçlenmesinden ve ilk ve en önemli olarak ABD'nin 1776 yılında bağımsızlığının tanınmasından bahsederek yaptığı Avrupa Federal Birliği önerisi de kabul görmemiştir (Borchardt, 1985). Bu dönemde sarf edilen gayretler emperyalizm ile ulusçuluk düşüncelerinin baskısına maruz kalmıştır. Avrupa Kıtası'nda ulusal ülkelerin birbirleri arasındaki çıkar üzerine olan çatışmaları da yeni bir savaşın doğmasına sebep olacaktır. Burada adı geçen Pan-Avrupa hareketinin amacı, ülkelerin yıkılmasına neden olan savaşların engellenmesidir. Bu sebeple de Avrupa kıtasında yer alan ülkelerin diğer ülkelerle rekabet edebilmeleri sağlanacaktır. Bu amaçların gerçekleşebilmesi için de Avrupa'da Konfederasyon ya da Birlik oluşması gerekmektedir. Her ne kadar amaçları doğrultusunda olumlu sonuçlarıyla karşılaşılabilecek bu hareket ilgi görmeyip son bulmuştur. Pek ilgi görmemiş olan bu hareketin ardından 1930 yılında Fransa dış işleri bakanı Briand tarafından bir başka öneri dile getirilmiş ve Avrupa Federal Birliği kurulmuştur (Şarkgüneşi, 2013). Fakat bu önerilen model, birliğe üye olan ülkelerin bağımsızlıklarını kısıtlayacak şekilde kararlar içermektedir. Tek bir ülkenin böyle kısıtlamalara onay vererek bağımsızlıklarından taviz vermeyeceklerinden dolayı ortaya çıkan durum da sağlam birleşim şekline gelemeden oluşamamaktadır.

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Fransız düşünür Emeri Cruce, "Söylevler" (Nouveau Cynee) adlı eserinde, Avrupa'da ortak değerlere sahip devletlerin büyükelçilerinden oluşan bir Avrupa Konseyi kurulmasını önermiştir (Majer, 2014). Burada bahsedilen değer, Hristiyanlık temelli değer ve kültürdür. Bu değerlere karşı çıkan devletlere ise gerektiğinde askeri güç kullanılmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir. Aynı dönemde yaşamış olan İngiliz William Penn (1693) ve Fransız Abbee de St. Pierre (1713) de eserlerinde Hristiyan devletler arasında üst düzey bir örgütlenme fikrini dile getirmişlerdir. William Penn, "Avrupa'nın Şimdiki ve Gelecekteki Barışı Üzerine Deneme" adlı eserinde, Avrupa'da barış ve istikrarı sağlamak amacıyla bir Avrupa Parlamentosu kurulmasını, bu parlamentoya Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun da temsilciler göndermesini önermiştir (Mor, 2010). Abbee de St. Pierre ise "Avrupa'da Kalıcı Barış Tasarısı" adlı eserinde, 24 Hristiyan devletten oluşan ve merkezi La

Haye’de bulunan bir senato kurulmasını, bu senatonun emrine düzenli bir ordu verilmesini savunmuştur (Ağır, 2010).

Aklın kurucu ilke olarak benimsendiği, bütün toplumsal hayatın da bu ilkeye bağlı olarak şekillendiği dönem olan Aydınlanma çağı düşünürlerinden biri olan J. J. Rousseau ise Avrupa Kıtasında yaşanan savaşların sona ermesi ve barış içinde bir Avrupa’nın olması için Avrupalı devletler arasında ulusüstü bir yapı inşa edilmesi gerektiğini savunmuştur (Canbolat, 1998). Rousseau’nun önerdiği bu ulusüstü sistem, federal bir birlik niteliğinde olup, üye devletlerin yükümlülüklerini yerine getirmesi koşuluyla yaptırım gücüne sahip olacaktı. Avrupa’da birlik kurma düşüncesi, Rousseau’nun yanı sıra başka düşünürler tarafından da dile getirilmiştir. Bu düşünürlerden biri de Victor Hugo’dur. Hugo, Avrupa kardeşliğine ya da Avrupa’nın birliğine inanan bir kişi olarak, bu kardeşlik çerçevesinde Avrupa Birleşik Devletleri düşüncesine inanarak, bu düşünceyi benimsemiş ve bu birliğin oluşumuna katkı sağlayacak, temellerini güçlendirecek çeşitli çalışmalar yapmıştır. Hugo, bu düşünceyi desteklemek ve güçlendirmek adına 1849 yılında Paris’te düzenlenen Uluslararası Barış Kongresi’nde bir konuşma yapmış; ayrıca, "Sefiller" ve "Notre Dame’ın Kamburu" gibi eserlerinde toplumsal adalet ve insan hakları konularına dair mesajlar vermiştir.

XIX. yüzyılda öne çıkan bir diğer isim Fransız Sosyolog Saint Simon, Avrupa’da tek bir parlamento ve tek bir yönetimin hâkim olduğu, ortak dış politika ile ekonomik ve kültürel politikaların uygulandığı federal bir yapının oluşturulması gerektiğini savunmuştur. Saint Simon eserlerinde, 1800’lerin başlarında Napolyon’un bile kendi düşünceleri çerçevesinde hareket ettiğini, fakat Avrupa’da tek parlamento ve tek yönetimin hâkim olması gerektiği düşüncesine Birleşik Krallığı’nın karşı olması nedeniyle Napolyon’un savaşmak zorunda kaldığını belirtmektedir. Saint Simon çalışmalarında ortak değer ve düşünceler çerçevesinde “Birleşik Avrupa Devletleri” birliğinin kurulmasını savunmuştur. (Ercan, 2019). Avrupa adına kıta içinde istikrar sağlamak çok zor olmuştur ve maliyeti yüksek bir süreç haline gelmiştir. Öyle ki Avrupa kıtasında bu istikrar ahenk içinde güçler dengesi sistemini oturtmasına yol açmıştır. Ancak 1815 Napoleon Savaşları sonrası oluşan Metternich Sistemi ve 1870 sonrasında oluşan Bismarck Sistemi (güçler dengesine temel örnekler olarak) I. Dünya Savaşı sonrasında kurulamamıştır (Macmillan, 2004).

Bahsedilen düşünürlerin eserlerinde anlaşıldığı üzere XX. yüzyıla kadar üzerinde çokça durulduğu AB ya da Avrupa Birleşik Devletleri düşüncesi özünde Hristiyan kardeşliği üzerine kurulmaktadır. Her ne kadar bu düşünürler birlik üzerine düşünce ve önerileri sunup belirtseler dahi bu düşünce düzeyinde kalmış ve güç mücadelesi üzerine yaşanan savaşları engelleyememiştir.

Avrupa'daki milletlerde birlik kurma düşüncesi Eski Roma ve Yunan uygarlıklarıyla başlamasıyla, Avrupa'ya ve Hristiyanlık dinine karşın savunma mekanizmasına sebep olmuştur. Özellikle eski çağlardaki içyapıları özerk tutulan devletlerden oluşmuş siyasi birlik yönetimleri (federatif yönetimler) ve şehir devletlerindeki meclis ile kurul oluşumları, birlik düşüncesine katkı sağlamışlardır. Bütünleşme adına Dante “İlahi Komedi” ve “Monarşi” adlı yapıtlarında Avrupa'da bir “kültür birliği” kurulması fikrini benimsemiştir (Canbolat, 1998). İkinci dünya savaşı sonrası dönemde Avrupa'da, birlik kurma düşüncesinde iki ana etki görülmektedir. İlki; savaşların son bulmasını sağlayarak Avrupa devletlerinin ortak inancı Hristiyanlık çatısı altında siyasi bütünlük sağlamakken ikinci etki olarak da Hristiyanlık açısından kutsal sayılan yerlerin koruma altına alınma isteğidir. Aynı şekilde bu dönemlerde savaşın son bulma düşüncesi ünlü diğer düşünürlerde de görülmüştür. Alman filozof Immanuel Kant 1795'te yayımlanan ‘Ebedi Barış’ adlı yapıtında savaşların meydana gelmesini engellemenin yollarını aramıştır. Kant, Avrupa Birleşik Devletlerinin, esnek yapıda bir devletler federasyonu ile gerçekleşeceğini belirtmiştir (İmamoviç, 2007).

Daha önce de belirtildiği gibi aslında Avrupa'daki birleşmiş ülkeler oluşum düşüncesini milattan sonraki ilk yüzyıllara kadar götürmek mümkündür. Bu asırlarda Avrupa Kıtasında birleşmiş ülkeler kurma düşüncesinin ortaya çıkışında birkaç önem arz eden etken meydana gelmiştir; ilk etken olarak güçlü Roma İmparatorluğu'nun yıkımıdır. Roma İmparatorluğu'nun yıkılması Avrupa Kıtasında yüzyıllarca devam edecek kargaşa ortamına zemin hazırlamıştır. Zira Roma İmparatorluğu'nun yıkımıyla Avrupa Kıtasında yeni birçok ülke kurulmuştur. Bu ülkeler uzun süreler boyunca birbirleriyle savaş halinde olmuşlardır. Avrupa'daki bu kaostan Kral Şarlman ortaya çıkmış ve Şarlman parçalanan Avrupa'yı tekrar Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu etrafında birleştirmeye çalışmıştır (Ercan, 2019). Bu doğrultuda Kral Şarlman öncelikle Orta Avrupa'nın tamamında hâkimiyetini sağlamış ve daha sonra bu hâkimiyet ile

yetinmeyerek, bütün Avrupa'yı ele geçirme planları yapmıştır (Nelson, 2014). Fakat bu planın gerçekleşmesi kilisenin desteğini almadan zor görünmekteydi. Dolayısıyla Şarlman'ın Avrupa'nın tamamını hâkimiyeti altına alabilmek için Papa'nın desteğini alması gerekmektedir. Bu doğrultuda Şarlman Papa III. Leon'nun desteğini almaya çalışmıştır. Papa III. Leon Avrupa kıtasında Hristiyanlığın hâkimiyeti için kilise ve siyasetin birlik içinde olması gerektiğine inanmış ve Kral Şarlman'ın destekçisi olmuştur. Böylelikle Papa'nın desteğini alan Kral Şarlman hem Roma İmparatorluğu'nun tacını giymiş hem de Avrupalı devletleri siyasal, dinsel ve kültürel açıdan Roma İmparatorluğu'nun etrafında birleştirmiştir. Böylece Kral Şarlman ve Papa'nın girişiyle birleşik Avrupa düşüncesinin temelleri atılmıştır (Pfetsc, 1987).

Avrupa Kıtasında birleşmiş ülkeler kurma düşüncesindeki gelişmenin altında yatan diğer bir olay ise, Türklerin göçebe hayattan yerleşik hayata geçiş olayıdır. Türklerin Anadolu'ya yerleşimi ve İstanbul'u fethetmesiyle başlayan durumlar, Hristiyan dünyasına rahatsızlık vermiştir. Bu fetih, 6 Nisan 1453-29 Mayıs 1453 tarihleri aralığında, 53 gün boyunca yoğun bir kuşatmanın sonucunda Osmanlı Devleti padişahı Fatih Sultan Mehmet komutasındaki Osmanlı ordusunun Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'u ele geçirmesiyle başlamaktadır. Olayın sonucunda 1058 yıllık Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu yıkılmış ve Osmanlı Devleti, bir imparatorluk hâline gelmiştir. Türklerin Anadolu ile Balkan bölgesine geçmesinin ardından o dönemki Avrupa devletleri, Müslüman Türklere yönelik kilisenin öncü olmasıyla oluşturulan Haçlı ordusunun çevresinde birleşmişlerdir. Bu ordu etrafında beraber hareket eden Hristiyan alemi Kudüs şehrini korumak, Türkleri Anadolu ve Balkanlardan dışarıda tutarak Yakın Doğu bölgesine ulaşmak için planı içinde olmuşlardır. Bu planı ise Hristiyan Avrupa dünyası, özellikle Papa II. Urbanus Clermont, Batı'daki Hristiyanların doğudaki din kardeşlerini Türklerin ve Arapların baskısından ve zulmünden kurtarmak için savaşmaları gerektiği ve bu görevin ise kendilerine tanrı tarafından verilen şerefli ve kutsal bir görev olduğunu ifade eden sloganıyla gerçekleştirmek istemiştir (Ercan, 2019). Kutsal toprak ve din kardeşliği gibi söylemlerle Papa II. Urbanus, Akdeniz ve çevresine uzun süredir hâkim durumda olan İslam'ın gücünü kırmayı istemiştir (Demirken, 2017). Bu durum Anadolu, Balkan bölgesi ile Yakın Doğu bölgesinde yaşayan Türk ve Arap tehdidinin de yok etmek düşüncesine dayanmaktadır.

2.4 AB Kuruluş Süreci

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da birlik oluşturma düşüncesi hala canlılığını korumuştur. Bu düşünce doğrultusunda geliştirilen ve daha önce bahsedilen Pan Avrupa örgütü, Fransa Başbakanı Aristide Briand'ın vefatının ardından sona ermiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın ardından patlak veren İkinci Dünya Savaşı, Avrupa kıtasını ciddi bir yıkıma uğratmış ve kıta büyük kayıplar vermiştir. Bu yıkım, dünya üzerindeki güç dengelerinin değişmesine neden olmuş; ABD ve SSCB dünya sahnesinde güçlü bir şekilde yerlerini alırken, Avrupa ülkeleri savaşın etkisiyle önemli ölçüde güç kaybetmiştir. Bu gelişmeler, Avrupa ülkelerinin sürekli bir barış ortamının gerekliliğini fark etmelerine yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı sonuçlarından sonra, Avrupa'da ortak ve sürekliliği olan değerler etrafında birleşme fikri sıkça dile getirilmiştir. Bu ortak çatı düşüncesinin hayata geçirilmesi ise ancak uluslarüstü bir yapı aracılığıyla mümkün olabilecektir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'da birlik oluşturma düşüncesi yavaşlarsa da Fransız Jean Monnet ile İngiliz Toynbee, Birleşik Krallık ve Fransa'nın egemenlik alanlarının birleştirilip ortak savunma ve ortak ekonomiye geçilmesini teklif etmiştir (Fandaj, 2018). Aynı dönemde Belçika, Hollanda ve Lüksemburg (Benelüks) arasında “Ouchy Sözleşmesi” imzalanmıştır. Bu sözleşme ile üç devlet arasında “gümrük birliğinin” tesis edilmesi hedeflenmiştir (VanPanuys ve Brinkhorst ve Maas, 1968). Eski Milletler Cemiyeti genel sekreteri Jean Monnet, Avrupa kıtasında sürekliliği olan barışın amacıyla savaş sonrasında hükümetler üstü yapılanmanın olması gerekliliği üzerinde durmuştur. 1944 yılında Fransa'da Avrupa Federasyonu Komitesi kurulmuştur. Aynı yıl İsviçre'de de Avrupa Direniş Örgütü kurulmuştur (Canbolat, 1998). Bu örgüt, Avrupa'da bütünleşmenin olması ve bunun sonucunda barış sağlanması amaçlanmaktadır. 1947 yılında Birleşik Krallık ve Fransa arasında Almanya'ya karşı “Dunkerque Antlaşması” yapılmış ve bu Antlaşma 1954 yılında Belçika, Fransa, Birleşik Krallık, Lüksemburg ve Hollanda arasında imzalanan Batı Avrupa Birliği (BAB) Antlaşmasına dönüşmüştür (Reçber, 2003).

İkinci Dünya Savaşı'nda 20 milyona yakın kayıpları olan Avrupa savaş sonrası öncelikle barışın, güvenliğin ve özgürlüğün getirilmesini amaçlarsa da Avrupa'yı bir araya getirilmesi düşüncesi de oluşmuştur. Ancak, Soğuk Savaşın başlamasıyla beraber ilk kuruluş aşamasından Soğuk Savaş sonuna kadarki

süreçte bu entegrasyon sadece Batı Avrupa ülkelerini ilgilendirir hale gelmiş ve Avrupa'da meydana gelebilecek bir bölünmenin istenmeyen bir durum olduğu çokça ele alınmıştır. Nitekim, 5 Mart 1946 tarihinde dönemin Birleşik Krallık Başbakanı Winston Churchill, ABD'nin Missouri eyaletinde Westminster Koleji'nde yaptığı konuşmada, ilk defa İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa kıtasında yarattığı bölünmeyi "Demir Perde" lafı ile özdeşleştirmiştir (Tontu, 2006). Böylelikle, demir perdenin arkasında yatan anlam, eski Avrupa'nın liberal demokrasi prensiplerini benimseyen bazı önde gelen Avrupa başkentlerinin hala var olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın bu sonuçları elde etmek amacıyla kazanılmadığı vurgulanmıştır. Diğer konuşmasını aynı yıl Zürih Üniversitesi'nde Birleşik Krallığı dışarıda tutan, Almanya ile Fransa'yı birlikte kapsayacak Avrupa Birleşik Devletleri kurulması yönünde yapıp, kendilerince de böyle oluşumun arkasında olacağını belirtmiştir (Reid, 2007). 1948'de Avrupa Kongresi için toplanan, her Avrupalı ulus ülkesinin katılımlarıyla oluşan Avrupa Hareketi'ni onaylamış ve 1949'da Londra'da ekonomik, idari, hukuki, bilimsel, kültürel ve sosyal konularda hükümetlerin birbirleri aralarında yapmış oldukları iş birliğini öngörülen Avrupa Konseyi kurulmuştur.

Savaşlar, Almanya, Fransa, İtalya, Benelüks ülkeleri ve Danimarka'yı ciddi şekilde etkilemiştir. Bu dönemde Avrupa'da Nazi tehdidinin yerini Sovyet etkisi almıştır. SSCB, Avrupa'yı etki altına alarak komünizmi yaymaya çalışmış, buna karşılık ABD Mart 1947'de Truman Doktrini ile yanıt vermiştir (Börekci ve Yurdakul, 2011). Burada, dünyanın özgürlük ile diktatörlük arasında bir tercihe itilmesine ve ABD'nin politikasındaki, dış baskılar ya da silahlı kuvvetlere direnen özgür insanların savunulabileceği belirtilmiştir. Ayrıca Avrupa ülkelerini kapsayan o zamanın hazine sekreteri olan Marshall aracılığıyla, kendi adıyla anılan bir yardım planı hazırlanmıştır. Bu yardım planı, 10 milyar USD tutarında belirlenmiştir. Daha sonra bu tutar ilgili toplantılarda 12,5 milyar dolara yükseltilmiştir. Bu yardımdan faydalanan ülkeler ise; Almanya, Fransa, İtalya, Benelüks, Birleşik Krallık, İrlanda, Avusturya, Danimarka, Norveç, İsveç, İsviçre, Portekiz, Yunanistan, İzlanda ve Türkiye'dir. Ayrıca yardımların dağıtımında koordinasyonu sağlamak üzere 1948 yılında Organization for European Economic Cooperation (OECC) kurulmuştur (Börekci ve Yurdakul, 2011). Bu kuruluş, günümüzde OECD adıyla bilinmektedir. Savaş sonrasında Avrupa bütünleşmesi ABD'nin organizasyonu ile başlamıştır. OEEC'nin kurulmasını takiben, 1949

yılında NATO (North Atlantic Treaty Organization) kurulmuştur (Börekci ve Yurdakul, 2011). Bu organizasyon, ABD, Avrupa ve Kanada için önemli olan özgür ülkelerce kurulan savunma antlaşmasıdır. Almanya ikiye bölünmesiyle birlikte ve belli ölçüde parçasının Sovyetler tarafından işgal edilmesiyle beraberinde o zamanki Fransa Planlama Teşkilatı Başkanı olan Jean Monnet, Avrupa kıtasında Almanya'yı tutacak öneride bulunmuştur. Bu dönemde 1946 yılındaki Monnet kendi adıyla anılan planında Fransa'nın da savaş sonrası ekonomik bakımdan yeniden ayağa kalkabilmesi adına beş yıllık kalkınma planı oluşturmuştur. Öyle ki bu sürecin sonunda Marshall yardımları Avrupa'nın kalkınması ve bütünleşmesi için önemli kaynak olarak ifade edilebilmektedir (Ay, 2021).

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, geçmişte yapılan hataların tekrarlanmaması gerektiğine dair düşünceler ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, Almanya'nın da dahil olacağı Avrupa Savunma Topluluğu'nun kurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca, kurulacak Avrupa kıta ordusunun etkili bir şekilde yönetilebilmesi için Avrupa'da siyasi bir topluluğun oluşturulması gerektiği fikri öne çıkmıştır. Ancak, bu süreç, özellikle Fransa Ulusal Meclisi'nin Avrupa Savunma Topluluğu Antlaşması'nı kabul etmemesiyle sonuçlanmış ve girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Gözkaman, 2014). Bu nedenle, 1948'de imzalanan Brüksel Antlaşması ile sosyal, kültürel, ekonomik iş birliği ve ortak savunma alanlarında iş birliği sağlayan Batı Avrupa Birliği kurulmuştur. Bu birliğe katılan ülkeler arasında Fransa, Birleşik Krallık ve Benelüks ülkeleri yer almıştır. 1951 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile Almanya ve İtalya'nın da BAB'a katılmasıyla üye sayısı 7'ye çıkmıştır (Karluk, 1998). Öyle ki, bu birliğe katılan Birleşik Krallık dışındaki ülkeler, Avrupa Birliği'nin kurucu üyeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Schuman, 1950'de "Quai d'Orsay" isimli deklarasyonu yayınlarak, Almanya ve Fransa arasında bulunan Ruhr bölgesindeki zengin kömür ve çelik madenlerini, II. Dünya Savaşındaki en büyük düşmanı Almanya ile işleteceklerini, bunun için uluslararası nitelikte bir örgüt kurulacağını ve isteyen "çoğulcu demokrasilerle" yönetilen tüm Avrupa ülkelerinin bu örgüte üye olabileceklerini ilan etmiştir (İmamoviç, 2007). Avrupa Topluluklarının oluşum süreci, Schuman Planı olarak bilinen bu deklarasyon ile başlamaktadır. Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schumann adı ile anılan bu planında, Jean Monnet'in Federal Avrupa

düşüncesinden esinlenmiştir (Börekci ve Yurdakul, 2011). Bu çerçevede Schuman Planı, Almanya ve Fransa'nın kömür ve çelik kaynaklarının birleştirilmesini öngörmektedir. Savaş sanayisinin temel unsurları olan bu maddelerin kullanımı, uluslararası bir yüksek otoritenin denetimi altına alınarak yönetilmelidir. Dünya savaşlarının yıkıcı etkileri üzerine Avrupa'nın yeniden inşası, istikrar ve barışın sürdürülebilmesi için önemli bir hedef haline gelmiştir. Bu hedef, ülkeler arasındaki tehlikeli rekabetin ve aşırı milliyetçiliğin önüne geçerek, yeni bir uluslararası siyasi düzenin kurulmasını öngörmektedir. Bu bağlamda kömür ve çelik üretimi ile bu maddelerin dolaşımında ortak kuralların oluşturulması, Gümrük Birliği'nin sağlanması ve barışın devamı için vazgeçilmez bir adım olarak görülmektedir. Ayrıca, Avrupa kıtasında bir federasyon oluşturma yolunda somut bir başlangıç yapılacaktır. Özellikle ikiye bölünmüş Almanya'ya uygulanan üretim ve ticaret sınırlamalarının yol açtığı zararlar, kömür ve çelik üretimini dengeleyen bir örgüt aracılığıyla giderilebilecektir.

Avrupa Topluluklarının oluşum sürecini başlatan Schumann Planı, bu topluluklara dahil olmak isteyen tüm Avrupa ülkelerine açık bir şekilde tasarlanmıştır. Bu çerçevede, İtalya, Almanya, Fransa ve Benelüks ülkeleri, yapılan görüşmeler sonucunda 18 Nisan 1951 tarihinde Paris'te Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Antlaşması'nı imzalamışlardır (Börekci ve Yurdakul, 2011). Bu antlaşma yaklaşık bir sene sonra yürürlüğe girmesiyle Schumann Planı fiili olarak uygulanmaya başlanması planlanmıştır. Bu antlaşma, üye devletlerin ekonomileriyle uyumlu bir şekilde ortak bir kömür-çelik pazarı oluşturmayı ve bu pazarı geliştirerek istihdamı artırıp yaşam standartlarını yükseltmeyi amaçlamaktadır. Toplulukta dört organ mevcuttur. Bunlar, üye devletlerin temsilcilerinden oluşan Bakanlar Kurulu, Jean Monnet başkanlığındaki yürütme organı olan Yüksek Otorite, üye devletlerin parlamentoları aracılığıyla atanan üyelerden oluşan Genel Kurul ve Adalet Divanı'dır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020). Bu yapının daha sonra evrilen hali, AET'nin kurumlarına da örnek teşkil edecektir.

1955 yılında İtalya'nın Messina kentinde bir araya gelen AKÇT üyesi ülkelerin dışişleri bakanları, yapılan görüşmeler sonucunda ekonominin tüm sektörlerini kapsayacak bir antlaşmanın taslağını hazırlamak üzere, Belçika Dışişleri Bakanı Paul Henri Spaak başkanlığında bir komite oluşturulmasına karar vermişlerdir (Börekci ve Yurdakul, 2011). Bu komite yaklaşık bir sene sonra

alışmalarını tamamlayarak ortaya iki örgüt taslağı çıkartmıştır. Bu taslaklar yaklaşık bir sene sonrasında kurucu ülkelerinden olan İtalya başkenti Roma’da yeliği olan ülkeler aracılığıyla imzalanmıştır. 1951’de Paris’te imzalanan Paris Antlaşmasıyla AKÇT, 1957’de Roma’da imzalanan antlaşma olan Roma Antlaşmasıyla da AET kurulmuştur. AKÇT, ye olan altı ülkenin başka kuruluşlarda da kurucu ye olarak yer alabilmesini sağlamıştır. Bu zamana kadar sözü edilen üç yapı hukuki yönünü yitirmeksizin, bütünleşmenin ileriki zamanlarında Avrupa Toplulukları adıyla anılmaktadır. AET’nin amacını ve Roma Antlaşması’nda topluluk olarak belirlenmiş olan görevleri: ortak pazarın kurulması ve ye devletlerin ekonomi politikalarını birbirleriyle aynı seviyeye getirmesi amacıyla Topluluğun tümüyle ekonomik etkinliklerin de uyum bir şekilde gelişimini, srekliлик arz eden ve dengesini koruyan bir yayılmayla, artan istikrarı, yaşam düzeyinin yükseltilmesini ve birleşimindeki ülkeler aralarında olması gerekenden ilerisinde yakın ilişkiler içinde olmaları yönünde açıklanabilir. Roma Antlaşması’nda yer alan kurumlar, Bakanlar Kurulu, Genel Kurul, Komisyon ve Adalet Divanı şeklinde belirtilebilir. Bakanlar Kurulu Bakanlar Konseyi, Genel Kurul ise Avrupa Parlamentosu olarak da bilinmektedir.

Avrupa Toplulukları olarak ifade edilen toplulukların diğer bölgesel entegrasyon modellerinden ayıran ortak özelliği, uluslararası değerde olmayıp uluslarüstü değer taşımakta olması şeklinde açıklanabilmektedir. Bu kurumlar, ye ülkelerin egemenlik haklarından fedakarlıkları sonucunda oluşmuşlardır. Bundan sebeptir ki Avrupa bütünleşmesinin, birleşik yaklaşımın meyvesi olduğu söylenebilmektedir. Daha sonra 1965’te imzalanan Füzyon Antlaşması ile her üç örgütün de organları birleştirilerek tamamen ortak bir yapının oluşturulduğu ve böylece teorik olarak Avrupa Topluluğu’nun (AT), atı bir uluslararası örgüt olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Mor, 2010).

Roma Antlaşması’nda direkt bir askeri ya da siyasi sebepten söz edilmeyip, ekonomik alanda katılım gösteren devletlerin ekonomilerini bütünleştirmek istedikleri görülmektedir. Bunun için ülkeler kendi aralarında gümrük birliğinin kurulması, Avrupa’yı ekonomik açıdan bölen bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını kaldırmak için ortak önlemler almak, haksız rekabete fırsat vermeyecek önlemleri birleştirmek, ortak ticaret alanında politikalar oluşturarak dünya ticareti önünde olan engellerin kaldırılmasına yönelik çalışmalar yapmak, ortak Avrupa pazarı kurmak ve hatta tarımsal alanda bunu

yaygınlaştırarak mekanizmaların tesisini sağlamak, Avrupa'daki halk içinde güçlü yönde bir birliğin kurulması adına kapsayıcı altyapı oluşturarak çalışma şartlarının refah düzeylerini yükseltici çabaların düzenli olarak sürdürmek ve Avrupa'da birliği sürdürmeye yönelik kendi amaçları doğrultusunda hareket eden başka Avrupalı halklarının dahi ortaklık içinde olması adına katılma yönündeki mekanizmalarının açık tutulması gibi ekonomi alanında hedefler açıklanabilmektedir. Buradan doğrudan herhangi siyasal hedefin yer almaması, oluşumun sadece siyasi açıdan bir bütünleşme olmadığını sistematik olarak benimsenen bütünleşme anlayışından anlaşılmaktadır.

Örgütsel açıdan AET'nin kurulmasını sağlayan Roma Antlaşması, 1958 yılında yürürlüğe girmesini takiben kayda değer başarılar elde etmiştir. Bu başarıların başında topluluğun temel politikalarından ortak tarım politikası olmak üzere, topluluğun genelinde ortak olan politikalar belirlemiştir. Öyle ki, ortak tarımla beraberinde güvenlik, ulaştırma ve dış politikada da ortak politikalar benimseyen ülkeler yaratmak düşüncesi bu başarıların daimini belirlemektedir. Bu politikaların yanı sıra, eğitim, tüketicilerin haklarının korunması, çevre politikalarının da olmasıyla bu amaçlar başarıya ulaştırmıştır.

Gümrük Birliği, Avrupa bütünleşmenin en temel unsurlarındandır. Amacı ise, Roma Antlaşması'nda belirtildiği üzere, üye ülkelerin birlik içerisinde gümrük tarifeleri ile kotalarının etkili tüm engellemelerin ortadan kaldırılarak bölge içinde ticaretin serbestleştirilmesi bu bağlamda da malların serbestçe dolaşımı, dışa dönük ortak gümrük tarifesinin uygulamaya alınması gibi söylenebilir. Malların serbestçe dolaşımının olması, üyeliği olan devletlerden çıkma mallarla beraber, üçüncü devletlerden bu oluşuma dahil olan ve ithalat işlemlerinin üyeliği olan ülkelere herhangi bir tanesinde tamamlanmış mallara da uygulanacaktır. Roma Antlaşması'nın belirtilen iç gümrüklerin aşamalı şekilde indirilerek yıl bitimine değin olmaması amaç edinilmiş olup böylesi amaca göre de işlemler gerçekleştirilmiştir. Antlaşmanın ilgili başka bir maddesinde üyeliği olan ülkeler, kendi içlerinde ticarete faaliyet süren yeni gümrük vergileri ve etkin yükümlülüklerin uygulanmasından engellenmiştir. İç gümrüklerin kaldırılmasının yanı sıra, dışa karşı ortak gümrük tarifesinin kabul edilmesi, Roma Antlaşması'nın ilgili maddelerince açıklık getirilmiştir.

Gümrük Birliği'nin amacını gerçekleştirmesi adına, topluluğun içerisinde ticaretin olmasını kısıtlayan tüm kota, tarife ve vergilerin haricinde, bu maddelere

paralel etkin ve görünmez engeller denilebilecek engellerin de kalkması gerekir. Roma Antlaşması'nda böyle duruma açıklık getirilmiştir. Bu görünmez engeller, tüketici haklarının korunması, sağlığın iyileştirilmesi, çevrenin korunması ve hizmet kalitesinin artırılması gibi görünüşte hukuk temelli amaçlarla konulmuş kısıtlamalardır. Ancak, bu kısıtlamalar çoğu zaman ticareti sınırlayan engeller haline gelmektedir Topluluğun içerisinde gümrük vergileri hemen kalkmış dahi olsa, bu bahsedilen görünmez engellerin ortadan kalkması çok da kolay değildir. Bu tür kısıtlamaların olmaması için, ulusal yasaların uyumlu hale getirilmesi gerektiği için bu konu çözülmesi mümkün, ancak karmaşık bir durumdur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa Kıtası'nda ivme kazanan bütünleşme süreçleri, Avrupa'daki toplulukların kurucuları olan üye ülkeler arasında Gümrük Birliği'nin kurulmasıyla eski canlılığını kaybetmeye başlamıştır. Esasında topluluğu meydana getiren kurucu altı ülke arasındaki ilk görüş ayrılıkları kuruluş aşamasındayken kendisini belli etmiştir. 1950'lerden beri aslında Avrupa bütünleşmesi "uluslarüstücülük" ve "hükümetlerarasıcılık" modelleri arasında gerçekleşmiştir (Börekci ve Yurdakul, 2011). AKÇT'de uluslarüstü yapı mevcutken, organizasyonun ölçeği büyüdükçe, AET'deki gibi, ulusal bağımsızlık endişesi içinde kararın alınma organlarındaki işleyişle hükümetlerin birbirleri arasındaki diyaloglar da önem arz etmektedir.

AET'nin kuruluş yıllarında dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle, üye ülkelerin ulusal bağımsızlığının ortadan kalkacağına dair birlik fikrine karşı çıkmıştır. Avrupa Kıtası'nın sadece egemen yapıya sahip ülkeler üzerinde olabileceğini, ulusal devletlerin üzerinde birisinin karar verme ve bu kararları uygulama yetkisine sahip olunamayacağı savunmaktadır. Bu tutum topluluğun ticaret ve bütçe politikalarıyla alakalı, nitelikli oy çoğunluğuyla karar almaya yönelik hazırlandığı Fransa'daki konseydeki toplantılarda boykotun olmasıyla sonuçlanmıştır. Bu kriz ise ancak Ocak 1966'da Lüksemburg Uzlaşması ile aşılmıştır (Börekci ve Yurdakul, 2011). Üye ülkeler, kendi çıkarları doğrultusunda önemli gördükleri her konuda oybirliği ilkesine uygun hareket edilmesini kabul ederler ve bu ilke, ilgili prosedürlerin devamı olarak değerlendirilir. Bu durum, ulusal devletlerin yalnızca asgari ortak paydalarda anlaşabildiği ve etkin, hızlı kararların alınamadığı bir sürecin başlamasına neden olmuş; aynı zamanda Avrupa'nın bütünleşmesi açısından da etkili olmuştur. Ancak böyle bir süreç, Avrupa'nın bütünleşmesi bakımından kritik önem taşıyan ilk adımların atıldığı

dönem olarak da hatırlanacaktır. 1969 La Haye Zirvesi, Topluluğun entegrasyonundaki derinleşme ve genişleme esaslarına odaklanmıştır. Zirvede bir araya gelen devlet ve hükümet başkanları, topluluğun coğrafi genişlemesine karar vermenin yanı sıra, bütçe finansmanı ile ilgili sorunlar ve ekonomik ile parasal birlik doğrultusunda ilerleme kaydedilmesi gibi çeşitli konuları ele almışlardır (Weigall ve Stirk, 1992).

Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'ün siyaseti bırakmasıyla, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun genişlemesinin önündeki engel ortadan kalkmıştır. Bu dönemde, ekonomik alandaki başarılı iş birliğinin değerlendirilmesiyle, bu iş birliğinin siyasi alanı da kapsayacak şekilde genişletilmesine karar verilmiştir. Sonuç olarak, 1970 yılında Avrupa Siyasi (Politik) İş Birliği Anlaşması (ASİA) imzalanmıştır. Bu antlaşmayla birlikte, üye ülkeler arasında dış politikada iş birliği ve ortak tutum oluşturulması hedeflenmiş, ancak bağlayıcı bir garanti verilmeden, sürekli görüşmelerin yürütüldüğü ve düşünce alışverişinin yapıldığı bir süreç öngörülmüştür (Kızıltan ve Kaya, 2005). Bu amaç doğrultusunda kurumsal alt yapıyla Avrupa Siyasal İş Birliği (ASİ) mekanizması oluşturulmuş, bu mekanizma içinde ülkelerin dışişlerinden sorumlu bakanlar senede iki kez, siyasi komitenin de dört kez toplanılmasına karar verilmiştir. Asıl amaç ise iş birliğini ekonomi dışında alanların da dahil olması şeklinde genişletilerek Avrupa'nın bütünleşmesini derinleştirmektir.

2.5 AB Genişleme Süreci

AB genişleme süreci 1972 yılıyla başlayan yeni üye ülkelerinin katılması 1972 yılında yeni üye ülkelerin katılımıyla başlayarak, önce AT'nin ve daha sonra AB ismini almasıyla süregelen bir süreçtir. Tarih sahnesinde hem AB'nin dönüştürücü gücünün çevresine yaymasıyla, hem de AB'nin içsel anlamda dönüşümünde önemli rolde olmasına vesile olan bir dış politika aracıdır. AB'deki genişleme, birliğin derinleşmesini esas alan politikalar çerçevesinde yürütülmüş ve her yeni genişlemeyle birlikte yeniden şekillenerek günümüzdeki yapısına ulaşmıştır. Bu bölümde ilk önce AT'de adaylığı olan devletlerin yaptıkları tam üyeliklerinin tarih bilgileri, AT Komisyonu'nca bildirdikleri görüşlerin, üyeliğin müzakere tarihleri ve AT'deki katılım tarihlerinin üzerinde durulacağı tablo, Tablo 2.1 ile başlanacaktır. Ardından birliğin şu anki ülke sayısına ulaşmasındaki genişleme sürecinin üzerinde durulacaktır.

Tablo 2.1 AT'nin Genişleme Süreci ve Topluluğa Tam Üyelik Başvuruları

Ülkeler	Tam Üyelik Müracaatı	Komisyon Görüşü	Üyelik Müzakereleri	AB Üyeliği
I. Genişleme				
Birleşik Krallık	Mayıs 1967	Eylül 1967	Haziran 1970	1 Ocak 1973
İrlanda	Mayıs 1967	Eylül 1967	Haziran 1970	1 Ocak 1973
Danimarka	Mayıs 1967	Eylül 1967	Haziran 1970	1 Ocak 1973
Norveç	Mayıs 1967	Eylül 1967	Haziran 1970	-
II. Genişleme				
Yunanistan	Haziran 1975	Ocak 1976	Temmuz 1976	1 Ocak 1981
III. Genişleme				
Portekiz	Mart 1977	Mayıs 1978	Kasım 1978	1 Ocak 1986
İspanya	Temmuz 1977	Kasım 1978	Şubat 1979	1 Ocak 1986
IV. Genişleme				
Avusturya	17 Temmuz 1989	1 Ağustos 1991	1 Şubat 1993	1 Ocak 1995
İsveç	1 Temmuz 1991	31 Temmuz 1992	1 Şubat 1993	1 Ocak 1995
Finlandiya	18 Mart 1992	4 Kasım 1992	1 Şubat 1993	1 Ocak 1995
V. Genişleme				
Macaristan	31 Mart 1994	15 Temmuz 1997	31 Mart 1998	1 Mayıs 2004
Polonya	5 Nisan 1994	15 Temmuz 1997	31 Mart 1998	1 Mayıs 2004
Slovakya	26 Haziran 1995	15 Temmuz 1997	15 Şubat 2000	1 Mayıs 2004
Letonya	13 Ekim 1995	15 Temmuz 1997	15 Şubat 2000	1 Mayıs 2004
Estonya	24 Kasım 1995	15 Temmuz 1997	31 Mart 1998	1 Mayıs 2004
Litvanya	8 Aralık 1995	15 Temmuz 1997	15 Şubat 2000	1 Mayıs 2004
Çekya	17 Ocak 1996	15 Temmuz 1997	31 Mart 1998	1 Mayıs 2004
Slovenya	10 Haziran 1996	15 Temmuz 1997	31 Mart 1998	1 Mayıs 2004
Malta	16 Temmuz 1990	30 Haziran 1993	15 Şubat 2000	1 Mayıs 2004
GKRY	4 Temmuz 1990	30 Haziran 1993	31 Mart 1998	1 Mayıs 2004
VI. Genişleme				
Bulgaristan	Haziran 1993	Şubat 2000	Nisan 2005	1 Ocak 2007
Romanya	Haziran 1993	Şubat 2000	Nisan 2005	1 Ocak 2007
VII. Genişleme				
Hırvatistan	17 Haziran 2004	3 Ekim 2005	12 Ekim 2011	1 Temmuz 2013

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Bülteni, 2023.¹

2.5.1 Birinci Genişleme Süreci

AET'nin 1972 yılında gerçekleştirdiği ilk genişleme, Norveç ile AB ilişkileri açısından büyük önem taşıyan ekonomik ve siyasi gelişmelere sahne olmuştur. AET'nin ekonomik, sosyal ve siyasi anlamda pozitif yönde sonuçlar

¹ Birleşik Krallık, AB hukukuna tabi olması ve geçiş sırasında AB gümrük birliği ile tek pazarın bir parçası olmaya devam etmektedir. Ancak artık AB'nin siyasi organlarının veya kurumlarının alınan referandum sonucuyla birlikte 2020 yılından itibaren birliğin parçası değildir.

elde etmesi nedeniyle Avrupa kıtasındaki diğer devletler de topluluğa dahil olmak isteğinde bulunmuştur. Birleşik Krallık önceliği ticaret özelinde hatta serbest ticaret alanında oluşum düşüncesiyle yeni iş birliklerin olmasını talep etmiştir. Bundan dolayı Birleşik Krallık, Norveç, İsveç, Danimarka, Portekiz, Avusturya, İsviçre, İzlanda ve Liechtenstein 1959'da Avrupa Serbest Ticaret Alanını kuruculuklarını üstlenmişlerdir. Ancak bu kurulan birlik Birleşik Krallığı'nın beklentilerini karşılamayınca yönünü AET'ye yöneltmiştir.

Birleşik Krallık, AET ile ilk defa müzakerelere 31 Temmuz 1961'de başlayıp daha sonrasında da ilk başvurusunu yapmıştır. Yaklaşık üç ay sonrasında Birleşik Krallık AET ile katılım görüşmeleri başlamıştır. Ancak zamanın Fransız Cumhurbaşkanı Gaulle'ün Birleşik Krallığın birliğe katılımı için olumsuz görüş bildirmesi sebebiyle görüşmeler askıya alınmıştır. 1963 yılında Fransız Cumhurbaşkanı Gaulle, Birleşik Krallığı'nın birliğin ilgili antlaşması olan Roma Antlaşması'nın şartlarını uygulamaya dönük harekete geçmemesi sebebiyle üyelik yerine ortaklık anlaşması önermiştir.

Birleşik Krallık daha önce birliğe başvurusunu yapmadan önce parlamentosunda yapılan oylamayla İşçi Parti'sinin bu başvuruya karşı çıktığı, Liberal Parti'nin ise desteklediği söylenebilmektedir. Üzerinden geçen dört sene süre zarfında iktidar partisi olan İşçi Parti'sinin düşünceleri değişip desteklediği görülmektedir. Bunun üzerine 2 Mayıs 1968 yılında AT'ye ikinci defa başvuru yapılacağı açıklanmıştır. 10 Mayıs 1967 yılında Birleşik Krallık yanına İrlanda'yı da alıp AET'ye tam üyelik için başvurularını resmen yapmışlardır. Bu ülkelerin akabinde Danimarka ile Norveç 11 Mayıs'ta ve 21 Temmuz'da AET için başvurular yapılmıştır. Bu başvuruda da Fransız Cumhurbaşkanı Gaulle yine Birleşik Krallığın katılımına karşı çıkmaktadır. Bunun sebebi de AET'ye katılımı AET'nin yapı ve özellikleri değişkenlik göstereceğini vurgulayarak ikinci başvuru da resmen reddedilmiş olmasıdır. Bu yapı ve özellikleri de ekonomik ve siyasi sebebe dayandırılmaktadır. Ekonomik neden olarak, AET'nin bütçesi tekrardan yapılandırılması esnasında ülkeler kendi aralarında ortaya çıkan görüş ayrılıkları ilgili olup, siyasi neden olarak da Fransız Cumhurbaşkanı Gaulle'ün İkinci Dünya Savaşı'nın sevimsiz tavrıdır (İmamoviç, 2007).

1968'de Fransa'daki yaşanan siyasi nedenlerden dolayı Gaulle istifasını vermiştir. Yeni Başkan Georges Pompidou, AET ile Birleşik Krallığın katılım için başka yönde pozitif düşünceler barındırmaktadır. Ayrıca 1970 yılında Birleşik

Krallık'ta bir yeni seçim yapılmış olup, bu seçimde Muhafazakâr Partisi yeni hükümet partisi olmuştur. Onların kurmuş olduğu hükümet Avrupa'ya katılımı çoğunlukla istemiş ve desteklemiştir. Yeni hükümet üç defa başvurusunu yapmasıyla müzakereleri başlamıştır. Alınmış bu yöndeki hükümle beraber beş yıl için geçiş dönemi benimsenmiştir. AET için katılma durumu 1973'teki Birleşik Krallık parlamentosu oylama yaparak başvuruyu onaylamıştır.

AET'deki ilk genişleme süreci, ekonomik ve kültürel açıdan birbirlerine yakın devletlerin tam üyelikleri ile gerçekleşmiştir. Ekonomi yönünden gelişimini belirli bir düzeye getiren devletlerin AET için tam üyeliğin, entegrasyon sürecinde olumsuz olmayacağı yönünde düşünce oluşturmuştur. Bu bağlamda, dünya ekonomilerinde yaşanan çeşitli gelişmeler, AET'nin hukuksal yapısında birinci genişleme sürecinde bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu problemlerin:

- Dünya ekonomisinde meydana gelen gelişmeler,
- Toplulukta karar alma süreci,
- Topluluk bütçesinin yapısı ve
- Birleşik Krallığın federal eğilimleri reddetmesi (Dura ve Atık, 2003)

şeklinde sıralanması mümkündür.

Birinci genişlemenin gerçekleştiği ilk yıllarda, dolar ve petrol şokları (fiyat artışı) yaşanmıştır. Özellikle petrol fiyatlarındaki artış devletlerin ticaret yapmasını zorlaştırmıştır. Bu sebepler topluluğu hedeflerinden uzaklaşmış olup, yeni üye olacak ülkelerin katılmasıyla sorunlar daha ağırlaşmıştır (Ultan, 2022). Daha sonra yapılan bu birinci genişleme beraberinde topluluk organlarında alınan karar süreci yavaşlamaya başlamıştır. Toplulukta kararların oybirliği ile alınması zorunluluğu, dokuz üye ülkeye sahip topluluğun kararlarının ertelenmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra, diğer sorunlar büyük ölçüde Birleşik Krallık ile ilişkilidir (Samur, 2016). Birleşik Krallık'ta tarım sektörünün ekonomideki payının düşük olması ve ortak gümrük tarifesinin bütçeye önemli katkısına rağmen, Birleşik Krallık, topluluk bütçesinden en az fayda sağlayan devlet konumuna gelmiştir. Birleşik Krallık'ın topluluğun bütçe yapısına yönelik eleştirileri, AET içinde ciddi tartışmalara yol açmıştır. Bu genişleme sonucunda birliğin üye sayısı nihayetinde dokuza ulaşmıştır.

2.5.2 İkinci Genişleme Süreci

İkinci genişleme döneminde sadece Yunanistan'ın üyelik için geçen süreci açıklanabilecektir, çünkü bu süreçte adaylığı Yunanistan gerçekleştirmiştir. AT'ye Yunanistan'ın ilk üyelik başvurusu 8 Haziran 1958'dir. 9 Temmuz 1961'de AT ve Yunanistan arasında başkentinde Ortaklık ya da Atina antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın yaklaşık bir sene sonra yürürlüğe girmesinin ardından 1 Ocak 1981'de tam olarak üye olmuştur.

Yunanistan'da 1967 yılında yaşanan askeri darbe, bu devletin AT'yle ilişkilerine ara verilmesine sebep olmuştur. Türkiye, 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs Barış Harekatı'nı gerçekleştirmiş ve bu harekâtın ardından Yunanistan'daki Albaylar Cuntası'nın yönetimden düşmesiyle, ülkede demokratik düzene geçiş süreci başlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte, Atina Anlaşması yeniden yürürlüğe girmiştir. 1975 yılında Yunanistan'ın AT için tam olarak üyeliğinin başvurusu da gerçekleşmiştir. Bir süre sonra AT'deki Komisyon üyeleri ekonomideki çeşitli sebepler doğrultusunda başvuruyu reddetmiştir. 1976'da AT Komisyonu siyasi sebepleri gerekçe göstererek ve karar değişikliğine giderek 28 Mayıs 1979'da Atina'da Yunanistan'ın tam üyelik süreci için katılım antlaşması imzalamıştır. Nihayetinde 1981'de Yunanistan AT üyesi bir ülke konuma gelmiştir. Birliğin üye sayısı da ona yükselmiştir.

2.5.3 Üçüncü Genişleme Süreci

AT'nin 1986'daki üçüncü genişlemesinde İspanya ve Portekiz, topluluğa katılan yeni üye ülkeler olmuştur. İspanya ve Portekiz'in topluluğa katılma sebebi siyasi olarak ifade edilmektedir (Özdemir, 2015). Ekonomik açıdan çok gelişmemiş iki devletin demokratik yapıya geçişi ve bu süreçte elde ettikleri ekonomik gelişmeler, refaha ulaşmalarına katkıda bulunmuş ve bu durum AT'ye katılımlarını etkilemiştir. 29 Haziran 1970'te AT ile İspanya'nın arasındaki tercihe bağlı ticaret antlaşması imzalanmıştır. Bundan kaynaklı da ikili ilişki ticari ilişki olarak açıklanabilmektedir. İspanya, diktatör yönetimi son bulup demokrasiye geçmesiyle 28 Temmuz 1977 tarihinde AT'ye tam üyelik başvuru işlemi yapılmıştır. AT ile İspanya arasında gerçekleşen görüşmelerle birlikte 12 Haziran 1985 tarihinde imzalanan topluluğa katılma anlaşmasıyla ve 1 Ocak 1986 itibarıyla de AT'deki yeni üye konumuna gelmiştir.

İspanya'da olduğu gibi Portekiz'de de diktatörlük yönetimi son bulmasıyla 28 Mart 1977'de tam üyelik başvuru işlemi gerçekleşmiştir. Aynı zamanda EFTA üyesi olan Portekiz'de de AT ile görüşmeler 1978 yılında başlamıştır. Portekiz AT'deki katılımı öncesinde hep AT'nin aracılığıyla ekonomik yardımdan faydalanmaktadır (Bilici, 1997). Katılım anlaşması 1985'te imzalanmasıyla 1 Ocak 1986'da bu yana AT'nin üyesi konumuna gelmiştir.

Daha önce olan gelişmelerde de olduğu gibi üçüncü genişlemedeki iki ülke İspanya ve Portekiz'in AT'deki katılımlarıyla beraber karar almakta yaşanan sorun yine konu haline gelmiştir. Tüm bunlar haricinde AT'nin yine genişleme sebebiyle, yeni gelişmelere bu iki ülkedeki birliğe katılmak istemeyen azınlık halk karşı çıksalar dahi nihai sonuçta birliğe üye olunmuştur. AT ise İspanya ve Portekiz'in yaşadıkları katılım ilişkilerinin ardından 1985'te beyaz kitap isimde dosya hazırlatmıştır. Bu belge ise AT'deki iç sınırların kalkması adına ilgili tedbiri kapsamaktadır.

Avrupa kıtasının Akdeniz sularına kadar uzanan üç yarımadasından biri olan İber Yarımadası, bu üçüncü genişlemeye de adını vermiştir. Üye olmaları halinde tarım alanında gerek işçilerin serbest dolaşımı konusunda yük olma endişesi olsa dahi Akdeniz'in jeopolitik konumu itibarıyla AB'de önemli yer tutması açısından yürütülen politikaların da başarısıyla bu tartışmalar yerini kazanımlara bırakmıştır. Bu bağlamda birliğin üye sayısı da onikiye yükselmiştir.

2.5.4 Dördüncü Genişleme Süreci

AT'nin 4 Mayıs 1994'te Avrupa Parlamentosu'nda almış olduğu karar doğrultusunda gerçekleşen dördüncü genişlemede, Avrupa'nın güneyindeki devletlerine göre ekonomik açıdan gelişmişlik düzeyi daha yüksek ve demokrasinin de bütün kurumlarıyla daha iyi işlediği, Avusturya, İsveç ve Finlandiya ülkeleri yer almaktadır. Bu ülkelerin ekonomik açıdan gelişimlerini tamamlamaları, AB'ye katılımlarının en az sorunla gerçekleşmesini sağlamıştır. 17 Temmuz 1989 tarihinde Avusturya, 1 Temmuz 1991 tarihinde İsveç, 18 Mart 1992 tarihinde de Finlandiya'nın AT'deki tam üyelikleri için başvurularını yaptıktan sonra, AB tarihinin en kısa süre içerisinde tam üyeliği kabul edilen ülkeleri olmuşlardır. Öyle ki yaklaşık olarak üç ile altı yıl içinde, nihayetinde de 1 Ocak 1995'te üyelikleri tamamlanmıştır. Bu hızlı gelişen ve olumlu sonuçlar

veren süreçte belli başlı teknik ve siyasi sorunlar yaşanmıştır. Bu yaşanmış sorunları şu şekilde sıralanması mümkündür:

- Gümrük birliği ve dış ilişkiler,
- Çevre, sağlık ve güvenlik bakımından standart farklılıklar,
- Tarım ve bölgesel politikalar,
- Devlet tekelleri,
- Finansman sektörleri ve vergilendirme,
- Balıkçılık,
- Bütçesel ödemeler,
- Maastricht anlaşma kriterlerinin yerine getirilmesi,
- Başka sorunlar (Granel, 1995).

Böylece Avrupa Birliği, Kuzey ve Orta Avrupa'ya doğru dördüncü genişlemesini gerçekleştirmiştir. Üç EFTA üyesinin AB'ye katılması ile EFTA çözülme sürecine girmiş ve fiilen dağılmıştır (İmamoviç, 2007).

AB'nin dördüncü genişlemesi, Soğuk Savaş ve sonrasında yaşanmış gelişmeleriyle ilişkilidir. Savaş esnasında herhangi bir politikaya taraf olmayan Avusturya, İsveç ve Finlandiya, Soğuk Savaş bitmesiyle AB'ye katılım kararını almışlardır. Bu ülkeler kültürel açıdan Avrupa parçası olan ülkeler olmaları ve aday olmadan öncesinde AT ile yakın ekonomik ilişkiler kurma sebeplerinden genişleme sürecini sorunsuz, sıkıntısız geçirdiklerini bir kez daha söylemek mümkündür. İskandinav ülkelerini birliğe dahil olmasıyla da beraberinde AB kıtasını, yüzölçümünü kuzeye kadar taşımıştır. Bu bağlamda genişlemeyle beraberinde birlikteki üye sayısı da 15'e yükselmiştir.

2.5.5 Beşinci Genişleme Süreci

Sovyetler Birliği'nin sonu AB'nin yeni dönem başlangıcı olan 1 Mayıs 2004'te Polonya, Estonya, Çekya, Litvanya, Malta, Slovenya, Macaristan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve Slovakya ile beşinci genişleme olmuştur. Bu genişleme en uzun olmasının yanı sıra çok ülke katılımıyla son genişleme olarak da ifade edilebilmektedir. Eski Sovyet ülkeleri ekonomilerini ve rejimlerini değiştirip, hızlıca Avrupa topraklarında XX. yüzyılın ikinci yarısıyla başlayan Avrupa bütünleşme sürecidir.

Soğuk Savaş'ın ardından Avrupa kıtasında gerçek anlamda dönüm noktası da yaşanmıştır. Yarım asırlık bölünmüşlüğü son bulmasıyla birlikte tüm Avrupa

bu durumu coşkuyla karşılamıştır. Malta ve GKRY ile Avrupa bütünleşmesi dışında olan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB’de üyelikleri olması adına başvurmaya başlamışlardır. Bu bağlamda hem adaylığı olan devletlerin nitelik ve nicelik bakımından hem de Avrupa’daki bütünleşmenin ulaştığı derinlik bağlamından daha önce gerçekleşen genişlemelerden daha da çok farklılığı olan beşinci genişleme süreci, aday devletler ve AB bakımından epey zor ilerlemiştir. Bu genişleme sürecindeki üyelikleri olması adına başvuruda bulunan devletler Kopenhag üyelik şartları göz önünde bulundurularak toplumsal hayatın bütününi tekrardan düzenlemiştir. AB’deki bu genişleme dönemi kendilerince ve izleme yöntemleriyle diğer genişlemelere göre daha kapsayıcı halde yürümüştür. Akabinde AB Konseyi, 1997 yılının son ayında Lüksemburg Zirvesi’nde, muhtemel genişleme sürecini başlatmıştır. Bu genişleme sürecinde ilk olarak on iki ülke adaylık statüsünü almıştır. O ülkeler de Polonya, Estonya, Çekya, Litvanya, Malta, Slovenya, Macaristan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Slovakya, Bulgaristan ve Romanya’dır. Avrupa Komisyonu tavsiyeleri sonucunda 31 Mart 1998 tarihinde Macaristan, Polonya, Estonya, Çekya, Slovenya ve GKRY ile müzakerelere başlanmıştır.

Malta, 1996’da dondurduğu üyelik başvurusunu iki yıl arayla tekrar yürürlüğe koymuştur. AB Konseyi, 1999’daki Helsinki Zirvesi’nde katılma sürecini kapsayıcı nitelikte doğrulamış ve Avrupa Komisyonu’nca altı devletle de adaylık konusunda katılma müzakerelerini resmi boyutta başlatma kararı almıştır. Bu altı ülke ise: Slovakya, Litvanya, Letonya, Malta, Bulgaristan ve Romanya’dır. Bu altı ülkenin katılma müzakereleri 15 Şubat 2000’de resmen açılmıştır. Nihayetinde on tane yeni üyeliği olan devletin AB’ye de resmen katılımıyla birlikte AB tarihinde en çok ülke sayısı ve en çok nüfuslu genişlemesi tamamlanmıştır.

AB’nin yeni yüzyıla beraber genişlemesini Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleriyle gerçekleştirmiştir. Merkezi ve Doğu Avrupa bölgesinde olan devletlerin birçoğu, komünist rejimlerde başarısız olmalarıyla, sosyalist ekonomi sisteminden pazar ekonomi sistemine geçiş sürecine girmişlerdir. Bu değişimle beraber, AB’yle bu ülkelerin arasında, tarihsel bağ ve coğrafik yakınlık etkisi sonucu gerek siyasi açıdan gerek ticari açıdan da bir yakınlaşma boy göstermiştir. AB, bu ülkeleri desteklemek için PHARE isimli teknik-mali yardım programı yürürlüğe koymuş, bu ülkelerle tercihli ticari ilişkileri içeren Avrupa

Antlaşmaları'nı imzalamıştır (Bilici, 2004). Bahsedilen devletlerin pazar ekonomisindeki geçişlerini kolaylaştırmak adına kredi desteği sağlayan Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın kuruluşu gerçekleşmiştir.

AB'nin yeni on üye ülkesiyle genişlemesi, beklentilerin aksine, AB'nin politika açısından güç kazandırmaktan ziyade zayıf konumda tutmuştur (Dinç, 2012). Bu genişlemenin olmasıyla ABD, AB'nin içindeki yeni ortaklar bularak, yalnızca Avrupa'nın batısında Birleşik Krallık'la kalmayıp, doğusunda da yeni ortaklarla AB'nin bir açıdan parçasıdır denilebilmektedir. Günümüzde AB, kendisini ekonomik ve siyasi açılardan ABD'yi rakip gibi görmüştür (Akdağ ve Ekici, 2017). Bundan dolayı dünyada lider konumunda olmayı devam ettirmek adına ABD bazı hamlelerde bulunmuştur. ABD ilk önce NATO'nun üye ülkelerinden; Çekya, Macaristan ve Polonya'yla iyi ilişkiler içinde olmuştur. Buradaki devletlerden Polonya'nın önemi vardır. Politik açıdan da AB'nin ve özellikle Almanya yanında olmayıp, ABD'nin tarafında yer almıştır. Bu duruma rağmen bu genişleme içinde Polonya'nın da olması dikkatlerden kaçmamıştır. Öyle ki, Polonya'nın nüfusu, neredeyse AB'de yeni dahil olan diğer dokuz ülkenin nüfusuna eşittir. Bu da bir yerde yeni genişleme içinde AB'de siyasi açıdan krize neden olmuştur. Bu durumu, ABD fırsata çevirerek AB'ye bu genişlemeyle dahil olan Baltık ülkelerinden Letonya, Litvanya ve Estonya ile güçlü ilişkiler kurmuştur. Bahsi geçen bu ülkeler aynı zamanda resmi olarak yeni NATO üyesi de olmuşlardır. ABD'nin, AB ülkeleriyle daha önceden de aslında yakın ilişkiler içinde olduğu söylenebilmektedir. Öyle ki, İsveç ve Danimarka buna örnektir. Bu durumla beraber ABD sözü edilen bu rekabette AB'yi zor durumda bırakmıştır. Tüm bu olayların yanı sıra, AB'nin genişlemesinde yer alan karar alma mekanizması, güvenlik ve dış politika gibi konularda olumsuz etkilenmiştir. Bu bağlamda genişlemeyle birlikte birlikteki üye sayısı da 25'e yükselmiştir.

2.5.6 Altıncı Genişleme Süreci

AB'nin 1 Ocak 2007 tarihinde Bulgaristan ve Romanya'nın birliğe dahil olmasıyla birlikte altıncı genişleme de gerçekleşmiştir. AB'nin doğudaki sınırları Yunanistan ile Bulgaristan ve Romanya'nın birliğe katılımıyla genişlemiş ve stratejik açıdan da önemli ölçüde bir adım atılmıştır. AB'nin bu genişlemesiyle batının doğu ile hem siyasi hem de coğrafi ayrım iyiden iyiye azalmıştır.

Bulgaristan ile Romanya, AB'ye tam üyelik için 1995'te başvurmuşlardır. AB ile müzakereler de her iki ülkenin milenyum yılı olan 2000'nin ilk aylarından Şubat'ta başlamıştır. Müzakereler başarılı şekilde sonuçlanmıştır. Katılma antlaşması da Nisan 2005'te imzalanmıştır. AB üyeliği sürecinde bu ülkelerin bilhassa demokratikleşme ve modernleşmeyle alakalı problemleri mevcuttur. Ancak bu devletler de AB'de üyelik için hazırlıklar yaparken önemli ölçüde faaliyetlerde bulunmuşlar ve bahsi geçen konular üzerinden aynı ölçüde ilerlemeler kat etmişlerdir.

AB temsilcileri, birlik içinde yeni genişlemeyi memnuniyetle karşılamışlardır. Özellikle AB Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso ve AB genişleme sorumlusu Olli Rehn, genişleme ile ilgili yaptığı konuşmalarda, Bulgaristan ve Romanya'ya yaptığı tebriklerin yanında bu iki ülke için AB'ye katılmasının, kendi vatandaşları için ne kadar önemli olduğunu herkese tekrar hatırlatmıştır (İmamoviç, 2007). Böylelikle bu genişlemeyle birlikte birlikteki üye sayısı da 27'ye yükselmiştir.

2.5.7 Yedinci Genişleme Süreci

AB'nin günümüzde de en son gerçekleşmiş olan genişlemesi 1 Temmuz 2013'te Hırvatistan'la yaşanmıştır. Böylelikle Hırvatistan, Yugoslavya'nın dağılması ile bağımsızlığını ilan eden ülkeler arasında Slovenya'dan sonra AB'nin ikinci Yugoslav kökenli üye ülkesi olmuştur. Bu bağlamda Hırvatistan üye olmasıyla beraber AB'deki resmi dil de 24 olmuştur.

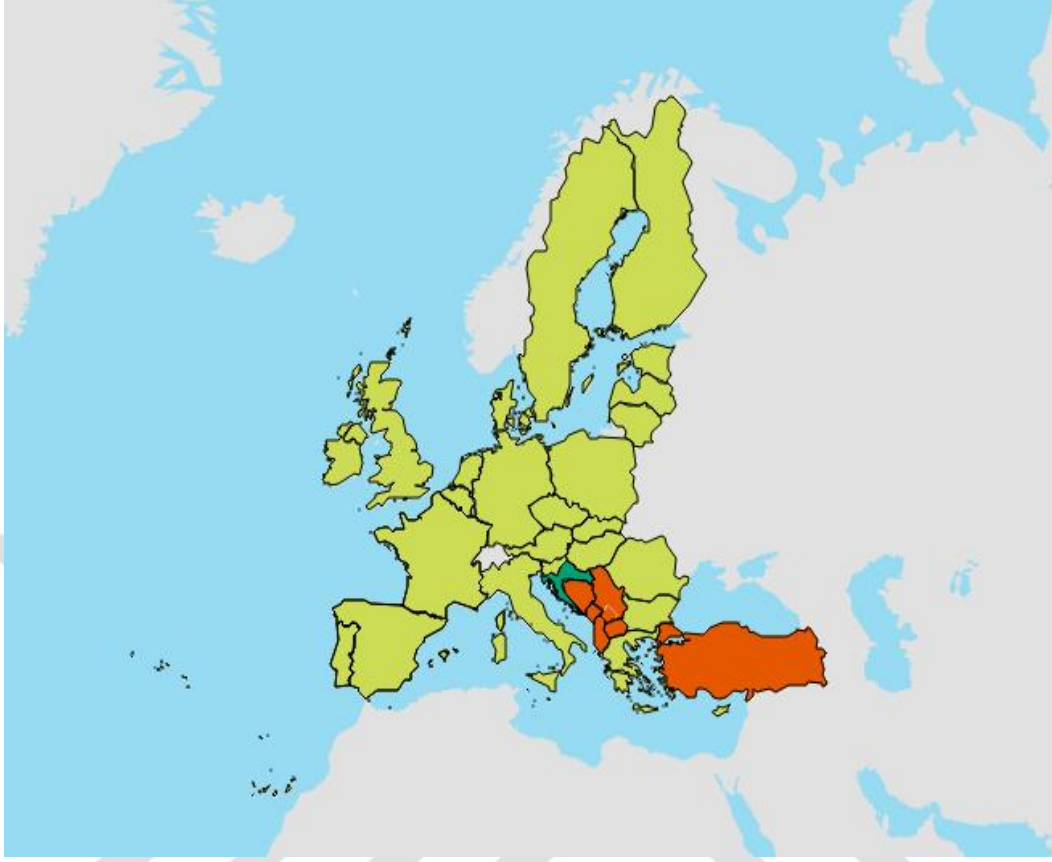
17 Haziran 2004 tarihinde adaylığı olan devlet konumunda olan Hırvatistan, AB'ye katılıma sürecine Türkiye'yle birlikte 3 Ekim 2005 tarihinde başlamıştır. Hırvatistan'ın AB ile bütünleşme sürecinde Lahey'deki Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY) ile yeterli düzeyde iş birliği yapmadığı gerekçesiyle ve AB üyesi olan komşusu Slovenya ile arasındaki sınır anlaşmazlığı nedeniyle sorunlar yaşanmış; ancak bu sorunların üstesinden gelinerek, Hırvatistan, Avrupa Birliği ile yürüttüğü katılım müzakerelerini 30 Haziran 2011 tarihinde tamamlamıştır (İKV, 2022).

Avrupa Komisyonu, 12 Ekim 2011'de Hırvatistan üyeliğinin şartları sağladığı düşüncesinde olmasıyla Birliğe katılımına yönelik olumlu yönde görüşlerini bildirmiştir. Hırvatistan'ın 1 Temmuz 2013'te AB'ye katılmasını, 1 Aralık 2001 tarihinde Avrupa Parlamentosu'nda, 5 Aralık 2011 tarihinde AB

Genel İşler Konseyi'nde onaylanarak, Hırvat yetkililerce 9 Aralık 2011 tarihinde AB'nin Katılım Antlaşması imzalanmıştır. Bu devletin AB'ye katılımı, 22 Ocak 2012 tarihinde yapılan referandumda Hırvat halkının kararı doğrultusunda onaylanmıştır. Katılım Antlaşması, 9 Mart 2012 tarihinde Hırvatistan Parlamentosu'nda da onay görmüştür. Avrupa Komisyonun, 10 Ekim 2012 tarihinde açıklanan Genişleme Stratejisi ile Kapsamlı İzleme Raporu'ndaki yer alan açıklamaya göre Hırvatistan'ın üyelikten önceki adalet, temel haklar, özgürlük, yargı, güvenlik ve rekabet politikası gibi alanlarda yerine getirilmesi gereken öncelikli eylemler üzerinde durulmuştur (İKV, 2012). Hırvatistan'ın öncelik verilmesi gereken eylemleri gerçekleştirmesi durumu, Avrupa Komisyonu'nun yayımlanan son İzleme Raporu'na dayanarak, Hırvatistan'ın AB'ye üyeliğinin tamamlandığını açıklamasıyla olumlu bir değerlendirme almış ve Temmuz 2013'te AB'nin yirmi sekizinci ve son üyesi olması için sinyaller verilmiştir.

Hırvatistan, AB'ye Katılım Antlaşması'nın onay sürecinde, artık faaliyette olmayan Ljubljanska Banka'nın Hırvat mudilerine olan borcunun ödenmesine ilişkin anlaşmazlık nedeniyle AB üyesi komşusu Slovenya ile karşı karşıya gelmiştir (İKV, 2022). Ancak, 11 Mart 2013 tarihinde Hırvat ve Sloven yetkililerce ilgili bankanın sorunu çözülmesine ilişkin uzlaşmaya varılmasıyla, Sloven Parlamentosu'nun 2 Nisan 2013 tarihinde Hırvatistan'ın Katılım Antlaşması'na onay vermesi üzerine bu sorun da kalkmıştır. 7 Haziran 2013 tarihinde, Alman Parlamentosu'nun üst kanadı Bundesrat'ın Hırvatistan'ın Katılım Antlaşması'nı onaylaması ile, Katılım Antlaşması'nın onay süreci tamamlanmıştır (İKV, 2022). Bu bağlamda da Hırvatistan, 1 Temmuz 2013 tarihinde AB'nin 28. ve günümüzdeki en son üye ülkesi olarak tarihe geçmiştir

Resim 2.1 Avrupa Birliği Haritası

Kaynak: Europa Union, 2024.

2016 yılının haziran ayında gerçekleşen referandumda Birleşik Krallık'taki seçmenlerin yarısı kırk yıllık AB üyeliğinden çıkması yönünde oy kullanmaları sonucunda 2020 yılının ocak ayında birlikten ayrılmıştır. Resim 2.1 Avrupa Birliği haritasında, AB'nin resmî sitesindeki Birleşik Krallık'ın birlikten ayrılmadan önceki halini yansıtmaktadır.

2.6 Avrupa Birliği Genişleme Sürecindeki Diğer Gelişmeler

Bu başlık altında AB'de gelişim sürecinde belli başlı yaşanan gelişmeler ele alınacaktır. Öyle ki, Avrupa Tek Senedi, Maastricht, Amsterdam, Nice, Roma ve Lizbon Antlaşmalar ve çeşitli gerçekleşen zirvelerden bahsedilecektir.

2.6.1 Avrupa Tek Senedi

1970'te oluşturulmuş olan ASİ mekanizması düşünöldüğü gibi ölkelerin dış politikaları üzerine iş birliğinin ileri boyutlara ulaşmasıyla ortak Avrupa siyasi tutumun sergilenişi konusunda başarı elde edememiştir. Avrupa bütünleşme yapısının siyasi açıdan temelinde ASİ mekanizması yer almaktadır. Çünkü ortak

güvenlik ve dış politikalarınca Avrupa'nın tek bir ortak sesi olacak somut sonuçlar oluşmamışsa dahi, takip eden süreçte Tek Senet, Maastricht, Amsterdam, Nice, Konvansiyon ve Reform antlaşmaları oldukça önemli siyasal bütünleşme boyutunda olmuşlardır. Aslında tüm bu antlaşmalar, göreceli olarak yeni boyutları itibariyle dikkat çekici durumda olup, genel aktör olarak, daha önce de kavram olarak bahsedilen Avrupa Birleşik Devletleri potansiyeli üzerinde tartışma ve ilgilerin yoğunluğu artmıştır. Bu durum Avrupa'daki bütünleşme süreci içinde ileri düzeyde önemlidir. Vurgulanmaya çalışılan da ASİ mekanizması çerçevesinde Topluluğun siyasal iş birliğini geliştirmeye yönelik olarak, Davignon Raporu, Kopenhag Raporu, Paris Zirvesi, Tindemans Raporu, Genscher Colombo Girişimi, Stuttgart Bildirisi gibi önemli aşamalardan (Remmert, 1994) sonrasında Tek Senet Antlaşması'nın, siyasal iş birliğinin birincil hukuki nitelikteki kurucu hukuk metninin bir parçası haline gelmiş olmasıdır. Bunu, bir bakıma Avrupa Tek Senet Antlaşması (ATSA)'nın Avrupa'daki bütünleşme sürecinin öneminde etken olarak ifade edilebilmektedir.

1980'li yılların ortalarına doğru yaklaşılırken, Sovyetler Birliği'nde Komünist Parti Genel Sekreterliğine Michail Gorbaçov getirilmiştir (Mor, 2010). Bu liderin en son ABD tarafından ortaya atılan Yıldızlar Savaşları projesinin karşısında Sovyetler Birliği'nin bu durumu karşılayacak düzeyde karşılıklı plan üretemeyeceğini kabullenilerek, Sovyet sisteminde tıkanıklıklar meydana geldiği bildirilmiştir (Milli Gazete, 2010). Bu sistemdeki tıkanıklığı gidermek amaçlı politikalar devreye sokulmuştur. Açıklık ve yeniden yapılanma gibi politikaların bu tıkanıklık karşısında düzen sağlayacağı düşünülmüştür. Kısa sürede Sovyet sistemini bu lider kurtaramayacağı görülmüştür. Bununla beraber Sovyetler Birliği'nin pes etme noktasına gelmesinden dolayı, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana süregelen iki yönlü uluslararası sistemin değişmesini gerektirecek boyuta geldiği anlam daha da kuvvetlenmiştir. Bu anlamın tam olarak ne ifade ettiğini Avrupalı siyasi düşünürlerce hangi noktada denk gelecek şekilde açıklanabildiği ya da ne kadar önem arz edip nasıl sonuçlar vereceğine dair öngörude bulunabilindiği söylenememektedir. Ancak bu uluslararası sistemde belirgin bir değişim yaşanmıştır. Bu değişim, dönemin koşullarına bağlı olarak, 1985 yılında AET'nin yeni düzenleme üzerine ortak bir düşünce oluşturmasını ve 1986 yılında ATSA'nın imzalanmasını sağlamıştır.

1986 yılında imzalanıp 1987 yılında faaliyete geçen ATSA, Avrupa bütünleşme süreci içinde önemli bir yerdedir. Antlaşmayla ekonomik ölçüde Avrupa'nın iç pazar hacmini oluşturmak hedeflenmiştir. Buradaki iç pazarı barındıran tüm emek, sermaye mal ve hizmetlerin hiç engele maruz kalmadan, tüm üye ülkelerin pazarlarında serbestçe hareket edebileceği bütünleşik tek pazar oluşumu başlıca amaçlarındandır. Belirtildiği gibi, entegre Avrupa'da iç pazarın kurulabilmesi için tüm teknik ve fiziki engellerin ortadan kaldırılması kararı alınmıştır. Bu kararların uygulanması, üye ülkelerin mevzuatında ilgili kanunların değiştirilerek uyumlu hale getirilmesini gerektirmektedir, çünkü engellerin kaldırılması kolay bir süreç değildir. ATSA, (1986)'da alınan bu kararlar:

- Gümrükteki tüm kontroller kaldırılacağı,
- Ticaret tarifeleriyle bağlı olduğu engellerin kaldırılacağı,
- Tüketim vergileriyle katma değer vergilerinin birbirleriyle uyumlaştırılma getirileceği,
- Kişilerdeki hareket serbestliğindeki tüm kontrollerin kaldırılacağı,
- İşgücü serbest bir şekilde hareket edebileceği,
- Yatırım, girişim, oturma serbestliği getirileceği,
- Hizmet serbestliğinin dolaşımının sağlanacağı,
- Krediler, teşvikler, sigortacılık hizmetleri, kara, hava, demir ve deniz yolları ulaşımı, kıymetli evrak mevzuatı standart hale getirileceği,
- Telsiz, telefon, elektronik ödeme ve diğer iletişim işlemleri standart halde olacağı,
- Kamudaki ihalelerde uyumlaştırılma olacağı,
- Döviz ile alakalı tüm kısıtlamaların kaldırılacağı,
- Sosyal politikalarda uyumlaştırılma olacağı,
- Bilim, çevre, araştırma ve ulaşım politikaları standart halde olacağı,
- Para ve sermayenin serbest dolaşımını kolaylaştıracağı yönünde adımlar atılacak şeklindedir ve tüm bu alınan kararlar Avrupa Tek Senet Antlaşması ekonomisi ayağıdır.

ATSA'nın asıl kuruluş nedeni, odak noktası belirleyerek AB'nin gerçekleştirilmesine yönelik bir temel oluşturmuştur. Bu odak noktası aslında bir taraftan AT'nin amaçlarını gerçekleştirmesi; diğer açıdan da ASİ çerçevesince iş

birliğinin faaliyete geçirilmesiyle önem arz etmektedir. Böylelikle ATSA'nın siyasal bütünleşmeye ilgili düzenlemeleri getirecektir.

1970'li yıllardan bugünlere kadar ASİ mekanizması çerçevesince fiilen sürdürülen dış politikadaki pozisyonların uyumu için ortak yönde bir Topluluk politikasının oluşum gayreti ve girişimleri ilk kez bu antlaşmayla AB'yi gerçekleştirmeye yönelik hukuki ve kurumsal niteliğine sahip olmuştur. Bu olgunun Avrupa'daki bütünleşme süreci açısından ifade ettiği anlam önemlidir ve üstünde durulması gerekmektedir. Bunların dışında açıklık getirilecek bir husus olan, ATSA içinde, 1950'li yılların başlarında kurulmuş olan ancak işlevini yitirmiş, unutulmaya yüz tutmuş, Batı Avrupa Birliği'ni (BAB) tekrardan canlandıracak olan, ye ülkelerin dış politikalarının koordineli olması başta olmak üzere, siyasal açıdan alınan iş birliğini geliştirmeye katkı sağlayacak bu kurumun işlev görmesi kararı alınmıştır.

2.6.2 Maastricht Antlaşması

1991 yılında dağılan Sovyetler Birliği ift yönlü uluslararası yapı son bularak uluslararasındaki sistemle yeni döneme girilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren yaklaşık yarım asır boyunca var olan ve bu süre zarfında istikrar sağlayan yapının sona ermesi, Avrupa'nın bütünleşmesi açısından büyük bir öneme işaret etmektedir. Doğu Bloğu, temelinde Sovyetler Birliği'nin yönlendirmesiyle Doğu Avrupa'dan; Batı Bloğu da ABD'nin yönlendirmesiyle Batı Avrupa'dan ibarettir. Özetle, ift yönlü uluslararası sisteme dayalı olarak bölünen Avrupa üzerinde durulmaktadır. Blokların Avrupa dışındaki etki ve nüfuz alanları, bu merkezlerdeki strateji unsurları ve yönlendirme bölgeleri açısından ileriye dönük oldukça anlamlıdır.

1980'li yıllarda, daha önce de bahsedildiği üzere, Sovyetler Birliği'ndeki gelişmelerin sistemin bir değişim yaşadığı öncülüğünü işaret etmektedir. Zaten ATSA böyle atmosferde veya atmosferin etkisiyle imzalanmıştır. 1991 yılında, bir taraftan öngörülen değişim gerçekleşmiş, diğer taraftan ise 1986'daki ATSA'nın başarısıyla birlikte Avrupa'nın gelecekteki değişime hazırlanması süreci büyük lde tamamlanmıştır. Bu süreç, Birleşik Avrupa'nın inşası ve altyapısının oluşturulması açısından önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Aslında 8 Nisan 1965 tarihinde Brüksel'deki imzalanan Füzyon Antlaşması'yla beraber AET'nin

yerini AT'ye bırakarak; sonraki oluşum sürecinde AET olarak da adı geçmesi devam etmiştir.

ATSA'da beklenen ekonomi hedefleri gerçekleşmesiyle, Avrupa'daki iç pazar önemli boyutta kurulmakla birlikte; bütünleşmenin siyasi yönden boyutu da güvenlik politikası ve ortak dış politika şeklinde, BAB'ın da canlılığını artırmak amacıyla Avrupa'nın bütünleşme sürecindeki hukuksal çerçeveye katabilmiştir. Diğer bir deyişle, Avrupa Bütünleşme Hareketi 1991'deki Sovyetler Birliği'ndeki dağılmayla beraber çift yönlü yapının kalmamasıyla beraberinde oluşan durumu, Avrupa'ya mal etmek adına önemli bir hazırlıktır (Alganer ve Çetin, 2007). Bu hazırlık ise 1992 yılında imzalanacak olan Maastricht Birlik Antlaşması ile tamamlanmıştır. Antlaşma 1993 yılında yürürlüğe girmiştir.

1991 yılında hazırlıkların yapılmış olduğu Hollanda şehri olan ve adının da verildiği Maastricht'in antlaşma sürecinde AT kritik bir eşikte bulunmaktadır. Bir yandan Sovyet hakimiyetinden kurtulan Doğu Avrupa ülkelerin zorlu geçen çabaların içerisine girişmeden Avrupa'daki bütünleşmeyle aynı çatı altında olmasını sağlamak, öte yandan da tüm kıtayı altında toplayabileceği sağlam bir ortak Avrupa çatısına zemin hazırlamak, kritik süreçte dünya ve böylesine bir dünyada Avrupa yönünden çok önemlidir. Öyle ki, küreselleşen dünyada, Avrupa'daki yeni dünya düzenin etkili ve bütünüyle aktör rolünde, küresel uluslararası sistemin işleyişi bir o kadar da şekillenişini tek başına belirlemek ya da en azından bunu ileri düzeye etkili şekilde müdahale edebilmesinin gerçekleşmesi adına, bütünüyle güvenlik tesisi ve bu tesisin sürdürülebilirliği çok yönlü bir ekonomik, askeri ve siyasi açılardan belirleyici rollerle güç, yetenek ve kapasiteye sahip olmak gerekmektedir.

Avrupa bütünleşme süreci içinde, Tek Senet Antlaşması ardından diğer dönüm noktası olarak sayılacak olan bu antlaşmayla beraberinde AT yapısı yenilenmiştir. Maastricht Antlaşması'nda Avrupa Birleşik Devletleri şeklinde tanımlanacak birleşik devlet konumuyla sonuçlanacak kurumsal ve hukuki altyapı kuruluşunda iradeyi oluşturmaktadır. Avrupa Birleşik Devletleri oluşum gücüyle dengeli biçimde antlaşmaya Birlik Antlaşması diye adı geçmiş olup, bu tarihten itibaren AT kavramının yerini, bu organizasyon adına AB kavramı haliyle kullanımı başlanılmıştır. Bu antlaşma, Birleşik Avrupa'nın temelindeki bahsedilen üç sütun üzerinde inşası üzerinde durulmak istendiği anlaşılmaktadır. Birlik için bu üç sütun/ayak: 1) Ekonomik ve Parasal Sütun 2) Adalet ve İçişleri Sütunu 3)

Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Sütunu (Woyke, 1995) şeklinde sıralanabilir. Bu duruma, Avrupa Birleşik Devletleri'ni anımsatacak şekilde bütünleşmeyi oluşturan Birliğin üç ayağı da denilmektedir. Üç ayağı detaylandırmak gerekirse (Mor, 2010):

1) Ekonomik ve Parasal Ayak: Ortak tarım, ticaret, sosyal, sağlık, araştırma, çevre, tüketiciyi koruma, eğitim, kültür, telekomünikasyon, merkez bankası ve para birimi politikaları ile Gümrük birliği gibi ekonomik bütünleşme alanlarından oluşan bu sütun AB bölgesini ekonomik açıdan entegre edecek iç pazar halinde olması hedeflemektedir.

2) Adalet ve İçişleri Ayağı: İnsan ve uyuşturucu ticaretleri gibi organize suçla ile mücadele; ortak mülteci ve göç, hukuk ve cezayla kolluk güçleri politikalarıyla Avrupa'nın içişlerinden bütünleştirme çabasına giren iş birliğinin sorumluluğundan oluşan bu sütun tek devlet anlamına gelebilecek bütünleşmeye yönelik somut adımlar atılmayı hedeflemektedir.

3) Güvenlik ve Dış Politika Ayağı: Dış politikada ortak bir davranış ve tutumlarının gelişimi adına olan işbirliği; dünya barışının korumaya ilişkin yürütülen ortak çalışmaların, demokratik yapının ve insan haklarındaki yaygınlaşmayı ortak dış politikanın hedefiyle böylesi geniş alanda işbirliğinde içinde olunmak, AB'de üyeliği olmayan ülkelere, dış politika aracılığıyla, ekonomi yardımlarının koordinasyonunu yapmak; ortak güvenlik politikasıyla da, ortak ordu, güvenlik politikalarını Avrupa kıta ölçütlerinde değerlendirerek bu alanda ortak alınan tavırların oluşumu, ortak terör ile mücadele politikaların gelişimi gibi alanlardaki işbirlikleri amaçlamaktadır. Buradaki ayakta AB dış politika şeklinde tanımı yapılabilecek, uyumlu, tek ses dış politika amaçlanmaktadır. Bu antlaşmayla beraberinde bütünleşme sürecinde ilk kez dış politika alanında iş birliğiyle güvenlik politikasındaki iş birliğin eklenmesi sonucu AB'deki ortak savunma politikasına kadar götürecek güçlü temellerin atıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumun takip ettiği dönemin akabinde Amsterdam ve Nice Antlaşmaları açık bir şekilde belirtilmiş olacaktır.

Ekonomik ve Parasal sütunu, Avrupa'daki bütünleşme sürecinde AET ve AT aşamalarına geçişte önemli boyutta gerçekleştirilmiştir. Adalet ve içişleri sütunu, ilk ayak ve sütundaki gibi olmasa bile temelinde altyapısının ortada olması ve gerçekleşmesinde zorlanmayacağı sütun olarak geçmektedir. Son olarak açıklık getirilecek olan ayak ve sütun da bütünleşme sürecinde kazanılmış, elde edilmiş AT en zor alanı oluşturmaktadır. AT hukuk sistemine henüz 1986'daki ATSA ile dahil olabilen ve iş birliğinin zemini hala milletlerarası boyutta ve bütünüyle değerlendirilmeye alındığında da tamamı aktör olan Avrupa'daki bütünleşme açısından en önemli sütun olarak açıklanabilmektedir (Efe, 2008). Aslında Avrupa bütünleşme sürecindeyken, Avrupa Birleşik Devletleri olarak başarı içerisinde son bulmasının sıkıca bağlılığıyla kritik noktada olan kilit sütun olarak da belirtilebilir. Öyle ki, Maastricht Antlaşması'nda ve onu takip eden diğer antlaşmalarda en merkez kabul edilebilecek açıdan düzenlenme konusunu dolaylı yahut doğrudan olacak gibi siyasi yönden gerçekleşen bütünleşme yani bir bakıma üçüncü sütunla ilgili olmuştur.

2.6.3 Kopenhag Zirvesi

22 Haziran 1993'te Danimarka'nın başkentinde yapılan ve adının da verildiği zirve, Avrupa Konseyi'nce AB'deki genişlemede Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin kapsamasının kabulüyle gerçekleşmiştir. Bu zirve aynı anda adaylık başvurusu olan devletlerin tam üyelik statüsünde olmadan öncesinde karşılanması gereken kriterlerin kararlaştırıldığı zirvedir. AB aday ülkelerinin müzakerelere başlanmasına ilişkin alınan kararı bu zirvede belirlenen Kopenhag Kriterlerinden Siyasi Kriterleri olarak ifade edilen kriterlerin, insan ve azınlık hakları ile demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü ve güvenilirliğini sağlayan kurumlardaki koşulların yeterli ölçüde karşılandığına inanmadan alınmaması gereken bir durum olduğu söylenebilmektedir. Kopenhag Kriterlerinden olan diğer bir kriter, ekonomi kriteridir. Bu kriteri kapsayan konu başlıkları ise, başta AB olmakla beraber dış dünya rekabeti içerisinde dayanma kapasitesi ile istikrarlı piyasa ekonomisindeki mevcudiyet yer aldığı söylenebilmektedir. Kopenhag Kriterlerinden bir diğeri ve sonuncusu da uyum kriteridir: Bu kriter kapsamında diğer tüm kriterleri barındıran böylelikle siyasi, ekonomik ve parasal birlik boyutunda AB'ye uyum kapasitesi olarak ifade edilebilmektedir.

Kopenhag Zirvesiyle beraberinde alınan kararların sonucu olarak bu kriterler AB için temel kriterler haline gelmektedir (Aktaş, 2019). Üyelik, birlik adına adaylığı olan ülkelerin siyasi, ekonomik ve parasal boyuttaki birliğin hedeflerine dahil olmayı gerektiren üyelik için gerekli yükümlülükleri üstlenme yeteneğine sahip olmasını öngörmektedir. Birliğin, Avrupa entegrasyon enerjisini muhafaza ederken, yeni üye ülkeleri benimseyip, özümseme kapasitesi de Birlik ve aday üye ülkeler adına önem arz etmektedir. Bu zirvede böylesine çerçevede konular üzerine yoğunlaşıldığı da söylenebilmektedir.

2.6.4 Madrid Zirvesi

15 ile 16 Aralık 1995'te İspanya'nın başkentinde yapılan ve adının da verildiği zirve, birliğe üyeliği gerçekleştirecek olan ülkelerin yalnızca AB'de iç hukuklarında kazanılarak aktarılmasından sorumluluğun olmaması, aynı anda uyumlaştırdıkları kararları uygulamasında hukuki ve idari yapıların oluşumunun da sorumlu olduğu belirtilen zirvedir. Böylesine sorumluluklar birliğe yeni katılma kriteri şeklinde karar alınmıştır. İdari kapasite kriteri de denilebilen adı geçen bu kriter adından aldığı zirveyle yani Madrid Kriteri olarak da söylenilmektedir.

Madrid'de toplanan Avrupa Konseyi, ortak para birimi, istihdam, hükümetler arasında konferans ve Orta ve Doğu Avrupa ile Akdeniz ülkelerini kapsayacak ölçüde genişleme konularında karar alınmıştır. Bulunduğu konum itibarıyla Avrupa'nın deniz ticaretinin aktif olduğu Madrid'de bu bölge kapsamındaki ülkeler adına kararlar alındığı söylenebilmektedir. Alınan bu kararlar doğrultusunda, AB üye devletlerinin temel siyasi, ekonomik ve sosyal hedefleri çerçevesinde işsizliğin azaltılmasına yönelik tüm çabaların gösterileceği belirtilmiştir. Ayrıca, zirvede imzalanan taahhütler, ABD ile ikili ilişkilerin gelişimi, canlanması ve güçlenmesi için önemli bir eylem planı çerçevesinde sağlanabilecektir. Bu zirvede aynı zamanda AB'nin ilgili türde ilk olan Bölgesel Çerçeve Antlaşması da imzalanmıştır.

2.6.5 Amsterdam Antlaşması

Maastricht Antlaşması'nda yer alan uluslararası sistemdeki çift yönlü yapı bitmesiyle birlikte, Avrupa'daki oluşan yeni bütünleşme sürecine cevaben gerçekleşmiştir. Bir yandan bütünleşmenin derinleşmesine göre Amsterdam

antlaşması önemli ölçüde yol alınıyorken, öte yandan 1995 yılında Batı Avrupa'daki bütünleşme dışında kalan üye ülkelerin birlik içerisine katılarak genişlemenin düzeyiyle alakalı güçlü adım atılmıştır. Bu arada Maastricht Antlaşması'ndan sonra hem derinleşmeyle alakalı yeni adımlar atılma ihtiyacı doğmuş, hem de Soğuk Savaş'ın ardındaki süreçte Avrupa'nın bütünleşmesi yönünden çok anlam içeren ve bir o kadar da önemli hal alan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin kapsayacak genişlemenin eşiğine gelmiştir. Doğu Avrupa'nın genişlemesinden önce, birliğin içerisinde böylesine önemli ölçüde genişlemenin beraberinde etkili işlemenin sürdürmeye ilişkin Maastricht Antlaşması'nın son bulmadan, tamamlaması ve daha çok gelişimine ihtiyaç duyularak 1997'de Hollanda'nın başkentinde ve adının da bu başkentten alan Amsterdam Antlaşması imzalanmıştır.

1999 yılının ortalarında faaliyete geçen bu Antlaşma, temelinde Doğu genişlemesi öncesinde birçok işlevi barındırarak, bu genişleme süreci için AB'nin hazırlık hedeflerine yönelik önemli bir adım olmuştur. Bu antlaşma önceliğinde bütünleşmedeki sürecin kurucu antlaşma maddeleri kendi içinde yenilendiği görülmektedir. Antlaşmada birliğin, demokrasi ve özgürlük ilkeleri esas alındığı, insan hakları ve temel hürriyetleri ile hukuk devletine saygı çerçevesinde bulunduğu, bu değerler üzerine kurulduğunun özellikle vurgulanmakta olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, bu antlaşma aracılığıyla AB'de belge erişimi konusunda ilk kez düzenlemelere yer verilmiştir. Antlaşma, Avrupa Parlamentosu'nun karar alma süreçlerinde etkinliğini artırmak amacıyla yetkilerini genişleterek, Bakanlar Konseyi seviyesinde bir rol üstlenmesini sağlamaktadır. Özetle, Amsterdam Antlaşması Avrupa Bütünleşmesi ile ilgili esas itibarıyla Birlik içerisinde demokratikleşme, istihdam politikası, ortak özgürlük, güvenlik ve hukuk alanı, ortak dış politika ve güvenlik politikası ile Birliğin kurumsal yapısına dair bazı önemli değişiklikler getirmek suretiyle AB'nin Doğu Avrupa genişlemesi öncesinde (böyle bir genişleme durumunda işlerliğini sürdürmeye yönelik) bütünleşmeyi pekiştirici önemli bir dizi adımlar atmıştır (Dedeoğlu, 2003).

Amsterdam Antlaşması'nda yapılan düzenlemeler, Avrupa'yı birleştirme amacına yönelik ileri adımlarla, biçimsel siyasal ve hukuki altyapının büyük bir kısmını oluşturduğu söylenebilir. O zamandan bu yana alınan pek çok kararla, ortak para birimine geçiş, Avrupa Merkez Bankası'nın kuruluşu boyutundaki

bütünleşmenin parasal ağıyla ekonomiyi, içişleri ayağıyla da adalet kavramları büyük ölçüde uygulamasına geçildiği ya da geçilmekte olduğu söylenebilir.

2.6.6 Lüksemburg Zirvesi

1997 yılının son ayında Benelüks ülkesi ve aynı zamanda AB kurucu ülkesi olan Lüksemburg'un başkentinde aynı isimle şehri olan Lüksemburg'da yapılan ve adının da verildiği zirvedir. Beşinci genişlemenin sistematiğini ve birliğe katılma öncesindeki süreçle müzakere sürecinin birbirleriyle alakalı çerçeveyi ortaya koyan zirvedir (Kavalalı, 2005). Bu zirvede, beşinci genişlemedeki, geçmişe ve bölünen Avrupa'yı sonlandıracak yeni dönem başlangıcı niteliğinde olacağı, Avrupa'daki bütünleşme modelinin tüm Avrupa'yı saracak ölçüde genişlemesinin gelecek zamanda ilerleme ve istikrarın güvence altına alınacağı ifadelerinin birlik içerisinde böyle sürece yönelik verilen önemin üzerinde durulmuştur. Bu zirvede aynı zamanda güvenlik, barış, uluslararası hukuki ilkeler bütünlüğü ile ihlal edilemezliğin ve özellikle toprak anlaşmazlıklarının barışçıl yollarla çözüme ulaşılacak konferanslar yapılması da kararlaştırılmıştır. Lüksemburg Zirvesi'nde aday üye ülkelerin müzakerelere hazır olup olmama durumu değerlendirilerek birinci ve ikinci dalga ülkeler olarak sınıflandırılmıştır. Buradaki birinci dalga ülkeler müzakerelere hazır durumda olan ülkeler oluştururken, ikinci dalga ülkeleri ise müzakerelere henüz hazır durumda olmayan ülkeler oluşturmaktadır. Bu zirveyle de müzakerelere hazır olan ülkelerin tam üyelik müzakerelerine de başlanması önerilmiştir.

Zirve özelindeki genişlemede adaylık statüsü almış ve ilerleyen zaman dilimlerinde üyeliklerinin de gerçekleşeceği, Bulgaristan, Çekya, Estonya, GKRY, Macaristan, Malta, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya gibi ülkeler yer almaktadır. Bu zirvede bu ülkelerin üyelikleri için konusu masaya yatırılmıştır. Bulgaristan ile Romanya'nın üyelikleri diğer ülkelere nazaran daha ileri vadede gerçekleşecektir. Bu ülkelere GKRY için ve buna paralel tüm ülke ya da Rum yönetimi nezdinde üyeliğin verilmesi üzerinde durulmuştur. Tüm ülke özelinde üyeliğin gerçekleşmesi durumunda Türk kesimini de içinde barındıracağı için sadece Rum yönetimini birliğe dahil edilmesiyle sonuçlanmıştır. Tüm ülke olarak üyelik gerçekleşmesi durumunda Kıbrıs Türklerinin de faydalanabileceği seçeneğinin gerçekleşmesinin önüne geçilmiştir.

2.6.7 Helsinki Zirvesi

1999 yılının son ayında Finlandiya'nın başkentinde yapılan ve adını da verildiği zirve, tıpkı Lüksemburg Zirvesi gibi beşinci genişlemeyi kapsayan ve devamlılığı olan sürecin gerçekleştiği zirvedir. Bu süreçte, birliğe adaylığı olan her devletin hazırlık kademesine bağlı olarak aşamalar halinde ilerleyeceği belirtilmiştir. Beşinci genişlemede yer alan ülkeler için başlatılan birliğe katılma müzakerelerinde tüm bu devletlerin aynı kriterlerin eşliğinde ve eş düzeyde AB için üyeliğinin olmasına yönelik teşvik edildiği ifade edilmiştir.

Helsinki Zirvesi, AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi olarak da ifade edilebilmektedir. Aynı zamanda bu zirvede Türkiye'nin adaylığının da resmi şekilde onaylandığı diğer aday ülkelerle birlikte, eşitliğinin olacağı da söylenebilmektedir (Çomak, 2002). AB nezdinde Türkiye'nin de adaylık durumu resmîyete kavuştuğu böylelikle söylenebilmektedir. Resmi para biriminin kullanımına yönelik süreçteki ara zirvelerde, bu süreç dışında herhangi bir değişiklik gerçekleşmemiştir.

2.6.8 Nice Antlaşması

1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması'nın ardından, Avrupa bütünleşmesi açısından nitelik, nicelik ve sembolik olarak önemli olan Doğu genişlemesinden önce 15 üye ülkeli birliğin işlevsel işleyişi açısından ve etkili çalışmayı güvence altına alma amacı doğrultusunda kurumsal yapı ve bu işleyişin meydana getirdiği yeni düzenlemelerle Fransa şehri olan adının da antlaşmaya verildiği Nice Antlaşması imzalanmıştır. 2003'te yürürlükte olan bu antlaşma hem Maastricht Antlaşması'nda, AB'nin kurulmasına ilişkin öngörülen hedefler açısından yeni düzenlemeleri getirdiği; hem de Amsterdam Antlaşması'ndaki tamamlanmamış ya da tam anlamıyla açıklığa kavuşturulamamış konuların yeniden düzene sokulduğu görülmektedir.

Nice Antlaşması, Amsterdam Antlaşması'nda tamamlanmamış ya da yeterli görülmeyen konuların düzenin giderilmesi açısından Komisyon oluşum ve yapısı; Konsey'deki oy ağırlığı ile nihai nitelikte ve çoğunlukta karar alma durumunun genişletilmesi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak, asıl amaç Amsterdam Antlaşması'nın geliştirmeye yönelik olmayıp, Avrupa bütünleşmesi olmasından kaynaklı, Nice Antlaşması 27 üye ülkeli bir birliğe işler hale gelmesi adına kurumsal reformların da ötesinde daha ileri amaçlar

hedeflenmiştir (Arman, 2004). Bu amaç da sonuç olarak Avrupa Birleşik Devletleri tanımını destekler nitelikte bütünleşmenin seviyesini gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda Nice Antlaşması'nda kurumsal açıdan reformların haricinde, Para Birliği'yle ilgili kurumsal reformlar, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası daha da gelişim sağlaması, Avrupa Parlamentosu'nda yetkilerin arttırılması, ortak Avrupa Temel Haklar ile ilgili şart oluşturulması, AT ve AB Antlaşmalarının daha anlaşılabilir düzeyde ve basit sistematik yapıya kavuşturulması, Birliğin içerisinde üye ülkeler arasında yetki dağılımı düzeninin belirgin halde olması ve AB Anayasası'yla sonuca kavuşabilecek hukuksal ve kurumsal yapı inşası gibi Avrupa'daki bütünleşmenin muhtemel olacağı güçlü altyapının oluşumu amaçlanmasıyla tüm kurucu antlaşmalarda da önem arz eden değişikliklerin yapıldığı söylenebilmektedir.

2.6.9 Ekonomik ve Parasal Birlik

1992 yılında Maastricht Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte AB'deki liderler, Ekonomik ve Parasal Birlik oluşumu konusunda anlaşma sağlamışlardır. Bu oluşumun altında yatan amaç, AB'ye istikrarlı ve dengeli ekonomik büyümeyi sağlamaktır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2024). Bu birlik, üye ülkelerin ekonomik ve parasal politikalarının uyumu ve ortak para birimi olarak avro'nun (euro) yürürlüğe konulması süreciyle hayata geçirilmiştir. Aynı zamanda, bu birlik doğrultusunda ekonomi politikalarının üye ülkeler arasındaki koordinasyonu, bütçe açığı ve kamu borcu üzerindeki sınırlamalar aracılığıyla maliye politikalarındaki uyumun sağlanmasını, Avrupa Merkez Bankası (ECB) uygulamasıyla bağımsız para politikasını ve ortak para birimini kapsamaktadır. Avrupa'nın ortak para birimi olarak belirlenen avro, 1 Ocak 2002 itibarıyla resmen tedavüle girerek, günümüzde 27 üye ülkeli AB'de 12 ülkede kullanılmaktadır. Diğer ülkeler ise kendi para birimlerini kullanmaya devam ederken, ortak para birimine geçiş tercihe bırakılmıştır. 1 Ocak 2023 itibarıyla avro Alanı'ndaki üye ülke sayısı 20 olmuştur. Düşük enflasyonla birlikte fiyat istikrarını (Avrupa Merkez Bankası, 2024) amaçlayan birlik, ECB aracılığıyla sağlanmakta ve kontrol edilmektedir. Mali politikalar ise üye ülkeler tarafından kontrol edilmektedir.

Tek para biriminin kullanılması, kişilerin, sermayenin, mal ve hizmetlerin AB içinde serbestçe dolaşımının esas kılındığı tek pazar mantığını

tamamlamaktadır. Tek para biriminin kullanımına başlanması hem ekonomi ve işletmeler hem de AB halkı adına önem taşımaktadır. Bu amaçla, AB halkının alım güçleri daha iyi korunmakta ve sınırlar arasında yaşanan paranın işlem maliyetleri ortadan kaldırılmaktadır. AB içinde uluslararası ticaret kolaylaştırılarak olası uluslararası krizlere karşı daha güçlü bir Avrupa yaratılmaktadır. Her ne kadar tüm üyeler ekonomik ve parasal birliğin parçası olsalar da her biri avroyu kullanmamaktadır. Başlangıçta Birleşik Krallık ve Danimarka bu para birimini tercih etmemiş, bazı üyeler ise yeterli kriterleri sağlayamadıkları için kullanamamaktadır. Ekonomik ve parasal birlik ile düzgün işleyen, istikrarlı ve güçlü bir para biriminin, AB'nin büyüme normlarına göre büyüme odaklı ekonomi yaratma eylemi için esas alınmaktadır. Bu para biriminin ekonomik büyüme, sürdürülebilirlik, yatırım ve işletmeler üzerindeki doğrudan etkisi nedeniyle AB, istikrarlı ve güçlü para birimine önem vermektedir. 2024 itibarıyla, avroyu kullanmayan Avrupa Birliği ülkeleri Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Macaristan, Polonya, Romanya ve İsveç'tir. Bu ülkeler, kendi ulusal para birimlerini kullanmaya devam etmektedirler.

2.6.10 Roma AB Anayasa Antlaşması

Avrupa'daki bütünleşme süreci içinde en dikkate değer aşama olarak ifade edilen AB Konvansiyonu aşamasına gelinmiştir. AB için Anayasa oluşumu aşamasına gelmenin Avrupa Birleşik Devletleri inşasına hedef bağlamında son derece anlamı olduğu belirtilebilmektedir. Aralık 2001 Laeken Zirvesinde alınan karar istikametinde 28 Şubat 2002'de Fransız eski Cumhurbaşkanı Valery Giscard d'Estaing başkanlığında bir heyet Avrupa Birliği için bir kurumsal reform taslağı hazırlamak üzere görevlendirilmiştir (Mor, 2010). Görevlendirilen bu heyetteki temsilciler, üye ülkelerin temsilcileri, aday statüsündeki ülkelerin temsilcileri, üyeliği olan ülkelerin parlamentodaki temsilcileri, adaylığı olan ülkelerin parlamento temsilcileri, AB'nin parlamento temsilcileri ve AB Komisyon temsilcilerinden oluşmaktadır. Kurumsal bu reformun hazırlanmasındaki heyeti detaylı ve bir o kadar da uzun çalışmalar sonucunda kendilerine verilmiş olan görevin de üstünde kapsayıcı AB Anayasa taslağını hazırlamışlardır. Bu Anayasa taslağının hazırlanmasıyla 2004 yılının ortalarında İtalya'nın başkenti olan Roma'da törenle hukuki boyutta antlaşma olarak kabul edilmiştir. Yaklaşık iki yıl sonrasında üye ülkelerin iç hukuklarına göre onayı alınmasının ardından

yürürlüğe girmiştir. Böylece AB, Avrupa Birleşik Devletleri Anayasası niteliğinde bir anayasa haline gelmiştir.

AB Anayasası, adıyla bile Anayasa olarak ifade ediliş şekliyle dahi Avrupa bütünleşme sürecinde anlamlı ve önemli bir adımdır. Nitekim, AB’de yapı ve bunun işleyişiyle getirilen yenilikler doğrultusunda bütünleşme bakımından önemli aşamaya gelindiğinin de işaretidir. Bu bağlamda, ilk önce Roma Anayasa Antlaşması AB’yi federal hatta devlet gibi kavramlar yerine kurumsal yapı ve işleyişi itibariyle düzenlenen AB yapısının bir toplum oluşturacak şekilde haliyle tanımını yapmaktadır.

AB Anayasası’nda devlet kavramından bahsedilmemişse de AB’nin tüzel kişiliğe sahipliğine vurgu yapılması; AB’nin bayrağı, parası, marşı, vatandaşlığı, ulusal gün gibi simgeleri olan bir ülkenin temsilini ifade eden değerler yeniden bu Anayasa’da birebir sıralanışı, bu antlaşmanın Anayasa olarak görülmesinin açıklık getirdiği anlam itibariyle tamamlayıcı ve daha ileri boyutlara götüren olguya işaretinin göstergesi durumundadır (Büyüktanır, 2010). Ayrıca Anayasa’da birliğin yapısını oluşturduğu ülkelerin ulusal yetkilerindeki büyümeyle bir parçasının korunduğu ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda, ülkelerin iç pazarlarındaki düzenlenme, dış ticaretleri, tarım, çevre, balıkçılık alanlarında olan bazı ulusal yetkilerden vazgeçilerek AB’nin normlarında olmayı mecbur durumuna getirmektedir. Anayasa’da AB’nin ortak dış politika geliştirmesi yönünde hedeflerin belirlenerek bunun uygulanarak, bu durumu mümkün hale getirecek kurumsal yapıyı düzenlemektedir.

AB üyesi ülkelerince onaylanmasını ardından, 2006 yılının sonlarında yürürlüğe konulması yönünde karar verilen AB Anayasası, sürecin tamamlanamamasıyla yürürlüğe girememiştir. Bunun sebebiyse yaklaşık bir sene öncesinde birliğin kurucu altı ülkelerinden Fransa ve Hollanda tarafından halklarına sunulan referandumda da oyların büyük çoğunluğunu alarak reddedilmesidir. Dahası, bu iki ülkeden dolayı AB Anayasası’nın reddi, Avrupa bütünleşme sürecinde oldukça etkileyici sarsıntı ve kırılmaya işaret etmektedir. Bu sebepten dolayı oluşan kriz ve belirsizlik sürecine dahil olan Avrupa bütünleşmesi, yeni bir antlaşmayla bunları bertaraf edeceği yönünde öngörü vermektedir.

2.6.11 Lizbon Antlaşması

Fransa ve Hollanda'da gerçekleşen referandum sonucu AB Anayasası reddiyle, Avrupa'daki bütünleşme sürecini sekteye uğratmış, derin sorunların olmasına neden olmuştur. 1951'deki çok taraflı ekonomik antlaşmayla beraberinde başlayarak günümüzdeki AB'ye ulaşan Avrupa bütünleşme projesi kapsamında nihayetinde sona eriyor olması ciddi boyutta ivme kaybına neden olmuştur. Öyle ki özellikle Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla hem genişleme hem de derinleşme açısından Avrupa bütünleşmesinde ivme artmıştır. Maastricht, Amsterdam, Nice ve Roma AB Anayasa antlaşmalarıyla Avrupa bütünleşmesinin, Avrupa Birleşik Devletleri doğrultusunda hızına hız katmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmaların ardından 19 Ekim 2007 tarihinde, AB'ye üye 27 ülkenin devlet ve hükümet başkanları Lizbon'da bir araya gelerek "Reform Antlaşması" diye adlandırılan bir metin üzerinde mutabık kalmışlardır (Mor, 2010). İlgili antlaşma metni birlik içerisinde yer alan üye ülkelerin resmi dillerine göre de çevrilerek son şeklini almıştır. 2007 yılının sonunda zirve toplantısında imzalanarak resmiyete kavuşmuştur. Normal şartlar altında bu antlaşma imzalanıp, kesinleşip onaylanarak yürürlüğe girmesi gerekirken 2009 yılının haziran ayında AB parlamento seçimlerine kadar tamamlanması yönünde karar alınmıştır. İmzalanıp alınan kararlar doğrultusunda yürürlüğe giren antlaşmalar hep bir önceki antlaşmanın revize hali olduğu gibi bu antlaşma da Roma AB Anayasası Antlaşmasının reform edilmiş hali denilebilmektedir. ECB, AB'nin organı haline gelerek, AB'ye bağlanmıştır. Çeşitli sebeplerden ötürü nihayetinde Lizbon Antlaşması 2009'un sonunda yürürlüğe girmiştir.

3. DÜNDEN BUGÜNE BATI BALKANLAR

Bu bölümde, Batı Balkan ülkelerinin tarihçesi, oluşumu, gelişimi ve bugünkü durumu ele alınacaktır. Batı Balkanlar'ın tarihsel olarak şekillenmesinde, Yugoslavya'nın kurucusu Josip Broz Tito'nun önemli bir rolü vardır. Tito, Batı Balkanlar'ın tarihindeki dönüm noktalarından biri olarak kabul edilebilir. Bu bölümde, Yugoslavya'nın mimarı olan Tito'nun dönemiyle birlikte, Avrupa Birliği'ne üye olmayan ve bu tez çalışmasının da odağında yer alan altı Batı Balkan ülkesi hakkında detaylı bilgilere yer verilecektir.

Batı Balkanlar'ı oluşturan Yugoslavya, Sırp-Hırvat dilinde 'Güney Slavlarının Ülkesi' anlamına gelir, yani 'Güney Slavya' olarak ifade edilir. Kısaca Yugoslavizm şeklinde adlandırılan Yugoslav yani Güney Slav Milletlerin Birliği düşüncesiyle hareketle ilk olarak 1830'lu yıllarda Hırvat entelektüeller aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Bir bakıma AB gibi birlik olma düşüncesini barındırmaktadır. Aynı yüzyılın sonlarında Yugoslavizm fikri özellikle Hırvatlar, Sırp ve Slovenler arasında yaygınlaşmıştır (Rusinow ve Cipek, 2003). Oldukça karışık etnik bir yapının üzerine kurulan bu eski Yugoslavya devletinin Tito döneminden sonra, dağılma süreciyle beraberindeki nedenler anlaşılabilmesi adına 1929'da Yugoslavya adını alan, aslında 1918'de Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı olarak kurulan devletin ilk kuruluşu önem arz etmektedir. Öyle ki, Batı Balkan ülkelerinin şu an yaşadıkları sorunlar temelinde, eski Yugoslavya'nın ilk kuruluşundaki yapısı ve eski Yugoslavya'yı oluşturan devletlerin tarihsel boyutta farklılıkları etken olmuştur. Bunun yanı sıra, Tito dönemi beraberinde ortaya çıkan sorunlar kuruluşun ilk aşamasında yer alan yapının İkinci Dünya Savaşı ardından uğradığı değişimin incelenmesiyle açıklanabilmektedir. Bu bağlamda, bu bölümde şu konular ele alınacaktır: ilk olarak, eski Yugoslavya'yı oluşturan etnik grupların katkısı ve etkisi, yani Tito öncesi Yugoslavya; ikinci olarak, Tito dönemindeki yapılanma; üçüncü olarak, Tito sonrası dağılma nedenleri ve bu süreçte ortaya çıkan gelişmeler ve dördüncü olarak, Yugoslavya'nın dağılmasıyla bağımsızlık kazanan ülkeler ile Batı Balkanlarda yer alan ancak eski Yugoslavya'nın bir parçası olmayan Arnavutluk'tur. Bu bölümde yer alan Batı Balkan ülkeleri AB'ye üye olmayan ama üye olma gayesinde olan ülkelerdir.

3.1 Tito Dönemi Öncesi Yugoslavya

Güney Slavlar olarak ifade edilen Sırp, Hırvat ve Sloven halkının bir arada olma düşüncesi ilk defa, 1 Aralık 1918 tarihinde bu halkın oluşturduğu krallığın kurulmasıyla hayata geçirilmiştir. Sırp–Hırvat–Sloven Krallığının Yugoslavya devleti olarak anılması da on bir sene sonrasında gerçekleşebilmiştir. Bu birleşme olmadan önce, eski Yugoslavya’nın yer aldığı topraklarda epey süredir Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları hükmetmişlerdir (Canşen, 2001). Dolayısıyla, bu topraklarda yaşayan insanlar farklı kültürler ile etkileşim içerisindeyler. Nitekim Balkanlar, tıpkı Türkiye gibi yıllarca doğu–batı arasında köprü vazifesini görmüş, farklı diller ve dinler etkisiyle karışık bir etnik yapı sergilemiştir.

Slavlar, Balkanlar’a ilk defa 500’lü yıllarda yerleşim sağlamıştır. Zaman içerisinde kültürel, tarihi ve toplumsal açıdan değişimlerin sonucunda Doğu–Batı ya da Kuzey–Güney bölgeleri olarak adlandırılmıştır. Günümüzde de Ruslar, Beyaz Ruslar ve Ukraynalılar Doğu Slavlarını; Çekler, Slovaklar ve Polonyalılar Batı Slavlarını; Sırp, Bulgarlar, Hırvatlar ve Slovenler de Güney Slavları olarak tanımlanmaktadır. Slavlarda güney bölgelerinde Orta Çağ’ın başlarında bağımsız devlet kurulmaya çalışılsa da uzun vadeli sonuçlar elde edememişlerdir. VI. yüzyılda başlayarak Frenk yönetimine girmeye başlayan Slovenler, bu dönemlerde Hristiyanlık dinini benimsemişlerdir. Hırvatlar ise, kısa vadeli bağımsızlık sürecinden sonra, XI. yüzyılda Macaristan krallığı egemenliğine dahil olmuş, XVI. yüzyıla değin Macarlarla beraber Habsburg İmparatorluğu’nda yerini almıştır. Kuzey Makedonya, Orta Çağ süresince Bizans İmparatorluğu’nun himayesinde kalmıştır. Kuruluş aşamasında bağımsızlık almış Bosna ve Hersek bölgeleriye, kısa sürede Sırp’ların ve Hırvatların topraklar özelinde yaşanan çekişmelere tanıklık etse de hem Bosna hem Hersek Osmanlı’nın egemenliğine dahil olmuşlardır. Sırp’lar tarafından kurulan devlet ise, diğer güneyde yer alan Slav devletlerine göre, Balkanlar üzerinde çok daha etkindirler. İlk önce Sırbistan’ın kuzeyi ile Karadağ topraklarına yerleşen Sırp’lar, zamanla güç kazanmışlardır. Ancak bu gücün zayıflamasına etken Osmanlı olmuştur. Sırbistan devleti, özellikle 1389’da Kosova Savaşı’nda Osmanlılara karşı aldığı yenilgi sonrasında Osmanlı İmparatorluğu’nun himayesine girmiştir (Muhadri, 2021). Slav kökenlerinden gelmeyen Arnavutluk ise Balkan bölgesine çok önceden yer alsa dahi, geçen yüzyıla kadar politik açıdan birlik oluşturamamışlardır. Arnavutluk, on beşinci yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu’na dahil olmuştur.

Balkanlar'da, Osmanlı İmparatorluğu kadar Habsburg İmparatorluğu'nun da etkileri görülmektedir. Bir imparatorluk, Yugoslavya'nın doğu ve güney bölgelerini hükmederken, diğer imparatorluk ise batı ve kuzey bölgelerini hükmetmiştir. Bu iki imparatorluğu birbirinden ayıran sınırlar aynı zamanda Hırvatistan ve Bosna-Hersek ülkelerinin de sınırlarıdır. Bu bağlamda da bu bölgenin Avrupa kıtasında kalması ve Osmanlı himayesinin de etkisiyle birden fazla din, dil ve kültürü de barındırmaktadır. Öyle ki bölge de farklı dinler (Müslümanlık veya Hristiyanlık) görülmektedir. Aynı şekilde dilde de Latin alfabesi, Kiril alfabesi, Sırpça, Hırvatça ve Slovence dili hâkim olmuştur.

Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nın, bir nevi Yugoslavya'nın temellerinin atıldığı süreç, Batı Avrupa içerisinde oluşan aydınlanma ve milli değer barındıran akımların sonucunda ortaya çıkan düşünceler, on dokuzuncu yüzyıla kadar imparatorlukların himayesinde bulunan bütün devletlerin etkilenmesiyle başlamıştır. Öyle ki, eski Yugoslavya'yı oluşturan devletlerde bazı kesimlerce ortaya atılan milliyetçi düşünceler, Güney bölgesindeki Slavları bir arada tutma fikri ilk defa on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır (Dragnich, 1995). Batı Balkanlarda yer alan devletlerde gelişen bu milli bilinç, kısa sürede politik amaçlar doğrultusunda harekete geçirilmiştir. Bu bilinç, batı kültüründen gelen Sloven ve Hırvat halkları için Osmanlı'nın gücünü kaybetmesini bir fırsat olarak görmüş ve bağımsızlık kazanma girişimlerine yol açmıştır ve bağımsızlık mücadelesinde Osmanlı'nın Ruslarla yapmış oldukları savaşı da fırsat bilip Rusların da desteğini almışlardır. Aynı şekilde Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ da Rusya'nın destekleriyle Osmanlı'ya karşı savaşı kazanan tarafları olmuştur. Savaş sonrasında imzalanan ve haliyle Rusya'nın galip gelmesiyle Rusya çıkarlarına uygun olan Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır (Urhan, 2016). Bu gelişmeler neticesinde, Osmanlı'nın Balkanlar üzerinde egemenliğini sonlandırmak, elde kalan Arnavutluk ile Makedonya topraklarını ele geçirmek amacıyla başlayan birinci Balkan Savaşı'nda Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan birlikte hareket edip Osmanlıya karşı savaş başlatmışlardır (Küçük, 1992). Bu savaşı Osmanlı İmparatorluğu mağlup tamamlamıştır. Savaş sonrasında Arnavutluk, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun desteğini arkasına alarak bağımsızlık ilan etmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda Sırp, Hırvatlar ve Slovenler arasında bir krallık kurulmuş; bu krallık, savaş sonrasında yıkılan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu himayesindeki Bosna-Hersek'i de içine

almıştır. Yeni kurulan bu krallığa Karadağ ve Sırbistan'da bulunan Voyvodina halkları da dahil olmuştur.

Eski Yugoslavya'yı oluşturan devletler arasında bazı farklılıklar bulunmasına rağmen, Batı Avrupa'da ortaya çıkan aydınlanma ve milliyetçi akımların etkisiyle, XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başında, Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesinde yaşayan uluslar ile Habsburg İmparatorluğu'nda yaşayan uluslar da etkilenmeye başlamıştır. Yugoslavya'yı oluşturan uluslarda ortaya atılan bazı düşünceler doğrultusunda Güney Slavların bir araya getirilme düşüncesi XIX. yüzyıl ortalarında ilk defa ortaya çıkmıştır (Aydın, 2005). Batı Balkanlarda oluşum gösteren bu bilinç kısa süre içerisinde politik amaçlara dönüşmüştür. Batı kültürü etkisinde gelişim gösteren Hırvat ve Sloven halkı bu bilinçle daha öncesinde karşılaşmalarına rağmen ilk önce Sırlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçsüzlüğünü fırsat bilip bağımsızlık girişimlerine girmişlerdir. İlk kez 1804 senesinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanma başlatan Sırlar, bu zamanda Rusların Osmanlı İmparatorluğu'yla savaş içinde olmasından yararlanarak Rusya tarafını tutmuştur. Daha sonrasında yaklaşık on sene sonrasında tekrar ayaklanan Sırlar, Osmanlı İmparatorluğu'na bastırılırlar dahi, yine de Rusya'nın yardımı doğrultusunda kısmi özerklik kazanmışlardır. Bu sefer 1875 senesinde Bosna-Hersek'te Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başlayan bir ayaklanma olup Sırlar ve Karadağlılar bir Slav hareketi olarak görmüştür buna istinaden de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş açmışlardır (Bora, 2020). Sırların bu savaşta yenilgiye uğramış olmaları bile Rusya'nın desteğiyle Osmanlı İmparatorluğu'nu yenilgiye uğratmasına yetmiştir. Bu durumla beraberinde de Sırlar kazanan taraf olmuştur.

Rusya'nın çıkarları doğrultusunda savaşın sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması ardından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun memnuniyetsizliği üzerine Almanya ve Birleşik Krallığın de baskılarıyla beraber bu antlaşma geçerliliğini kaybetmiştir (Arslan ve Yıldırım, 2013). Bu doğrultuda Sırbistan ile Karadağ için bağımsızlık tanınmışken, Bosna-Hersek ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun denetimine bırakılmıştır. Bu gelişmeler ışığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar üzerindeki egemenliğinin sona ermesi ve himayesinde kalan Arnavutluk ile Makedonya topraklarını ele geçirmek adına 1912-1913 yılları arasında başlatılan I. Balkan Savaşı'nda; Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ birlik olarak hareketle Osmanlı

İmparatorluğu'nu yenilgiye uğratmışlardır. Bulgaristan, diğer Balkan ülkeleri içinde Makedonya toprakları üzerinde söz sahibi olması sebebiyle yaşanan II. Balkan Savaşı bitmesiyle imzalanan Bükreş Antlaşması beraberinde Makedonya toprakları önemli ölçüde Yunanistan ve Sırbistan arasında paylaştırılmıştır (Hall, 2003). Savaşın sona ermesiyle birlikte Arnavutluk da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun destekleriyle bağımsızlığını kazanan ülke olarak kurulmuştur.

I. Dünya Savaşı sırasında Sırbistan, büyük Sırbistan ideali doğrultusunda hareket ederken, aynı zamanda Sırp Parlamentosu tarafından da desteklenen Avrupa'daki Güney Slavların bir araya gelme düşüncesi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, savaştan önce Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan bağımsızlık elde edememiş Slovenya ve Hırvatistan, bu topraklardaki Sırpı örgütlemeye çalışmıştır (Pešić, 1996). Örgütlenmenin temelinde yatan neden, aslında Sırpıların Sloven ve Hırvat halkları arasında üstünlük sağlama çabasıdır ki bu çaba kısa süreliğine de olsa yeterli olmamıştır. Dolayısıyla, bu üç halkın birlikte hareket etmesi, Sırpıların bu üstünlüğü sağlayamamasından kaynaklanan bir durumu ortaya koymuştur. Bu durum, bu üç halkın kendi hanedanlıklarını kurarak Balkan kimliğinin belirginleşmesine zemin hazırlamıştır. Üstünlüğü yeterli olmamasına rağmen yine de Sırp yönetimindeki hanedanlığa yine bir Balkan ülkesi olan Bosna-Hersek topraklarının da dahil edilmiştir. Kısa süre içerisinde Kosova ile Voyvodina halkları da bu hanedanlıkta yerlerini almışlardır.

Sırpıların, Hırvatların ve Slovenlerin oluşturduğu Krallık, etnik çeşitliliği aşarak ulusları bir araya getirme amacı taşır; bu uluslar dini ve kültürel açıdan farklılıklar içermektedir. Benzer şekilde, AB gibi, başlangıç amaçları açısından tam olarak benzeşmese de bu birleşme duruşu, tutumu ve bütünlüğü ile anlam kazanmaktadır. Elbette bu Krallık bünyesi içinde sadece Sırpılar, Hırvatlar ve Slovenler yer almamaktadır. Bu ulusların dışında; Arnavutlar, Almanlar, Boşnaklar, Çingeneler, Macarlar, Makedonlar, Ulahlar ve Yahudiler'in I. Yugoslavya'da önemli yerleri vardır. Bu mozaik içindeki Krallığın en önemli sorunu, devletin nasıl yönetileceğidir. Bu Krallığın kuruluş öncesi ve sonrasında farklı ulusların varlığı, zamanla görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Krallık bünyesinde Sırpılar, %43 oranında bir nüfusa sahipken (Bora, 2020), Hırvatlar %23, Slovenler ise %8,5 oranında nüfusa sahiptirler (Rogel, 1998). Ancak belli bir süre sonrasında yönetim tamamen Sırpıların hakimiyetine

geçmiştir. Sırlar, hatta yeni bir anayasa tasarısını parlamentoya sunmuşlardır. Bu durum, yoğun tepkilere yol açmış olup, Sırlar protesto ve karşı çıkmalara odağında anayasayı parlamentoda kabul ettirmiştir.

Krallığın kontrol ve hakimiyeti elinde olan ve devletin örgütsel yapısını Sırlar, diğer etnik yapılardan olan çok grubu çeşitli baskılarla baş başa bırakmıştır. Sırbistan, devlet bütçesinde önemli bir paya sahipti ve bu durum diğer bölgelere yapılan yatırımları olumsuz etkiledi, yatırımların az yapılmasına sebep oldu. Bu durumun ekonomik yapıyı da olumsuz etkilemesiyle Hırvat siyasi güçler tepkisiz kalmamışlardır. Ancak bu da sonuçsuz kalmış tepkiyi gösteren ilgili Hırvat siyasetçiler Sırlar tarafından öldürülmüştür. Bu tip olumsuzluklar sonucunda 1929 yılında ülkede kuruluşu itibariyle 24 hükümet değişmiş olup, istikrarın sağlanamamasıyla Kral Aleksander 1921 Anayasası ile parlamentoyu feshetmiş ve yeni devletin adını Yugoslavya Krallığına dönüştürmüştür (Tontu, 2006). Bu gelişmeler ışığında, dini ve etnik kimlik içeren tüm partiler kapatılıp, Krallık dokuz bölgeye ayrılmıştır. Sırp milliyetçiliğinin artması sonucu çalışmalar yeraltından ilerlemiştir. Bu da Kral Aleksander'in Fransa ziyareti esnasında öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Yerine Aleksander'in oğlu II. Petar getirilmiştir. Daha ılımlı ve daha uzlaşmacı olmasıyla Hırvatlara özerklik üzerinde durmuştur. Özerk bölge içinde Hırvat toprakları yanı sıra Bosna-Hersek toprakları da yer almaktadır. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Almanya ve İtalya'nın Yugoslavya sınırlarına dayanması, Sırp hükümeti üzerindeki baskıları artırmıştır. Bu baskılar sonucunda bir anlaşma sağlanmış ancak ordunun tepkisiyle karşılaşmıştır. Ordu, hükümete karşı bir askeri darbe girişiminde bulunarak bu tepkisini göstermiş ve Kral'ın tahttan indirilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu gelişmelerin ardından Almanya, 6 Nisan 1941'de Yugoslavya'ya saldırmış ve Yugoslav ordusu tamamen teslim olmak zorunda kalmıştır (Rogel, 1998). Ordunun teslim olmasıyla birlikte işgal kaçınılmaz hale gelmiş ve Almanya, İtalya ve Japonya'nın oluşturduğu mihver devletleri ittifakının işgali gerçekleşmiştir.

Özerklik tanınan Hırvatların yaşadığı bölgede, günümüz adıyla Hırvatistan olan Hırvat Devleti kurulmasına olanak sağlamıştır. Sırbistan'dan bağımsız Hırvat devleti kurmayı kendisine görev edinen faşist bir örgüt, savaş süresince diğer Yugoslav halkına karşı Almanların yanında saf tutmuştur (Ülger, 2016). Bu örgütçe yapılan zulüm bitmemekle beraber Sırlara yapılan işkence katliamlar yahut göç konusunda baskı artmış ve zorlamalar artmıştır. Bu baskı ve zorbalığa

karşı direnişler yapılmış bu durumun sona ermesi amaçlanmıştır. Bu direnişi gerçekleştiren örgütlerden biri ise Yugoslav Komünist Partisi'nin bir üyesi olan Josip Broz Tito liderliğindeki Partizan hareketidir (Ülger, 2016). Bu hareket öyle bir harekettir ki savaş bitimiyle birlikte iktidara gelme amaçları baskın durumundadır. Öyle ki tüm ulusların temsiliyeti olan bir yönetim olması isteği vardır. Tito, 1942'de Yugoslavya Anti-Faşist Halk Kurtuluş Konseyi'ni (AVNOJ) tüm işgallerden kurtarılan toprakların tam anlamıyla resmi yönetimi olarak belirlenen bir konseyde toplanılmıştır (Jakupi, 2017). Bir sene ardından Tito, Yugoslav halkı tarafınca büyük ilgi görmesiyle Yugoslavya'nın tümüyle resmi haliyle hükümeti ilan edilmiştir. Mihver devletlerinden özellikle Almanya'nın işgalinin savaş sonucuyla Yugoslavya'nın topraklarından çekilmiştir. Bu tür gelişmeler ışığında Yugoslav halkı sadece Tito'nun partisinde partinin istediği kişilerce gerçekleşen seçimlerde %90 oranında bir oyla Tito yeni şekillenecek bu cumhuriyetin ilk başkanı olmuştur. Kuruluşundan üç sene ardından bu yapılan seçim doğrultusunda Krallık resmen son bulmuştur. Krallığın son bulmasıyla bu cumhuriyetin adı da 1943'te Demokratik Federal Yugoslavya, 1946'da Yugoslav Federal Halk Cumhuriyeti ve son olarak 1963'te de Yugoslav Sosyalist Federal Cumhuriyeti olmuştur (Sancaktar, 2019).

3.2 Tito Dönemi Yugoslavya

1945 ile 1980 yıllarını kapsayan bu dönem, Yugoslavya için bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Bu süre zarfında Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti, sosyalist bir federal cumhuriyet olarak varlığını sürdürmüştür. Bu devletin kuruluş aşamasında yer alan anayasasına göre, altı federal cumhuriyet bulunmaktadır. Bunlar Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Slovenya'dır. Kosova'nın bağımsızlığını kazanması için özerklik statüsüne zemin hazırlanmıştır. Günümüzde, Balkan ülkelerinden biri olan ve o dönemde Sırbistan toprakları içinde yer alan Kosova, bağımsızlığını kazanarak federal bir cumhuriyet statüsüne kavuşmuştur. Aynı haklardan faydalanan Voyvodina için de bu durum geçerlidir. Tito dönemindeki yönetimde, I. Yugoslavya'dan farklı olarak bu bölgede yer alan tüm cumhuriyetlerin yönetimde temsiliyetine önem verilmiştir. Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardan itibaren ülke yönetiminde önemli değişiklikler yapılmıştır. Sovyet modeli olan sosyalist bir rejim üzerine yönetilen Yugoslavya'da, sanayide kamusallaştırma, milliyetçi

düşünce yapısının artışı ve ekonomide kalkınmanın merkez kontrolüne bırakılması gibi değişiklikler gerçekleştirilmiştir (Kahramanyol ve Emgili, 2016).

Yugoslavya'daki sosyalist rejim her ne kadar SSCB ile yakınlığın kurulmasına etken olmuşsa da Yugoslavya'nın kurucusu Tito ile SSCB'nin kurucusu Stalin arasında yaşanan çekişme iki devletin arasındaki ilişkilerin 1948'de tamamıyla kopuş yoluna girmesine neden olmuştur (Tontu, 2006). Öyle ki Stalin, II. Dünya Savaşı sırasında Partizanlara destek vermediği için, savaşın sona erdiği dönemde Yugoslavya'nın Batı güçler arasında yarı yarıya bölünebileceği ihtimaliyle ikili ilişkiler askıya alınmıştır. Bir süre sonrasında Balkanlar'da kurmak istediği Balkan Federasyonu'nu kendisine göre bir tehdit algılamış olan Stalin, Yugoslavya'yı tam anlamıyla kontrolüne almak istemiş olsa da Tito bu duruma çok sert çıkmıştır. Bu durum beraberinde Tito, Sovyet modelinden farklı olan kendi toplumunu oluşturma yoluna girmiştir. Böylelikle, 1950'li yıllarda ülkede boy gösteren yönetim şekli, devletle parti arasında olan sahipliğin toplumsallaştırmaya yönelik olmuştur. Bu yönetim şekliyle tarım, işletme, ekonomi gibi ana gündem konularında da yön bulduğunu ifade etmek mümkündür.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, Batı'ya dönük, Sovyet modelinden uzak sosyalist rejim niteliğindeki Yugoslavya, dışarıdan olumlu bir görüntü sergilemiştir. Ancak, bu olumlu yanları gölgede bırakabilecek milliyetçilik faktörü, refah ve liberal ortam içinde artış göstermiştir. Bu milliyetçilik sorununun artışında, kuruluşunda da etkili olan Hırvatistan ile Slovenya arasındaki üstünlük mücadelesi rol oynamaktadır. Her ne kadar iç kırıksıklık ortamı gözlense de birlikte artış gösteren milliyetçilik, ülkenin geleceği açısından tehdit olarak algılanmamış, bu durum baskıcı bir politika izlemek yerine, istenen hakları tanıyarak aşılmaya çalışılmıştır. Bu haklar ilgili anayasada yansıtılmaktadır. Cumhuriyetler, Yugoslavya'nın kurucu unsurları olarak önem arz etmektedir. Bu kurucu unsurlar, dönüşümlü olarak ve sırasıyla başkanlık görevlerini yerine getirerek ülkenin yönetim yapısını işlevsel hale getirmiştir. Bu sistemin oluşturulması, Tito'nun vefatının ardından kararlaştırılmış ve uygulanmıştır (Demir, 2023). 1970'li yıllarda milliyetçilik akımlarının artışıyla ekonomik ve tarımsal sorunlar başlamış, aynı dönemde patlak veren petrol krizi bu durumu daha da pekiştirmiştir. Tito'nun vefatının ardından ülkede artan milliyetçilikle birlikte ekonomik ve tarımsal sorunlar devam etmiş, yerine geçebilecek bir liderin

olmaması nedeniyle, bu çoklu cumhuriyetlerin bir arada yönetim şekli başarısızlıklara mahkûm olmuştur.

3.3 Tito Dönemi Sonrası Yugoslavya

Ülkenin tarihinde bir dönüm noktası olan Tito, 4 Mayıs 1980 tarihinde vefat etmiştir (Güven, 2016). Bu vefat, milliyetçi akımların daha da artmasına sebep olmuştur. Tito'nun başkanlığı döneminde kendilerine tanınan hakları yetersiz gören Kosova'daki Arnavutlar, bölgedeki en kötü ekonomik koşullar altında ayaklanmalara başlamıştır. Bu bölgedeki Sırlar için Kosova'nın büyük bir öneme sahip olması, bu ayaklanmayı onlar açısından da önemli kılmaktadır. Bu durum, Osmanlı himayesi altında Sırların azınlık konumuna düşmeleri ve statü kaybı yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Ancak, bu ayaklanma sonuçsuz kalmıştır. Bunun bir sonucu olarak, ayaklanmalar birkaç yıl boyunca belirli aralıklarla tekrarlanmaya devam etmiştir. Bu ayaklanmalara destek ve sebep olarak gösterilen Arnavutluk yönetim değişimiyle bu ayaklanmaların etkisi azalsa da tekrarlanan bu ayaklanmalar Sırp milliyetçiliğinin daha güçlü bir şekilde devam etmesine de neden olmuştur. Sırp ve Karadağlılar Kosova'nın topraklarında yaşamını sürdüren Kosova Sırlarına destek yürüyüşleri düzenlenmiştir. Bu süreçte Sırp hükümeti, Kosova'daki yaşanan gelişmeleri bahane göstererek Kosova ve Voyvodina özerkliklerine kısıtlama hatta kaldırmaya yönelik anayasa değişikliğine gitmeye hazırlanmıştır. Bu olaylar neticesinde Macarların azınlığının yer aldığı Voyvodina'da yönetim istifaya zorlanmıştır. Sırların denetimi altında olan Kosova'nın özerklik statüsü Sırların etkili baskılarıyla oluşan anayasa değişikliğiyle beraberinde onaylanmıştır. Bu bağlamda, Kosova ile Voyvodina'nın özerklik statüleri hukuki açıdan ortadan kaldırılmıştır (Ülger, 2016). Böylesi atmosferde birkaç sene sonrası Kosova, bağımsızlığını ilan etse de Sırbistan için geçerliliği olmayan bir durum olarak ifade edilmektedir.

Sırbistan'ın tek başına anayasa değişikliğine gitmesi ve Kosova ile Voyvodina'daki özerk bölgelere uyguladığı baskılar sonucunda bu bölgelerin özerkliklerinin kaldırılması, Yugoslavya'nın ilk dönemlerine geri dönebileceği yönünde düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bölgede yer alan Slovenler, Kosova'daki Arnavutların haklının korunması yönünde söylemlerde bulunurken, Sırlar tarafından ekonomik boykota maruz kalmışlardır. Sırlara bir

bakıma destek çıkan Hırvatların da bu destekle beraber Sırpçılığı tekrardan canlandırma yönünde olduğu ifade edilebilmektedir. Bunu destekler nitelikte olan durum da Başkanlık Konseyi'ndeki oy hakkının artırılmasıdır. Sırbistan'ın bu tutumuna yönelik uzun süre boyunca bağımsızlık için tabiri caizse savaş veren, demokrasinin varlığı ve insan haklarının olduğu ülke kurmayı amaç edinen Slovenya da anayasa değişikliğiyle çok partili seçimin yapılmasına karar kılmıştır. Slovenya'nın ardından Hırvatistan da aynı şekilde anayasa değişikliğine gideceğini bildirmiştir. Slovenya ve Hırvatistan'da gidilen anayasa değişikliğiyle beraberinde iki cumhuriyet için de çok partili sistemin geçiş süreci de başlamıştır. Bu gelişmeleri takiben, Bosna-Hersek ve Makedonya'da da seçimler yapılmış ve milliyetçi partiler parlamentoda yerlerini almıştır. Ancak, bu cumhuriyetlerden farklı olarak Sırbistan ve Karadağ'da komünist partiler seçimleri kazanmıştır. Cumhuriyetlerdeki seçimlerin ardından, Yugoslavya'nın yeniden canlandırılması gündeme gelmiştir. Slovenya ile Hırvatistan yeniden örgütlenmeyi teklif ederken Sırbistan bu öneriyi reddetmiştir. Sırbistan, Sırpların azınlık durumunda olmalarına ve birlikte yaşamaları gerektiğine vurgu yapmıştır. Sırbistan'ın bu açıklamalarının ardından Sırp merkezi hükümetinden de destek alan Hırvatistan sınırları içindeki Sırp lar, bulundukları bölgede özerklik ilan etmişlerdir (Rogel, 1998). Bu olaylara ilave olarak, Başkanlık Konseyi'nin başına, sırası gelen Hırvat temsilcisinin geçmesine Sırbistan ve Karadağ'ın karşı çıkması, ülkeyi devlet başkanlığı makamından da mahrum bırakmıştır. Bu gelişmeler, ülkeyi dağılma eşiğine getirmiştir. Bu durumların ardından Hırvatistan, 19 Mayıs 1991'de bağımsızlık için referanduma gitmiş ve bundan beş ay sonrası bağımsızlığı kabul edilmiştir (Ülger, 2016).

Ülkenin dağılma yolundaki sürecinde Bosna-Hersek ile Makedonya, Yugoslavya'nın bir çatı altında tekrar yapılandırılması yönünde çağrı yapmışlardır. Aslında, bu iki ülke arasında Makedonya'nın Yugoslavya'ya olan saygısı, yakın geçmişte de etkilerini göstermiştir ve bu durum, ülkenin resmi isminde yer almasıyla açıklanabilir (Güner, 2020). Yugoslavya'ya duyduğu bu saygı nedeniyle, Makedonya, Yunanistan ile AB üyelik sürecinde isim sorunu yüzünden uzun süre anlaşmazlık yaşamıştır, ancak nihayetinde bir uzlaşmaya varılmıştır. Bu çağrılara Hırvatistan ve Slovenya yanıt vermemiş ve bağımsızlıklarını resmen ilan etmişlerdir. Bu gelişmeler ışığında Federal Ordu ilk olarak Slovenya'ya ardından Hırvatistan'a savaş açmıştır. Nüfus açısından en

homogen cumhuriyet olma özelliği taşıyan Slovenya'da savaş kısa sürmüştür. Önemli bir Sırp azınlığı bulunmadığı için ülke içinde ciddi karışıklıklar yaşanmamıştır. AT'nin arabuluculuk yapmasıyla cumhuriyetler arasında uzlaşma sağlanabilmiştir. Hırvatistan'da önemli ölçüde azınlık bulunduğundan, savaş daha karmaşık bir hale gelmiştir. Savaşın hız kazandığı dönemde AT, arabuluculuk yaparak uzlaşma sağlayamamış ve bu nedenle AT üye ülkelerinin Anayasa mahkemelerinden seçilen hakimlerin başkanlık ettiği Hakem Kurulu'nun oluşturulmasına karar verilmiştir. Ancak bu da yeterli olmayınca devreye BM girmiştir. BM müdahalesiyle ateşkes imzalanmış barış güçleri bölgeye tahsis edilmiştir. Üç sene devam eden ateşkes boyunca Sırp lar ellerinde olan topraklarında özerklik statülerini muhafaza etmişlerdir.

1991 yılının sonuna kadar Yugoslavya topraklarının bütünlüğünü korunmasını savunan AT, Hırvatistan'da yaşanan olaylar neticesinde, Almanya'nın yoğun ısrarlarıyla beraber, Hırvatistan'a ve Slovenya'ya bağımsızlığın tanınabileceğini, 1992 yılına kadar dile getirmeye başlamıştır (Tontu, 2006). Aynı yıl gerçekleşen Zirvede AT'ye üye ülkeler, hakem kurulunun koyduğu kurallara uyum sağlayan Yugoslavya cumhuriyetlerini, olumlu yönde rapor sunmaları doğrultusunda, tanınabileceğini açıklamıştır. Kurul'un ilgili sonuçlarını beklemeden Almanya, bu iki ülkenin bağımsızlıklarını tanıdığını bildirmiştir. Yugoslavya'daki cumhuriyetlerindeki yaşanan bu gelişmeler ışığında, Bosna-Hersek de bağımsızlık adına referanduma gitmiş olup, Bosna-Hersek topraklarında yaşayan Sırp ların boykot etmelerine rağmen bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. AT tarafından da onay gören bu bağımsızlık ardından diğer Yugoslavya cumhuriyeti Makedonya da referanduma giderek bağımsızlığını Arnavutların karşı çıkmasına rağmen ilan edip, AT tarafından tanınmıştır. AT tarafından tanınmıştır ancak daha önce de belirtildiği gibi isim sorunun ana nedenlerinden, Makedonya'nın Yunanistan'la geçmişten gelen sorunların olmasının, AT Makedonya'yı Yunanistan'ın tarihi ve kültürel gibi nedenlerinden dolayı Eski Yugoslav Makedon Cumhuriyeti olarak tanıyacaklarını açıklamışlardır. Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetlerinden bağımsızlıklarını ilan eden Sırbistan ve Karadağ, birkaç ay sonra kabul ettikleri anayasa doğrultusunda aralarında bir federasyon kurulması kararı alarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından, Yugoslavya, kuruluş aşamasından dağılma sürecine kadar milliyetçilikle ilgili sürekli sorunlar yaşamıştır. Güney Slavların ülkesi olarak anılan Yugoslavya, topraklarının önemli bir kısmını kaybetmiştir. Güney Slav ülkelerini bir araya getirme amacıyla Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı olarak kurulan ve daha sonra Yugoslavya adını alan bu devlet, kuruluşundan itibaren çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Yugoslavya'yı oluşturan milletler arasında, hepsinin Slav kökenli olmasına rağmen, önemli farklılıklar bulunmaktaydı ve ülkenin nasıl bir yapıya sahip olması gerektiği konusunda da ciddi fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Bu ülkenin miladı, en önemli kişisi ve mimarı olan Tito döneminde kurulan cumhuriyetlere verilen haklar neticesinde, bu görüş ayrılıkları az da olsa aşılmış gibi görünse de bu durum, Sırplar arasında sorunlar oluştururken, diğer cumhuriyetlerin de bağımsızlık yönünde görüşlerin artışına sebep olmuştur. Ülkeyi bir arada tutucu bir figür olarak görülen Tito'nun ölümüyle birlikte sorunlar yeniden ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar sonucunda, her bir ülke bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlık, ülkeler açısından olumlu bir gelişme olmakla birlikte, sorunların çözümünde bir çatı altında olmanın daha etkili sonuçlar doğurabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak, geçmişte olduğu gibi günümüzde de eğer bu ülkeler kendi iç sorunlarını çözemezlerse, bağımsız olsunlar veya bir çatı altında birleşmiş olsunlar, ekonomik entegrasyonlar gibi yapısal gelişmelere dahil olmaları zorlaşabilir ve bu durum, ülkelerin ilerlemeleri yönünde bir engel olabilir.

3.4 Batı Balkan Ülkeleri

Batı Balkan ülkeleri sayıca fazla olmasına rağmen, incelenecek ülkeler bağımsızlıklarını kazandıkları kronolojik sıraya göre ele alınacaktır. Bu ülkeler: Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Kosova şeklindedir. Her ne kadar bazı ülkelerin kuruluş tarihleri daha eskiye dayansa da resmen ülke statüsüne kavuşmaları ve bağımsızlık kazanmaları temel alınmıştır. Örneğin, Sırbistan topraklarından üç ülke bağımsızlık ilan etmiştir. Bu bağlamda, Sırbistan büyük bir yüzölçümü ve nüfusa sahip bir ülke iken, bağımsızlıkların ardından yüzölçümü ve nüfusu önemli ölçüde azalmıştır. Resim 3.1'de bu ülkelerin yer aldığı 2024 yılı itibariyle güncel siyasi harita yer almaktadır. Bu

bölümde de altı Balkan ülkesinin kısaca tarihçesini, ekonomik ve sosyal yapısıyla birlikte dünden bugüne olan durumu ele alınacaktır.

Resim 3.1 Batı Balkanların Siyasi Haritası

Kaynak: Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, 2024.

3.4.1 Arnavutluk

Arnavutluk veya resmi adıyla Arnavutluk Cumhuriyeti, adını Albanopoli şehrinden almaktadır (Atmaca, 2007). İsmi ilk çıkış zamanından günümüze, Arben, Arnavit, Albanenses, Abran, Albania şeklindedir. İngilizcesi Albania olan ülkenin Türkçesi de Arnavutluk'tur. XII. yüzyıldan itibaren kullanılan "Arnavut" ismi, yalnızca bu bölgede yaşayan Katolikleşmiş Arnavut gruplar arasında geçerlilik kazanmıştır (Rruga, 2011). Bu isim, dil ve etnik birliği ifade etmekten ziyade, siyasi ve dini bir temele dayandırılmıştır. Aynı bölgede Osmanlı'nın hakimiyetiyle aynı dili kullanan halk Arnavut genel adıyla anılmaktadır.

Osmanlı'nın arşivinde yer alan bilgilere göre Arnavut İli ile Arnavut İli Sancağı olarak da bahsi geçmektedir (Bilge, 2016). Bugünkü Arnavutların kökenine dayalı en kabul görmüş olan kanı, Balkan Yarımadası'na ilk yerleşim gösteren Hint-Avrupa kökenli toplum olan İlliryahılar'a değin dayandırılmaktadır (Bozbora, 1997).

28 Kasım 1912 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan egemenliğini kazanmış olan Arnavutluk, II. Dünya Savaşı'ndan önce Prenslik, Krallık ve Cumhuriyet olarak varlık göstermiş, savaşın patlak vermesiyle Faşist İtalya'nın ve ardından Nazi Almanyası'nın işgaline maruz kalmıştır. II. Dünya Savaşı'nın gerçekleşmesiyle birlikte sosyalist rejimi benimseyen Arnavutluk'ta, 41 yıl boyunca ateist Enver Hoca'nın diktatörlüğü sürmüştür (Özkan, 2012). Arnavutluk, Enver Hoca tarafından, 1945 ile 1985 seneleri arasında Marksist-Leninist ideoloji ve diktatörlük üzerine yönetilmiştir. Enver Hoca döneminde Arnavutluk, günümüz Kuzey Kore'si gibi otarşik bir yapıya dönüşmüştür. Her ne kadar sağlık, eğitim ve kadın hakları konularında hassasiyet göstererek bu alanlarda çaba sarfetmiştir. Arnavutluk, bu rejimin benimsenmesiyle o zamanki Yugoslavya ile de yakın temaslarda bulunmuştur. Ancak, 1961'den itibaren Çin'in etkisi altında olan ve müttefik olan Arnavutluk, Enver Hoca'nın Çin'in hakimiyet kurma yönündeki iddiaları sonucunda, yaklaşık yirmi yıl sonra Çin ile olan ilişkilerini kesmiştir (Yühuá, 2001) Bu koparılmanın üzerinden de yaklaşık olarak yedi sene sonrasında Enver Hoca'nın vefatıyla birlikte bu izole hali azalmaya başlamıştır. Bu rejimin çökmesiyle beraberinde Arnavutluk'ta yeni geçiş süreci başlamış olup, akabinde yapılan ilk seçimle birlikte sosyalist rejimi son bulmuştur. Bu seçimler 1991 senesinde tekrar çok partili hayata geçişin ve çoğulcu, liberal yapının da başlangıcı olmuştur. Böylesine bir başlangıçtan sonra, kapalı bir dönemin ardından Arnavutluk, Avrupa kıtasında yoksul bir ülke olarak kalmaya mahkûm olmuştur. Arnavutluk dış politikası çok partili sürece geçişle birlikte görevlerine yeni gelen başkanlarıyla beraber ABD ve AB ile ikili ilişkilerin iyileştirmesi ve geliştirmesine yönelik olmuştur. Coğrafi konumu itibariyle bu süreçte Avrupa ile bütünleşme hedefleri üzerinde de yoğunlaşmaya başlanılmıştır.

Balkanlar'da yaşayan Arnavutluk halkının neredeyse yarısı Arnavutluk dışındaki ülkelerde yaşamaktadır. Bu durum da Arnavutluk adına eski Yugoslavya cumhuriyetleriyle ilişkileri çok yakından ilişkilendirilebilir. Öyledir ki, Makedonya nüfusunun dörtte biri kadarı, Karadağ'ın yüzde altısı kadarı ve hatta

Kosova'nın neredeyse tamamına yakını kapsamaktadır (Lütem ve Demirtaş Coşkun, 2001). Bosna Savaşı sırasında desteğini veren Arnavutluk, benzer bir desteği Kosova Savaşı sırasında da göstermiştir. Kosovalı Arnavutların kurtarılması için NATO'ya desteği, kendi üslerini kullandırması, Arnavutluk dışındaki azınlıkların haklarının korunması ve Kosova'nın bağımsızlığında tek ve ilk tanıyan ülke olması bunlara örnek gösterilebilir.

Ekonomik açıdan geride kalan Arnavutluk, diğer ülkelerde yaşayan Arnavutların bağımsızlıklarını destekleyerek Büyük Arnavutluk kurma yönündeki isteğini göstermektedir (Likmeta, 2010). Bir bakıma, Makedonya, Karadağ ve Kosova'da yaşayan Arnavut azınlıkların haklarını barışçı yollarla koruma politikası, Arnavutluk'un da bu bölgelerdeki savaşlardan olumsuz etkilenmemesi için bir strateji olarak görülmektedir. Arnavutluk, ekonomik açıdan kendisinin savaşa dahil olmamasını tercih ederken, sınırlarında yaşanan savaşlar nedeniyle olumsuz etkilenmektedir.

Arnavutluk'un resmi ve kabul gören bayrağı, kırmızı zemin üzerinde çift başlı kartal sembolü olan bayraktır. Balkan yarımadasının batısında yer alan ve bu yarımadanın da en küçük ve aynı zamanda güneydoğu Avrupa kıtası devletidir. Başkenti denize yakın merkezi konumundaki Tiran'dır. Para birimi ise, Arnavutluk Leki'dir. Arnavutluk'un mevcut nüfusu güncel veriler doğrultusunda yıllık olarak %-0,146 nüfus artış oranıyla, 2,846,848'dir ve km² başına nüfus yoğunluğu da 103,147'dir (Population Today, 2024). Kuzeyinde Karadağ, doğusunda Sırbistan ile Makedonya, güneydoğusunda Yunanistan ve batısında da Adriyatik Denizi yer almaktadır. Adriyatik Denizi'ne bakan kıyı uzunluğu 316 km kadardır (Özgöker ve Batı, 2016). Sahili olmasıyla da bu bölgede deniz ticareti için liman, üs ve yığınağın giriş kapısı konumundadır. Genel itibariyle Balkanlar dağlık arazi üzerine çevriliyken aynı özellik Arnavutluk için de geçerlidir. Öyledir ki, dağlık alanların üçte ikisi kadarı dağlar ve tepelerden oluşmaktadır. Öyledir ki, ülkenin yüzölçümünün üçte ikisi dağlar ve tepelerle kaplıdır. Kalan kısım alçak tepeler ile ovalardan oluşmaktadır. Ülkenin dini dağılımı, büyük ölçüde İslamiyet lehine olup, geri kalan kısmı Hristiyanlık ve Ortodoks Katolik inancından oluşmaktadır (Kryesore, 2023). Bu dağılımın oluşmasında, ülkenin Avrupa'da yer almasına ve Avrupa ülkelerine yakın olmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişte bölgede hakimiyet kurması etkili olmuştur. Öyle bir etkindir ki bu hakimiyetin olmaması ve neticesinde müslüman da olmamaları, bu

bölgede Arnavut milleti olarak bulunmamalarına ve bu bağlamda Türklerin eseri olarak ifade edilemeyeceğinden söz edilebilir (Öztoprak, 1993).

Üniter bir yapı içerisinde olan ülke parlamenter sistemle yönetilir. Ülke aynı zamanda birçok uluslararası kuruluşu da üyedir. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Avrupa Konseyi, Orta Avrupa Serbest Ticaret Antlaşması, Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı (AGİT), Karadeniz Ekonomik İş birliği (KEİÖ), İslam Konferansı Örgütü ya da İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Frankofon ve kurucu üye olarak Akdeniz İçin Birlik üyeliği olan Arnavutluk, aynı zamanda AB'nin de müzakereleri başlamış resmi adaydır. Arnavutluk, insani gelişim endeksi 2022 verilerine göre 193 ülke içerisinde 0,789 ile 74. sıradadır ve gelişmekte olan ülkelerdendir. (United Nations Development Programme – UNDP, 2023). Ancak bu gelişmişlik düzeyi beklendiği gibi, AB ortalamasının altında kalmaktadır. Aynı zamanda üst ve orta gelir ekonomisine sahip olan ülke, ekonomi dengesinde hizmet sektörü de takip eden sektörlerdir. Ülkenin 2020 verilerine üretime dayalı kişi başına metrik ton cinsinden yıllık karbondioksit emisyon oranı 1,5'tir. (World Bank, 2024). Dünya Bankası 2020 verilerine göre AB için ortalama oranı da 5,5'tur (World Bank, 2024). Bu oranla karşılaştırıldığında, Arnavutluk bu ortalamanın altında kalmakta ve Batı Balkan ülkeleri arasında son sıralarda yer almaktadır.

3.4.2 Makedonya

Makedonya veya resmi adıyla Kuzey Makedonya adını, hali hazırda şu an kendi toprakları içerisinde de yer alan Antik Yunan dönemindeki krallıktan almaktadır. Bu krallık bölgedeki ilk krallık olan Mekaedon Krallığı, M.Ö.724'te Argead Hanedanı'ndan Birinci Perdikas aracılığıyla Makedonya Krallığı olarak kurulmuş olup Büyük İskender döneminde M.Ö. 359 senesinde İkinci Filip'in kral olmasından dolayı devlet otoritesini de güçlendirmiştir (Ljuşi, 2011). İkinci Filip ardından yerine geçen Büyük İskender yaklaşık olarak on sene içerisinde Yunanistan'dan Mısır'a hatta Türkistan ile Hindistan'a kadar zaferler elde edip Hindistan'a kadar uzanan İmparatorluğunun sınırlarını kapsamaktadır (Loçi, 2017). Sonraki dönemlerde başka krallıklara da ev sahipliği yapmıştır.

Bu krallıklar ise, Sırp ve Bulgar krallıklarıdır. Bu krallıkların hakimiyetinde olan Makedonya daha sonrasında, Osmanlı padişahlarından I.

Murat zamanından Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olmuştur. Bir ara Bulgaristan topraklarında olsa da tekrar çeşitli antlaşmalar vasıtasıyla Osmanlı İmparatorluğu'na iadesi sağlanmıştır. Bu Osmanlı hakimiyeti ise, 1912'deki Balkan Savaşı ile son bulmuştur.

Osmanlı zamanında Makedonya üç şehir olarak Selanik, Kosova ve Manastır şeklinde adlandırılmıştır. Her ne kadar 1912 yılında gerçekleşen Balkan Savaşı ile zafer elde edilse dahi Makedonya 1944 yılına kadar komşu ülkeleri olan Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan tarafından istilaya uğratılıp kendi aralarında da paylaşılmıştır. Hatta öyle ki Makedonya'yı oluşturan kısmına Yugoslav Makedonya veya Vardar Makedonyası, Yunanistan'a ait olan kısmına Ege Makedonyası veya Yunan Makedonyası, Bulgaristan'a ait olan kısmına da Pirin Makedonyası denilmektedir (Konuralp ve Adaş, 2020). 1991'de bağımsızlığını ilan eden ülke, günümüzde tanınan bir devlet olarak bilinmektedir. Ancak isminin anlaşmazlıklara yol açması nedeniyle referanduma gidilmiş ve ülkenin günümüzdeki resmi adı Kuzey Makedonya olarak belirlenmiştir.

Bayrağındaki tabanda yer alan kırmızı renk, özgürlüğünü ve bağımsızlığını güneş sembolü ise aydınlık geleceği ifade etmektedir. Bu güneş sembolü ise, Büyük İskender'e dayanmaktadır (Manesiev, 2024). Arnavutluk gibi dağlık bir ülkedir. Denize kıyısı olmayan Balkan ülkelerinden olan Makedonya'nın başkenti Üsküp'tür. Para birimi de Makedon Denarı'dır. Kuzeyinde Sırbistan ile Kosova, güneyinde Yunanistan, batısında Arnavutluk ve doğusunda da Bulgaristan yer almaktadır. Makedonya çok uluslu ve çok dinli yapıya sahip bir ülkedir. Nüfusu en güncel veriler doğrultusunda 2,082,702 olup, nüfus yoğunluğu 83,599 olan ülkenin nüfus artış oranı düşük olan nadir ülkelerdendir (Population Today, 2024). Dini dağılımı ise, ülke nüfusunun %46,14'ü Ortodoks Hristiyan, %32,17'si Müslüman, %0,37'si kendini diğer dinlerden tanımlamaktadır (Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, 2022).

Üniter bir yapı içerisinde olan ülke parlamenter sistemle yönetilir. Ülke birçok uluslararası kuruluşu da üyedir. Bunlar: IMF, BM, NATO, Avrupa Konseyi, AGİT, Orta Avrupa Serbest Ticaret Antlaşması (CEFTA), DTÖ, Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) ve Francophonie gibi üyeliklerdir. Ülke bu kuruluşların yanı sıra AB'ye de aday ülke statüsündedir. Makedonya, insani gelişim endeksi 2019 verilerine göre 193 ülke içerisinde 0,765 ile 83. sırada olup gelişmekte olan ülkelere dendir (UNDP, 2023). AB ortalamasının altında

kalmaktadır. Makedonya genel olarak tarım ekonomisine dayalı bir ülkedir. Aynı zamanda ülkede, sınırlı kapasite içerisinde bakır, demir ve kurşun cevherleri bulunmaktadır. Ülkenin en önemli sektörleri arasında da AB'nin de kuruluş amaçlarından olan demir-çelik, makine, metalürji, tekstil ve kimyevi ürünlerdir. Ülkenin 2020 verilerine göre üretime dayalı kişi başına metrik ton cinsinden yıllık karbondioksit emisyon oranı 3,7'dir (World Bank, 2024). Dünya Bankası 2020 verilerine göre AB için ortalama oranı da 5,5'tur (World Bank, 2024). Yalnızca AB üye ülkelerinden Malta'dan daha yüksek bir emisyon oranına sahiptir.

3.4.3 Sırbistan

Sırbistan, resmi adıyla Sırbistan Cumhuriyeti, adını Avrupa'daki Güney Slav devletlerinde yaşayan halktan almıştır. Ülkenin önceki adı Sırbistan-Karadağ'dır ve bu ad, Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte kullanılmıştır. Daha sonra Karadağ, bağımsızlığını ilan ederek ayrı bir ülke olmuştur. İlk ortaya çıkış yeri olarak Sırbistan, Güney Slavların günümüz Sırbistan topraklarında Hristiyanlığı kabul etmeleriyle beraberinde Karadağ'da Duklja devletinin kurulması sonucu olarak söylenebilmektedir (Zahova, 2012).

Sırlar, Orta Çağ boyunca çok sayıda devlet kurmuşlardır. Aralarındaki en güçlü yapıda olanı Sırp İmparatorluğu'dur. Daha sonra Sırbistan Prensiği'ne dönüşen ülke, uzun süren çabalar sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmiştir. Osmanlı padişahlarının da savaştığı bu topraklar, kısa süreli Avusturya kuşatmalarının ardından Avusturya'nın kontrolüne geçmiş, ancak sonrasında tekrar Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya arasında el değiştirmiştir. İlerleyen yıllarda, Rusların Sırları kışkırtmaları sonucu Osmanlı İmparatorluğu'nun elindeki topraklar, Sırların bağımsızlıklarını kazanmasıyla Sırbistan'a geçmiştir. Bu bağımsızlık 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile olmuştur (Soysal, 2021) ve Sırbistan Krallığı kurulmuştur.

Balkan Savaşları'nın başlamasıyla birlikte, Sırbistan'da da önemli hareketlenmeler görülmüştür. Savaşların başlamasından yaklaşık iki yıl sonra, bir Sırp'ın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun veliahtını öldürmesi, I. Dünya Savaşı'nın başlamasında da etkili olmuştur. Sırbistan, ülkesini diğer ülkelerden korumaya çalışırken, aynı zamanda tüm dünyayı etkileyen büyük bir çatışma başlatmış ve bu süreçte kendi milletinden pek çok insanın ölümüne yol açmıştır. Savaşın bitmesiyle birlikte 1918'in sonunda Sırbistan, Hırvatistan ve

Slovenya'nın birleşimiyle Yugoslavya Krallığı'nı kurulmuştur (Demir, 2017). Kurulduktan sonra, içinde barındırdığı etnik grupların varlığı nedeniyle bu Krallıktan ayrılma adımları bazı Hırvatlar tarafından ortaya konmuştur. Akabinde II. Dünya Savaşı ile beraberinde o bölgedeki ülkeler, acımasızca soykırımın yaşanmasına ve Yugoslavya'yı aralarında paylaşarak dağıtılmasına sebep olmuşlardır (Sancaktar, 2022). Yugoslavya lideri Tito, çeşitli çabaları sonucunda soykırımdan sonra demokratik bir Yugoslavya'nın kurulmasına öncülük etmiştir. Sırbistan-Karadağ, Kosova ve Voyvodina haricindeki ülkeler Tito sonrası bağımsızlıklarını ilan edince Yugoslavya bu üç toplumdan ibaret olmuştur. Bu topluluk, 2001 yılında Yugoslavya adını kaldırmış ve yaklaşık iki yıl sonra ülkenin resmi adı Sırbistan-Karadağ olarak değiştirilmiştir. Bu dönemde Kosova ve Voyvodina, özerk bölgeler olarak bu ülke topraklarında yer almıştır. Yaklaşık üç sene sonra Karadağ, beş sene sonra da Kosova bağımsızlıklarını ilan edince Yugoslavya'da son bulmuştur ve Sırbistan tek, bağımsız bir ülke olmuştur.

Sırbistan bayrağının sol kenarında kırmızı kalkan ile üzerinde kraliyet tacı ile Sırbistan arması vardır. Kırmızı renk vatan için dökülen kanları, mavi renk özgürlüğü, beyaz renk ise güçlü Sırp çocuklarını beseleyen anne sütünü temsil etmektedir. (Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti, 2024). Balkan yarımadasının tam ortasında, Avrupa Kıtası'nın da güneydoğusunda kalan ülke yüz ölçümü bakımından da bölgenin en büyük ülkesidir. Tıpkı Makedonya gibi denize kıyısı olmayan ülkenin başkenti Belgrad'tır. Batısında Bosna-Hersek, Karadağ ve Hırvatistan, doğusunda Bulgaristan ve Romanya, güneyinde Makedonya ile Arnavutluk ve kuzeyindeyse Macaristan yer almaktadır. Para birimi ise, Sırp Dinarı'dır. Sırbistan'ın mevcut nüfusu güncel veriler doğrultusunda yıllık olarak %-0,563 nüfus artış oranıyla, 7,104,214'tür ve nüfus yoğunluğu da 0,088'tir (Population Today, 2024). Bu nüfusla birlikte batı Balkanların en kalabalık ülkesi unvanına da sahiptir. Ülkedeki din dağılımına bakıldığında, nüfusun büyük çoğunluğu Ortodoks Hristiyan'dır; kalan azınlık kısmı ise Katolik, Protestan, Müslüman, Musevi ve Ateist olarak çeşitlenmektedir (Sırbistan Cumhuriyeti İstatistik Ofisi, 2022).

Sırbistan, serbest piyasa yapısına sahip üst- orta gelirli bir ekonomiye sahip olup, parlamenter sistemle yönetilen üniter bir devlettir. Ülkenin aynı zamanda, BM, Avrupa Konseyi, AGİT, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO), EFTA, DTÖ, Dünya Bankası, Bölgesel İstihdam

Ofisleri (BIO), KEI, Orta Avrupa Serbest Ticaret Antlaşması, Güneydoğu Avrupa İş Birliği Süreci (GDAÜ) gibi kuruluşlarda üyelikleri mevcuttur. Aynı zamanda ülke AB'ye aday ülkeler arasındadır ve adaylık müzakereleri 28 Haziran 2013'te başlamıştır. İnsani gelişim endeksine göre 2022 verilerine göre 0,805 ile 65. sıradadır. (UNDP, 2023). Sırbistan, 0,907 olan AB ortalamasının altında olmasına karşın AB üyesi olan Bulgaristan'ın (0,799 puan) üst sırasında yer alan Balkan ülkesidir. Balkan yarımadasının ortasında, merkezinde olmasıyla Avrupa ile diğer doğu ülkelerinin kavşak konumunda yer almaktadır. Ülke, kimya, tekstil, mobilya, otomobil üretimi ve gıda işleme gibi sektörlerde güçlü bir sanayi ülkesidir. 2020 verilerine göre üretime dayalı kişi başına metrik ton cinsinden yıllık karbondioksit emisyon oranı 6,7'dir (World Bank, 2024). Dünya Bankası 2020 verilerine göre AB için ortalama oranı da 5,5'tur (World Bank, 2024). Sırbistan, AB ortalamasından yüksek orana sahip Batı Balkan ülkesidir.

3.4.4 Bosna-Hersek

Bosna-Hersek, resmi adıyla Bosna ve Hersek'teki Bosna adının anlamı, 958 yılında Bizans İmparatoru VII. Konstantinos'un ele aldığı jeopolitik kitapta bahsedilmiştir ve Horion Bosona şekliyle iyi insanların bölgesi anlamında kullanılmıştır (Spahic, 2012). Bosna ve Hersek'teki Hersek adının anlamıysa Almanca "herzog" kelimesinden gelerek Orta çağın derebeylik yapısında olan seçkin toprak sahiplerine verilen dük anlamını taşımaktadır (İbrisimovic, 2018). Bosna ülkenin kuzeyini, Hersek ise güneyini ifade etmektedir. Bosna-Hersek de tıpkı Arnavutluk gibi İllirya uygarlığı ile ilk insan yaşamının bölgeye yerleşimi gerçekleşmiştir. Siyasi, sosyal ve kültürel açılardan karmaşık ama bir o kadar da zengin tarihine sahip ülkede bölgenin bulunduğu konumu itibarıyla Güney Slavlar yerleşmiştir. Akabindeki yüzyıllarda Bosna Banlığı'nın devamı niteliğindeki Bosna Krallığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetiyle birlikte son bulmuştur. 500 yıl kadar Osmanlı hakimiyetinde kalan ülkede İslam'ın da yaygınlaştığını söylemek mümkündür. Bu durum ülke topraklarında sosyal ve kültürel açıdan yapının değişikliğine neden olmuştur. Böylesi ortam Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmesiyle dağılmıştır. II. Dünya Savaşı'nın sonrasında yeni kurulan Yugoslavya cumhuriyetlerinden bir tanesi olmuştur. Bosna-Hersek de diğer Balkan ülkeleri gibi Yugoslavya lideri Tito'nun ölümünün ardından dağılan devletten sonra bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlığını kabul

etmeyen, bundan rahatsız olan Sırp toplumu bu tutumu sebebiyle üç yıl süren Bosna Savaşı'na kadar sürüklenmiş ve 1995'te de Dayton Antlaşması ile savaş son bulmuştur (Dalar, 2008). Bu antlaşma vasıtasıyla barış uygulayacak uygulama konseyi kurulmuştur.

Akdeniz'e kıyısı olan diğer şehirler gibi tıpkı Bosna'da Roma İmparatorluğu içinde tarih sahnesinde yerini almaktadır. Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle beraberinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bu topraklarda söz sahibi olana dek bu sürede topraklarını başka topluluklarca sahiplenilmemesi için özellikle komşu ülkeleriyle büyük uğraşlar vermiştir. Öyle ki Osmanlı bu topraklara vardığında söz sahibi olduğunda direnememiş, teslim olunmuştur ve haliyle Osmanlı'nın hükmetmesiyle İslam'ın da bu bölgede yaygınlaştığını söylenebilmektedir (Fine, 2002). Uzun yıllar sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığını fırsat bilen İstanbul'a baskıların artması sonucu Bosna'daki Osmanlı idaresi hiç savaş yaşanmadan masa başında doğrudan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na verilmiştir (Çakmak, 2003). Sonrasında bilindiği üzere ve daha öncesinde aktarıldığı gibi Tito liderliğinde Yugoslavya'ya geçmiş oradan da bağımsızlığını kazanmıştır. Bağımsızlığı başta ABD ve diğer o bölgedeki batılı devletlerce tanınmış olup BM'e başvuru sonucu üyeliği de gerçekleşmiştir. Bu bağımsızlık, kan ve can pahasına kazanılmış bir bağımsızlık haline dönüşmüştür. Maalesef, Sırp'ların ülke topraklarını genişletme ve yönetme arzusu doğrultusunda, soykırımlarla binlerce Boşnak'ın katledilmesi, bu sürecin acı bir sonucudur ve bu katliam Srebrenitsa Katliamı olarak ifade edilirken her sene yıl dönümünde de anılmaktadır (Karaman ve Güneş, 2023).

Bosna-Hersek bu zamana kadar dokuz farklı bayrak kullanmıştır (Sache, 2016). Bunlardan sonuncusu olan bayrak, mavi tabanda dokuz beyaz yıldız ile sarı üçgenden oluşmaktadır. Buradaki tabandaki mavi renk ülkenin doğal kaynaklarını ve bir o kadar da ülkenin özgürlüğünü ifade ederken, dokuz beyaz yıldız Bosna-Hersek halkının birleşik şekilde yaşama isteği ile AB'ye kabul edilmesini ifade etmektedir. Son olarak sarı üçgen, ülkenin zengin kültür, tarih ve coğrafyasından oluşan mozaikçi yani Boşnak, Hırvat ve Sırp halklarını simgelemektedir (Sache, 2016). Balkan yarımadasının kuzeyinde Avrupa kıtasının da güneydoğusunda yer almaktadır. Başkenti Saraybosna olan ülkenin çok az bir bölümün denize kıyısı vardır. Kuzeyi ve batısı Hırvatistan ile çevrili olan ülkenin doğusunda Sırbistan, güneyinde Karadağ yer almaktadır. Ülkenin para birimi değiştirilebilir Mark ya da

Bosna-Hersek Markı diye ifade edilmektedir. Nüfusu ise en son yayınlanan veriye göre (2024), %-0,395 nüfus artış oranıyla 3,196,649'dur ve nüfus yoğunluğu da 0,04'tür (Population Today, 2024). Ülkenin din dağılımı, nüfusun yarısının Müslüman olduğu, diğer büyük grupların ise Bosnalı Sırp'lar olarak tanımlanan Doğu Ortodoks Hristiyanları ve Bosnalı Hırvatlar olarak bilinen Katolikler ile ateistlerden oluştuğunu göstermektedir (ABD Dışişleri Bakanlığı, 2021). Bu, Osmanlı'nın izlerinin en belirgin şekilde Müslümanlık olarak devam ettiğini göstermektedir.

Bosna-Hersek, çift meclisli yasama organıyla, üç üyeli Cumhurbaşkanlığıyla yönetilir (Dalar, 2008). Merkezi hükümetin gücünün kısıtlı olduğu ülkede Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olmak üzere iki özerk devletçiğe bölünmüş durumdadır. Ülke aynı zamanda, BM, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı, Avrupa Konseyi, Barış İçin Ortaklık, Orta Avrupa Serbest Ticaret Antlaşması ve Akdeniz İçin Birlik gibi uluslararası kuruluşlara da üyedir. Aynı zamanda ülke AB'ye 2016 yılı itibarıyla hem aday ülkeler arasında olup hem de müzakereleri yeni başlayan ülkelerdendir. İnsani gelişim endeksi 2022 verilerine göre 0,779 ile 80. sıradadır (UNDP, 2023). 0,907 olan AB ortalamasının altında olmasına karşın bu bağlamda da gelişmekte olan ülkeler arasında yer almaktadır. Bosna-Hersek'te yaşanan katliam öncesinde sanayi ve alt yapısı güçlü yapıda bir ülke olduğu söylenebilmektedir. AB'nin de kuruluş amaçlarından olan demir, çelik, savunma sanayi, kimya ve orman ürünleri gibi birçok alanda da faaliyetler gösterilmektedir. Ancak savaşla beraberinde bu alanda oranlar her ne kadar düşmüş olsa da günümüzde en aktif üretim şekillerinden sanayi, tarım ve son yıllarda artış yaşanan turizm sektörü söylenebilmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020). 2020 verilerine göre üretime dayalı kişi başına metrik ton cinsinden yıllık karbondioksit emisyon oranı 6,3'tür (World Bank, 2024). Dünya Bankası 2020 verilerine göre AB için ortalama oranı da 5,5'tir (World Bank, 2024). Batı Balkan ülkeleri arasında en yüksek oranlardan birine sahip ülkeler arasında yer alıp, AB ortalamasından da yüksektir.

3.4.5 Karadağ

Karadağ, resmi adıyla Karadağ Cumhuriyeti'ndeki ülke adının anlamı Monte Nigro olarak tarihte ilk kez, Duklja devleti ya da Slav Krallığı içindeki bölgeyi tanımlamak adına Latince yazılmış bir mektupta kullanılmış olup, Kril

kaynaklarındaysa ilk kez, 1276 senesinde Crna Gora şeklinde kullanılmıştır (Rastoder, 2003). Balkan Yarımadası'nın ilk sakinleri, Morova vadisinin batı kesiminden Adriyatik deniz'ine kadar, bugünkü Karadağ'ı da kapsayan bölgede yaşamış İlliryalılar ile Ege deniz'inden Tuna'nın kuzeyine varasıya kadar uzanan topraklara yerleşmiş olan Trakyalılardır (Jelavich, 2006). Öyle ki İlliryalılar, bugünkü güneydoğu Bosna, güneybatı Sırbistan, Arnavutluk'un kuzeyinin yarısı ve Karadağ bölgesine kadar yayılan ortak kültür ile dilin de temellerini atmıştır. İlerleyen yıllarda Romalıların kontrolüne geçen bu bölge Roma İmparatorunun ülkeyi oğullarının arasında bölmesiyle beraber İmparatorlukta çöküş başlamış olup, Ortodoks-Bizans ile Katolik-Latin kültürlerinin de ortaya çıkışına neden olmuştur (Wilkes, 1996). Karadağ da bu kültür sınırında kalan bölgeye tekabül etmektedir. İlerleyen yıllarda Slav göçlerinin de başlamasıyla beraberinde bu bölgede yaşamın devamlılığını sağlamıştır.

Bölgede üç Sırp prensliği mevcuttur. Genel olarak güney yarısına denk gelen Duklja, kuzeyde Raška ve batıda da Travunia 1042 senesinde Bizans İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanmıştır (Luscombe ve Riley-Smith, 2004). Bağımsızlık ardından gücünü zayıflatan ve iç savaflara kadar uzanan durum soyluların taht için savaşmasıyla zayıflayan krallık sonucunda Karadağ toprakları devletin parçası haline gelmiştir. Takip eden yıllar sonrasında Sırp İmparatorluğu'nun çöküşü ile belli devlet hakimiyetleri meydana gelmiştir. Bölgenin çeşitli bölümleri Venedik Cumhuriyeti aracılığıyla yönetilmiştir. Son özgür monarşinin yaşanmasının ardından Osmanlıların eline gelen geçen bölge Osmanlı İmparatorluğu'nda Karadağ için özerk sancak haline getirilmiştir. Özerkliği olmasına rağmen Karadağlılar Osmanlı himayesinde yer almaktan memnun olmamışlardır ve 1858'de, Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşın en büyük zaferlerinden biri Grahovac Muharebesi'nde meydana gelmiştir (Şahin, 2024). Bu muharebe sonucunda Karadağ, sayıca üstünlük sağlayarak Osmanlı İmparatorluğu ile olan sınırlarını kesinleştirmiştir. Bu durum, Balkan bölgesini gösteren haritanın yeniden yapılandırılmasına yol açmıştır. Ardından 1878'de Berlin Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu da Karadağ'ın bağımsızlığını tanımıştır (Krasner, 1999).

Balkan Savaşları öncesinde Karadağ, krallık unvanını kazanarak, sınır komşusu Sırbistan ile ortak kararlar doğrultusunda sınırlarını çizmiştir (Urhan, 2016). Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile karşı karşıya gelerek zafer elden

Karadağ, ardından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmiştir. Karadağ kralı bu işgal zamanında ülkeden kaçıp sürgündeyken bir hükümet kurabilmiştir. Bu yönetim Yugoslavya'nın hakimiyetine kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak, Nazi Almanyası, İtalya Krallığı ile diğer Mihver devlet müttefikleri Yugoslavya'ya karşı saldırı düzenleyerek Karadağ Krallığı kurulmuştur. Bu süreç, Yugoslavya Cumhuriyeti'nin kurucu altı ülkesinden biri olmasına da neden olmuştur.

Yugoslavya'nın ilerleyen yıllarda dağılmasıyla beraber Sırbistan ile Karadağ bir bakıma küçük Yugoslav ülkesi haline dönüşmüştür. 1990'lı yılların başında Karadağ, gerçekleşen Bosna Savaşı ile Hırvat Savaşı sırasında polis ve askeri gücüyle Sırbistan'ın yanında yer almıştır. Bu savaştan Sırbistan'ın kendisine de pay düşürme düşüncesi yatan ülkenin, topraklarını genişletme düşünceleriyle ilişkilendirilebilir. Ancak bu savaş sonrasında Sırbistan aralarındaki bağı kopararak Karadağ'ın kendi ekonomi politikalarını oluşturmaya yönelik çalışmalarında ülkeyi zamanında işgal eden Almanyanın ülke para birimini kendi para birimi yerine koyarak benimsemiştir. O zamanki para birimi Alman markı avroya geçişle avroyu benimseyen Karadağ avro bölgesinde yer almamasına rağmen bu para birimini benimseyen, destekleyen hatta kendi para birimi yapan nadir ülkeler arasında yer almaktadır. 2006 yılında, Karadağ halkının referanduma giderek bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle ülke bağımsızlık kazanmıştır (Kazel, 2019). 2006 yılında %86 katılım oranıyla gerçekleşmiş referandumda seçime katılanların %55,5 kadarı ülkenin bağımsız olması gerektiğini belirtmiş ve nihayetinde ülke bağımsızlığını ilan etmiştir.

Karadağ, Sırbistan'dan ayrılmasıyla beraber bu zamana kadar Bosna-Hersek gibi dokuz farklı bayrak kullanmıştır (Smith, 2020). Bunlardan en son kullandığı bayrakta kuzey ve güney kısmında altın sarısı yer alırken kırmızı taban üzerinde Bizans İmparatorluğu'nu simgeleyen çift başlı kartal yer almaktadır. Kartalın üzerinde de aslan figürü yer almaktadır. Bu durum da devlet ile kilisenin birbirine olan yakınlığını temsil etmektedir. Balkan yarımadasının güneyinde Avrupa kıtasının da güneydoğusunda yer almaktadır. Başkenti Podgorica olan ülkenin Adriyatik denizine kıyısı vardır. Kuzeyinde yıllardır beraber yol aldığı Sırbistan yer alırken, güneyinde deniz olması sebebiyle herhangi bir ülke yer almamaktadır ancak deniz sınırı baz alınacak olursa İtalya vardır. Doğusunda, Arnavutluk ile Kosova yer alırken batısında da Kosova ile Hırvatistan vardır.

Ülkenin para birimi üyeliği olmamasına rağmen kuruluşunun ilk yıllarında tıpkı Bosna-Hersek gibi Mark olup günümüzde de avrodur. Bu da aslında bir bakıma AB'ye uyum isteğinin de bir parçası olarak değerlendirilebilir. Nüfusu ise, %-0,068 artış oranıyla 626,174'tür ve km² başına 45,33 nüfus yoğunluğuna sahiptir (Population Today, 2024). Ülkenin din dağılımı ise, Sırbistan gibi büyük bir çoğunluğu Ortodoks Hristiyan olup ikinci azınlık kesimin Müslümandır. Geriye kalan kısım ise Katolik Hristiyan, Ateist gibi dine mensup olanları içermektedir (Gora, 2011). Balkanlarda Osmanlı'nın din açısından etkisinin çok görülmediği ülkelerden biri de Sırbistan gibi de Karadağ'dır.

Karadağ Cumhurbaşkanlığı, (2013)'e göre, Karadağ, hukukun üstünlüğüne dayalı olarak demokratik, ekolojik ve sivil bir refah devleti olarak cumhuriyet devletidir. Karadağ'da devlet başkanları beş yıl süreyle görevini icra ediyorken bu görevi en fazla iki dönem sürdürebilmektedir Cumhurbaşkanının önerdiği isim ülkenin başbakanı olmaktadır. Dünya Bankası tarafından üst orta gelir seviyesinde yer alan ülke aynı zamanda, BM, KAAÖ, DTÖ, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı, Avrupa Konseyi, Orta Avrupa Serbest Ticaret Antlaşması ve Akdeniz için Birlik gibi uluslararası kuruluşlara da üyelikleri mevcuttur. Hali hazırda AB'ye aday ülke statüsünde yer alan Karadağ'ın NATO üyeliği de 2017 yılında gerçekleşmiştir. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2017). İnsani gelişim endeksinin 2022 verilerine göre 0,844 ile birçok gelişmiş ülkeden yüksek bir endekse sahiptir ve Balkanlar'daki en yüksek oranlara sahiptir ve Türkiye'nin de hemen altında, 50. sırada yer almaktadır (UNDP, 2023). 0,907 olan AB ortalamasının altında olmasına karşın birliğe en son üye olan devletlerden olan Romanya ve Bulgaristan'ın üstünde yer almaktadır. Bu sebepten orta gelişmiş ülke grubunda baz alınan ülkedir. AB'nin kuruluş amaçlarından olan demir ve çelik gibi üretim şekilleri yer almaktadır. Bunların yanı sıra doğal kaynakları arasında da ormanlar, hidroelektrik enerji ve boksit yer almaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü, 2020). İşgücünün de büyük çoğunluğunu hizmetler sektörü oluştururken sanayi ve tarım takip eden faktörler arasındadır. 2020 verilerine göre de üretime dayalı kişi başına metrik ton cinsinden yıllık karbondioksit emisyon oranı 4,1'dir (World Bank, 2024). Dünya Bankası 2020 verilerine göre AB için ortalama oranı da 5,5'tur (World Bank, 2024). Balkan ülkelerinde yüksek orana sahip ülkelerden biridir.

3.4.6 Kosova

Kosova resmi adıyla Kosova Cumhuriyeti, Roma İmparatorluğu'nun zamanında adlandırdığı ismiyle Dardania, bu bölgede yaşayanlar içinse Dardanlar'dır (Kalaja Hajdari, 2021). Kosova'nın o zamanki adı, aslında bölgedeki bir eyaletin adıdır. Diğer Balkan ülkelerinin tarihi, büyük ölçüde İlliryalılar'a dayanırken, Kosova'da ayrıca Dardanlar da önemli bir tarihi topluluk olarak yer almıştır (Gülgezen, 2020). Roma İmparatorluğu zamanındayken birden fazla bölgeye ayrılışının akabinde Kosova, çevresindeki Bulgar, Uz, Peçenek, Hun ve Avar gibi kavimlerin geçici ve kalıcı yerleşimleri ile karşı karşıya kalmıştır. V. yüzyılda Hunların Atilla öncülüğünde birleşimleriyle oluşturdukları devlet döneminde aynı zamanda Kosova'nın da içinde olması Balkanlarla Hunların geçici ve kalıcı yerleşimlerine ev sahipliği yapmasına ve bundan yaklaşık iki yüz yıl ardından Slavların bu bölgeye gelişleri başlamasına neden olmuştur (Kafesoğlu, 2003). Doğu Roma İmparatorluğu dönemindeki toprakların uç kesimlerine Türk boyları özellikle bu nedenle yerleştirilmiştir. Bu durumun altında yatan nedenler arasında ordu ihtiyacı, sınır güvenliği ve bu boyların merkezi konumdan uzak tutma gibi konular yer almaktadır. Kosova, Bizans İmparatorluğu'nun zayıfladığı dönem içerisinde komşu ülkelerin egemenlikleri altına girmiştir.

Arnavut ile Karadağ prenslikleri, Balkanlar'daki Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılmasına karşın askeri savunma birliği oluşturmuşlardır. Arnavutluk'un liman şehri olan Leş, o zamanlarda İskender Bey ve birçok prensliklerle birlikte Arnavut Birliği kurulmuştur. Bu birliğin komuta başına da İskender Bey getirilmiştir. İstanbul'un fethine kadarki süre zarfında gerçekleşen tüm savaşları İskender Bey ve ordusu kazanmıştır. Bu ivme fetih ile azalmış, İskender Bey'in ölümüyle zayıflama hali daha da artmıştır. İskender Bey'in ölümünün yaklaşık on sene sonrasında bölge tamamıyla Osmanlı İmparatorluğu'na geçmiştir ve o zamandan 1912 Balkan Savaşlarının başlamasına kadar bu hakimiyet sürmüştür. Bu hakimiyet süreci Kosova'da düzen ve nizam sağlanmasına katkıda bulunmuş, ayrıca İslam'ın yayılmasına da zemin hazırlamıştır (Bezhan, 2016). Ancak Balkan Savaşlarıyla birlikte Arnavutların elde ettikleri bağımsızlık sonucunda bu hakimiyet sona ermiştir. Arnavut halkının yoğunluğu ve etkisi olduğu bu bölgede, Sırp'lar Kosova'da hak iddia etmiştir. Bu durum, Balkan Savaşlarının başlamasına ve Kosova'nın Sırbistan sınırları

içerisinde yer almasına neden olmuştur. Sırbistan'a dahil olmasıyla Balkan Savaşlarının ardından o zamanki adıyla Kosova Vilayeti Yugoslavya Krallığı sınırları içerisinde yer almıştır. Ardından Tito'nun liderliğinde kurulan meclisçe Yugoslavya topraklarında yer alan Kosova, eyalet statüsüne geçmiştir.

Yugoslavya içerisinde yer alan ülkelerden Kosova'nın haricindeki ülkelerden Karadağ'ın bağımsızlığını 2006'da ilan etmesiyle Kosova da bağımsız bir devlet olarak yer almak isterken yaklaşık üç yıl sonrasında Sırbistan'ın buna engel olduğu görülmüştür. Bu durum NATO müdahalesiyle engellenerek Sırbistan topraklarında Sırbistan'dan ayrı tutulmuştur (Oğultürk, 2010). Bu bağlamda kısmen bağımsızlığını elde eden Kosova'nın bağımsızlığını, ABD, AB'nin ve NATO'nun birçok ülkesi tanımaktadır ve bu ülkeler ve kuruluşlar, Kosova'nın bağımsızlık statüsü konusunda ortak bir görüş paylaşmaktadır. Bu durumla birlikte Kosova 2008 yılında bağımsızlığını resmen ilan etmiştir. Başta Sırbistan olmak üzere, Rusya, Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Azerbaycan ve İspanya gibi ülkelerce tanınmamasının altında yatan neden kendi ülkelerinde benzer olayların yaşanması yatabilmektedir. Öyle ki, Kıbrıs'ta KKTC, Azerbaycan'da Dağlık Karabağ, İspanya'da Katalonya bölgeleri, Rusya'da Ahbazy bu senaryolara davetiye çıkarır niteliktedir. Bu ülkelerin aksine ilk tanıyan ülkelerin başında Kosta Rika yer alırken, Türkiye, ABD, Birleşik Krallık, Arnavutluk, Afganistan gibi ülkeler yer almaktadır. Toplamda da 117 ülke Kosova'nın bağımsızlığını tanımaktadır (TimeBalkan, 2023).

Kosova, Sırbistan'dan ayrılmasıyla birlikte mavi tabana ülke kara parçası ve altı yıldız simgesi yer alan bayrağı kullanmaktadır. Buradaki simgelerden mavi taban özgürlüğü, kara parçası Kosova haritasını, altı yıldız ise, içlerinde Türklerin de dahil olduğu altı etnik grubu temsil etmektedir (Mappr, 2023). Türklerin yanı sıra, Sırlar, Arnavutlar, Boşnaklar, Romlar ve Gorahılar da vardır. Balkan yarımadasının doğusunda Avrupa kıtasının da güneydoğusunda yer almaktadır. Başkenti Priştine olan ülkenin kuzeyinde ve doğusunda, topraklarının bir kısmı üzerinde hak iddia eden Sırbistan, batısında Karadağ, güneyinde Makedonya ve güneybatısında Arnavutluk bulunmaktadır. Ülkenin Adriyatik denizine kıyısı yoktur. Bu durum bölgenin genelinde görülen dağlık, karasal bir yapının bu ülkede de olduğunun da göstergesidir. Ülkenin para birimi, AB üyeliği olmamasına rağmen, Bosna-Hersek ve Karadağ gibi avrodur. Bu durum aslında AB'ye uyumun da bir parçası olarak yer alabiliyorken, bir bakıma mecbur kalınan

bir para birimi olarak da ifade edilebilmektedir. Nüfusu ise, %0,235 artış oranıyla 1,666,826'dır ve ülke km² başına 152,91 nüfus yoğunluğuna sahiptir (Population Today, 2024). Nüfus artış hızı pozitif yönde olan Balkan ülkelerindendir. Ülkenin din dağılımı, Bosna-Hersek ve Arnavutluk'taki gibi büyük bir çoğunluğun Müslümanlardan oluşmakta, kalan azınlık kısmının ise Katolik ve Ortodoks Hristiyanlardan oluşmaktadır (ABD Dışişleri Bakanlığı, 2022). Bu durum da Osmanlı'nın etki ve izlerini yansıtmaktadır.

Kosova'da, parlamenter temsili bir demokrasiyle yönetim sağlanır. Yürütme ise Kosova başbakanının liderliğindeki hükümet aracılığıyla gerçekleştirilir. Üyesi olduğu uluslararası kuruluşlar arasında, IMF, Dünya Bankası, CEFTA ve Avrupa Kalkınma ve İmar Bankası yer almaktadır. Sırbistan ile yaşadığı anlaşmazlıklar ve yalnızca 117 ülkenin bağımsızlığını tanımasından dolayı, Kosova'nın çok sayıda uluslararası kuruluşa üyeliği bulunmamaktadır. Ancak AB'ye üyelik yolunda ilerlemektedir. İnsani gelişim endeksinin 2016 verilerine göre 0,742 oranına sahiptir (UNDP, 2023). 2016 yılından daha güncel veriye ise ulaşamamıştır. Avrupa'nın en büyük ikinci altın ile gümüş madenlerine ve çok zengin linyit ile kurşun madenleriyle birlikte geniş tarım alanlarına sahip olması Kosova'yı gerek Sırlar açısından gerekse Arnavutlar açısından önemli bir ülke toprakları olduğunu göstermektedir (Sait, 2011). 2015 verilerine göre de üretime dayalı kişi başına metrik ton cinsinden yıllık karbondioksit emisyon oranı 5,7'dir (IPCC, 2019). 2018 yılında yapılan raporda Kosova'dan veri alınamadığı için bir önceki yıl yapılan rapora göre değerlendirilebilmiştir.

4. BATI BALKAN ÜLKELERİNİN AB EKONOMİ VE ENERJİ POLİTİKALARINCA DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, ilk olarak AB'nin ekonomi ve enerji politikaları yer alırken daha sonrasında AB'ye üye olmayan Batı Balkan ülkelerinin ekonomi ve enerji politikalarının neler olduğu açıklanacaktır. Buradan hareketle de bu politikalar çerçevesinde Batı Balkan ülkelerinin birliğe katılımları değerlendirilecek olup, birliğe dahil olmaları halinde eksi artı yönleri ve AB'ye katkısı, faydası ne olacağı ele alınacaktır.

4.1 AB Ekonomi ve Enerji Politikaları

AB, kuruluşundan bu yana genişleme politikaları çerçevesinde çeşitli stratejiler ve politikalar geliştirmiştir. Bu politikalar baz alınarak üyelik kriterlerinin uygunluğu ve uygulanışına göre işlemler gerçekleştirilmektedir. Bu politikalar arasında kuruluşundan bu yana AB'nin önem verdiği ekonomi ve enerji politikaları ele alınacak ve aday ülkelerin bu politikalar çerçevesinde nasıl değerlendirileceği incelenecektir.

4.1.1 AB Ekonomi Politikaları

Ekonomi, AB'nin yaşantısını ve zamanını yöneten unsur olmuştur. AB'deki süreçlerde ve işlemlerde ekonomi bir bakıma pusula görevi görmekte ve ülkelerin yönetimindeki gibi birliğin de yönetiminde ekonomi önemli rol oynamaktadır. Kömür ve çelik üretiminin bir arada toplanması ile başlayan daha sonralarda da gümrük birliği, döviz kurundaki sabit tutma işlemleri, ortak pazarın oluşturulması, ortak para birimi olan avroya geçişin olması, finansal krizlerle baş edebilme ile beraberinde AB gündeminin en başından bu yana ticaret, gümrük, para birimi, pazar ve rekabet kavramlarıyla birlikte yönlendirilmesinin sağlanmış olması da bu savı desteklemektedir. Roma Antlaşması'nda ekonomik entegrasyona verilen önem açıkça belirtilmektedir. Bu antlaşmada insanların, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımına etken olan engellerin olmadığı ortak pazar anlayışının hedefi belirtilmektedir. AB üyeleri arasında ticaretteki engellerin olmamasıyla gümrük birliğinin oluşumu ve AB'ye giren bütün mallara ortak vergi konulması da hedeflenmiştir. Ticaret, ulaşım, rekabet ve tarım politikaları ortak

belirlenerek üye devletlerin ekonomi politikaları da aynı seviyeye getirilmesi amaçlanmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu ekonomik ve siyasi yıkımı toparlamak adına, barış ve refahı sürekli hale getirmek için savaşın ardından Avrupa'nın ekonomik ve siyasi birliğinde bir bütünleşme sağlamak amacıyla olan Avrupa'nın ülkeleri bu bütünleşme adına ilk önce parasal ve ekonomik bütünleşmeyi gerçekleştirmiştir. Onu siyasi bütünleşme hareketi devam ettirmiştir. Rekabetin serbest olduğu açık piyasa ekonomi ilkesine saygı esasına dayalı olan Maastricht yani AB Antlaşması, kökenleri AB'nin kuruluş antlaşmasına kadar uzanan ekonomik ve siyasi uzlaşmaların oluşturduğu kültürü yansıtmaktadır. Roma Antlaşması'ndaki ortaklığın temelleriyle alakalı kararlar, liberalizm ile ilişkilendirilebilir. İlişkilendirilecek olan kısım, uluslararası boyutta olması ve tek devlet merkezindeki yönetimle olmayıp, birden fazla düşünce topluluklarının ya da karar mekanizmalarının ekonomik, sosyal, kültürel ile güvenlik konularıyla bağlantılı olmasıdır (Koyuncu Lorasdağı, 2022). Bu bir bakıma da ikili iş birlikleriyle kazanç sağlayabilecekleri ortamlara zemin hazırlanmasıyla ilgilidir. Başta gümrük vergileri ve kotalar olmak üzere, üye ülkeler adına ulusal ve kamusal korumanın her şeklini yok ederek mal, hizmet, emek ve sermayeyi arttırıcı, üye olmayan ülkeler içinse ortak tarife uygulanmasını, makro konudaki politikaların uygulamaya konulmasını, ekonomik büyüme ve istihdamın arttırılmasını üye ülkeler açısından temel ortaklık prensipleri olarak ifade etmektedir (Moss, 2005). Ortaklığın ekonomik nitelikleri, üretimi arttırıcı girişimlerle, ürünlerin dağılması veya ekonomik ve teknik gelişimi sağlanan girişimlerin arasında koordine olarak eksikliklerin giderilmesiyle de üretimi, teknik gelişme ve yatırımı arttırmayı ve birlik içindeki üye ülkelere haksız rekabeti ortadan kaldıran vergi farklılaştırmaların önlenerek ekonomi ve sosyal bakımdan birlikte uzlaşma sağlanması kararları içermektedir.

AB'nin kuruluşundan bu yana ekonomik gerilemenin önlenmesi amacıyla uygulamalara geçilerek, yabancı rekabet karşısında ortak pazar mantığını da arttırıcı işlemler yapılmıştır. Bunlardan ilki 1985'te sınır kontrollerinin ortadan kaldırılmasına yardımcı olan Schengen Antlaşması'nın imzalanmasıdır. (Köktaş ve Yılmaz, 2010). 1992 yılında ortak pazarın tamamlanması için engel olan faktörlerin, ortadan kaldırılmasını hedefleyen Avrupa Tek Senedi imzalanmıştır. Döviz kurundaki istikrarı sağlamak amacıyla üç yıl içerisinde avronun oluşumuna

ve ulusal para biriminden ortak para birimine geçişin de başlamasına neden olmuştur. Şekillenen bu değişiklikler veya yenilikler Avrupa'nın karakterini ve AB politikalarının kapasitesini tekrardan yapılandırmıştır.

Schengen Antlaşması akabinde gerçekleşen Avrupa Konseyi toplantılarında, Avrupa adına entegrasyonunun, gerçek hedefleri arasında yer alan ortak pazarın tamamlanması düşüncesinin odak konusu haline gelmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu odak konusu özelinde belli başlı maddeler yer almaktadır. Bunlar: insanlar, para, mallar ve hizmetler şeklinde sıralanabilmektedir (Craig ve De Búrca, 2003). İnsanlar açısından ele alındığında, AB üye devletlerin yasal vatandaşları diğer üye ülkelerde istedikleri takdirde yaşayıp çalışabilirler ve mesleki ölçüde o üye ülkesinde de tanınabilmektedirler. Para açısından ele alındığında, para birimi bazında sermaye sınırlarına takılmaksızın serbestçe dolaşım gerçekleşebilecek olup tüm AB vatandaşları bütün üye ülkelerinde mali hizmetlerden de faydalanabilmektedirler. Mallar açısından ele alındığında, şirketler mallarını AB'de satabilmekte olup, tüketiciler ise hangi üye ülkesinde olsalar dahi bu mallardan faydalanabilmektedirler. Son olarak hizmetler açısından ele alındığındaysa, finansal danışmanlar, bankacılar, mimarlar, avukatlar ile diğer hizmet sağlayan kişiler AB üye ülkelerince de mesleklerini icra edebilmektedirler. Her ne kadar bu anlayışın beklentisine girilse de ilk zamanlarda ülkeler kendi pazar ve şirketlerini korumaya yönelik yaptıkları bireysel hareketliliklerin sonucunda bu anlayışın beklentileri karşılayamayabileceği gözlemlenmiştir. Bir başka sonuç ise ülkelerin farklı teknik standartların olmasıdır.

Schengen Antlaşmasıyla aynı yıl Avrupa Komisyonu ortak pazar dolaşımını gündem haline getirmiştir. İlgili durumla alakalı olarak beyaz kitap olarak adlandırılan değişiklikler için görevlendirilmeler yapılmıştır. Bunun sonucu olarak da Avrupa Tek Senedi'nin temelleri atılmıştır. Bu durumla beraberinde gümrük ve sınır kontrollerine takılan fiziksel engeller, tüketim vergisi ile KDV gibi farklı düzeylerde uygulaması olan dolaylı vergilerden oluşan mali engeller, çevre, sağlık, güvenlik ile tüketicinin korunması alanlarındaki birçok farklı teknik düzenleme ve standarttan oluşan teknik engeller ortak pazarın önündeki vergi dışındaki engeller arasında yer almaktadır (Neal, 2007). Avrupa Tek Senedi, AB'nin kuruluşundan bu yana Roma Antlaşması sonrasındaki ilk antlaşma olma özelliğini de taşımaktadır. Bu antlaşma ortak pazar anlayışının hız kazanmasına

ve ekonomik entegrasyonu milyonlarca Avrupalılarca hayatlarına değiştirecek etkiyi bırakmasına neden olmuştur.

şirketlerin devir rekabetleri, tüketicinin seçme şansını azaltırken ekonominin belli başlı sektörünü özelleştiren yahut baskı altında bırakan endüstrileri ortaya çıkarmaktadır. Ortak pazar mantığının başarısı önemli ölçüde şirketlerin belirli piyasalarda çok büyümemesini garanti altına aldığı yahut ulusal hükümetlerin kendi ülkelerindeki firmalara vergi indirimi ile sübvansiyon sağlayarak adaleti sağlayıcı avantajların sağlamasında engelleyici durum, rekabet politikasına bağlıdır. Bunun gibi kaygılardan ötürü amiral gemisi politikalarından olan bu rekabet politikasının oluşumu gerçekeşmiştir (Davin ve Sophister, 1998). AB, bu politika çerçevesinde üye ülkelerinin dışında da üye olmayan ülkelerin ekonomilerine müdahalesini mümkün kılmıştır. Bu rekabet politikaların; fiyatların belirlenmesinde baskın pozisyonun kötüye kullanımı ile farklı piyasalarda çok da farklı fiyatların uygulanmasındaki rekabeti engelleyen yerel kanunların varlığıyla çıkar çatışmaları gibi sınırlandıran uygulamaları incelemektedir. Öte yandan, Komisyonun temel hedeflerinden biri, piyasanın büyük bir kısmını ele geçirecek olan şirketlerin gelişimini önlemek ve küçük rekabetçileri zor durumda bırakacak birleşim ve devralma planlarını takip etmektir. Diğer bir hedef ise, devlet yardımlarının izlenmesidir. Bu amiral politikanın son hedefi ise, KOBİ'lere yardım ederek, Ar-Ge'ye de yardım sağlayarak, bürokratik yükü azaltarak, endüstriyel birkimi koruyarak Avrupa şirketlerinin rekabet gücünü ortaya koymaktır (Altay, 2006).

Zorlu ekonomik düzenlemeler sonucunda, yıllarca üzerinde konuşulan ortak para birimi olan avroya 1 Ocak 1999'da geçiş geçekeşmiştir. Ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlar ile beraberinde çoklu para birimleriyle oluşan dalgalanmaların olmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Ulusal para birimlerinin olmaması, egemenlik ve bağımsızlık konusunda tereddütlere yol açarken, devletlerin ekonomi politikalarındaki kontrollerini merkezi bir yapıya bırakmaları sonucunda bu durum bir bakıma razı olma durumuna dönüşmüştür.

AB'ye üye olacak ülkeler için aranan kriterler iki başlıkta toplanabilir. Bunlardan ilki adını Hollanda'da toplanılan şehirden alan Maastricht'tir. O yüzden bahsi geçen kriterler de Maastricht Kriterleri'dir. İkinci ise adını Danimarka'da toplanılan şehirden alan aynı zaman da başkenti olan Kopenhag'dır. O yüzden de bahsi geçen kriterler Kopenhag Kriterleri'dir.

4.1.1.1 Maastricht Kriterleri

Maastricht kriterleri, 1962'de Roma Antlaşması'yla bağdaştırılan kısmi de olsa optimum düzeydeki para biriminin alanlarındaki teoriye göre ve Avrupa Parasal Birliği'nce tek tip para birimi alanının oluşturulması fayda-maliyet analiziyle ilişkilendirilebilir (Bukowski, 2006). Bukowski (2006) yaptığı fayda-maliyet analizi çerçevesinde parasal birliğin avantajları ve dezavantajlarına ulaşmıştır. Buna göre avantajları; birden çok para birimiyle bağlantılı işlem maliyetlerinden tasarruf; döviz kurundaki dalgalanmaları ortadan kaldırmak, istikrar konusuyla ilgili güvenilirlik sorunları yaşayan merkez bankalarına desteğin sağlanması gibi sıralanmaktadır. Dezavantajlarından en önemli olanı, ülkenin para politikasındaki bağımsız yürütme yetkisini devretmesi olarak söylenebilmektedir.

1980'lerin sonunda tek pazar hedefini tamamlayan Avrupa Birliği, yaklaşık yedi yıl sonra Topluluk Konseyi ve üye devletler tarafından onaylanan Avrupa Tek Senedi Antlaşması ile ekonomik ve parasal birliğe doğru önemli bir adım atmıştır. Bu süreç, 1992'de Maastricht Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Birlik bazında uygulanacak olan yasal olan para biriminin temelindeki bu antlaşma, ekonomik ve parasal birliğin sağlanması ve buna bağlı olarak tamamlanmasına yönelik AB'ye üye devletlere belirlenen tarih olan 1999 yılına değin para politikalarında birliğe uygun şekilde dönüşümü konusunda taslak oluşturulmuştur. Antlaşma gereği parasal ve mali açılardan AB'ye üye ülkeler tarafından karşılanması gereken dört kriter belirlenmiştir. Bunlar, fiyat konusundaki istikrar kriterleri, mali istikrar kriterleri, uzun vadedeki faiz oranlarının ölçümü ve son olarak ulusal döviz kurunun istikrarın Avrupa Kur Mekanizması tarafından dengeli olması yer almaktadır. Bu kriterlerin belirlenmesindeki en temel sebep, ortak para birimine geçecek ülkelerin ekonomik ve mali açıdan uyum göstermesi ve ortak para politikasının olumsuz yönde etkilenecek etkenleri ortadan kaldırmaya yöneliktir. Tüm bu amaçlar çerçevesinde oluşturulan Maastricht Kriterleri (Haug, 2000)'a göre şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Bir üye ülkesinin 12 aylık dönemde ortalama olarak enflasyon oranıyla AB'ye üye ülkelerden en düşük enflasyona sahip üç ülkenin ortalaması arasındaki enflasyon farkı %1,5'ten fazla olmamalıdır,

2. Herhangi üye ülkenin uzun dönem faiz oranı, en düşük enflasyon oranına sahip yani fiyat istikrarını sağlama konusunda en başarılı üç ülkenin ortalama faiz oranından 2 puandan fazla aşımı olmamalıdır,

3. AB'ye üye ülkelerin paraları Avrupa Para Sistemi Döviz Kuru Mekanizması'nda olmalı ve son 2 sene içerisinde üye ülke parası birlik içindeki başka ülke parası karşısındaki parasında değerinin düşmemiş olmalıdır,

4. Birlik içindeki mali istikrarın sağlanması ve sürdürülebilir olması açısından üye ülke bütçe açığının GSYH 'sına oranı %3'ü ve üye ülke devlet borçlarının GSYH 'sına oranı %3'ü ve üye ülke devlet borçlarının GSYH 'sına oranı ise %60'ı geçmemelidir.

Fiyat istikrarıyla alakalı kriterin belirlenmesinde, gelecekte ekonomik ve parasal birliğin enflasyona karşı eğilimli olabileceğine karşın düşünce ve düşük enflasyonlu ülkelerin birliğin merkez bankasının yüksek enflasyonlu ülkeler aracılığıyla temsil edilen tercihlere dayanan politikaya karşın kendilerini koruma istekleri etken durum olmuştur. Öte yandan Birlik ülkelerinde düşük enflasyon oranlarının yakın hale gelmesinin, ekonomik faaliyetlerdeki belirsizliği azaltarak ekonomik büyümeyi teşvik edeceği düşünülmüştür (Öksüzoğlu ve Yaşar, 2022). Enflasyon oranlarının yakın hale gelmesi ve düşük seviyelerde tutulması, fiyat istikrarının sağlanmasının dışında, sosyal çatışmaların ekonomik yönden istikrarsız hale getirmesini azaltmaktadır. Parasal birlik, belirlemiş olduğu bu yaklaşım kriterleriyle bütçe açıklarını ve borçlanmayı belirlenen oranlarda sınırlı tutarak, bütçe disiplinin uzun zaman içerisinde büyüme ve istihdam ile alakalı katkı yapması amaçlanmaktadır. Bütçedeki dengenin mali piyasalar üzerindeki olumlu yöndeki etkisi, uzun vadede faiz oranlarının minimum seviyeye indirilmesiyle birlikte, kamu borçları üzerindeki faiz yükünü azaltarak kamu harcamalarının verimli alanlara yönlendirilmesine ve kamu borç oranlarının azalmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda ekonomik büyüme ile beraberinde istihdam üzerinde olumlu katkısı görülmektedir.

Uzun dönemdeki faiz oranının belirlenmesine ilişkin kriter, AB'nin, üye ülkelerindeki fiyat istikrarı alanında ortaya çıkan ekonomik sonuçların

devamlılığına göre şekillendiği söylenebilmektedir. Bu sürdürülebilirlik, uzun dönemli faiz oranlarının olduğuna yönelik sonuçlara dayandırılmaktadır. Faiz oranlarıyla yatırımlar arasındaki olumsuz yöndeki ilişkiden hareketle yüksek faiz oranlarının yatırım ortamını da olumsuz etkilemesi diğer taraftan faiz oranlarındaki aşırı hareketliliği sermaye hareketliliğiyle beraberinde yaratacağı dalgalanmaların mali ve finansal istikrarı bozacağı yönde düşünceler bu Maastricht kriterlerince faiz oranlarına sınırlama getirilmesi gerekliliği kılmıştır. Döviz kurunun istikrara kavuşturulma kriteri, Avrupa Döviz Kuru Mekanizması kapsamında Ekonomik ve Parasal Birlik adına aday olan ülkelerdeki döviz kurunun dengelenmesi amaçlanmıştır (İKV, (t.y.).

4.1.1.2 Kopenhag Kriterleri

AB, Maastricht'te aldığı genişleme kararını uygulamaya dökmek için Kopenhag Zirvesi'nde bazı kriterleri geliştirme yoluna gidilmiştir. Kopenhag Avrupa Konseyi 1993'te toplanmış, iş birliği yapılan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB üyesi olmaları hususunda görüş birliğine varılmıştır. Buradaki alınan kararlarla alakalı, üyeliğe kabulün, bazı ekonomik ve siyasi şartların ilgili ülkelere yerine getirilmesi gerekliliği esastır. Bu sebeple Konsey, üye ülkelerden beklenen kabul kriterleri Kopenhag Kriterleri olarak belirlenmiştir. Kopenhag Konseyi, bakanlık düzeyindeki AB ve AB'ye üye ülkelerle birlikte düzenli ölçüde ikili ilişkileri kuvvetlendirici toplantılar yapma kararı alınmakla beraberinde bir sene ardından Almanya'nın Essen şehrinde toplanılarak oluşturulan Essen Avrupa Konseyi'nde de kabul görmüştür. Kopenhag ekonomik kriterleri aslında iki ana ekonomik konuyu kapsamaktadır. Bunlardan ilki, ülkenin tüm kurum ve kurallarıyla birlikte işleyen piyasa ekonomisine sahip olması olup, ikincisiyse ülkenin AB piyasalarında rekabet edebilme gücüne sahip olması şeklinde sıralanabilmektedir (Morgil, 2006). Kopenhag Kriterleri (İnceoğlu, 2002)'a göre, üyeliğe kabulü için aday ülkelere aranacak olan kriterler:

- Demokrasi, insan hakları, hukuk devleti ve azınlıkların korunmasına yönelik saygıyı güvenceye alan kurumların istikrarın sağlanması,
- İşleyen pazar ekonomisinin olması ve bunun beraberindeki ekonomik rekabetçi baskılar neticesinde ve AB içindeki pazar gücü ile baş edebilecek kapasiteye sahip olması,

- Ekonomik, politik ve parasal birlik dahil olmakla beraber üyelik yükümlülüklerini yerine getirme yeteneğine sahip olması gibi kriterler yer almaktadır.

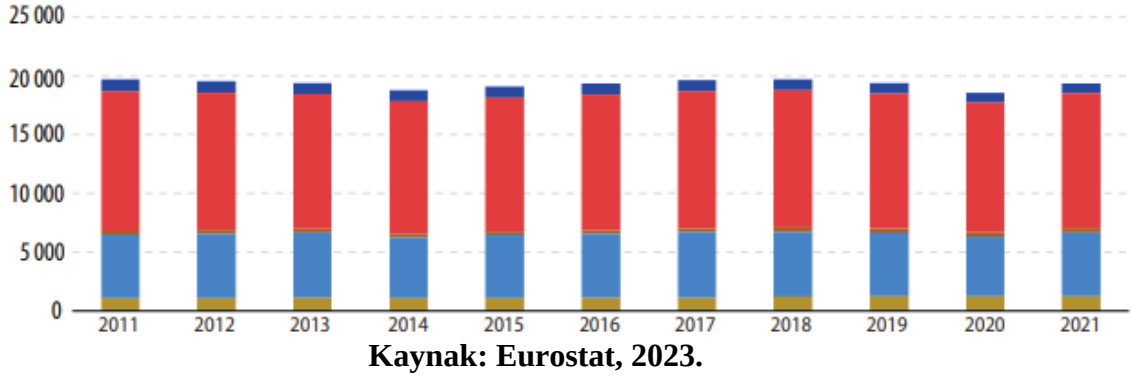
Kopenhag Konseyi bu kriterler arasından belirtilen maddelerde yer alan siyasi kriter için bahsi geçen esas konu, AB'nin üyesi olmak isteyen ülkelerden yalnızca demokrasi ve hukuk devleti ilkelerini kabulü değil, bu ilkeleri günlük yaşantıda da uygulanması gerektiğidir. Aday ülkeler aynı anda, yargı, polis, yerel yönetimler gibi kamunun otoriteleri etkin işlenmesi ve demokrasinin de uyumunu sağlayan çok sayıda kurumların istikrarını güvenceye almalıdır.

AB'nin her genişleme akabinde genişleme politikası değiştiği gibi, Birliğin üyelik kriterleri de gelişmektedir. 1993'teki Kopenhag Zirvesi AB'ye üyelik kriterlerinin kodlanması gibi değişim sürecinin belirleyici olan durumlardan bir tanesi olarak değerlendirilebilmektedir. Bu kriterlerin uygulamaya konulmasıyla beraberinde AB, AB Antlaşmalarında halen tanımlanan kriterlere ilaveten, bütün katılım ülkeleri için geçerliliği olacak sistemli üyelik kriterleri listesine sahip olmaktadır. Bu kriterler, aday bir ülkenin üyeliği gerçekleşmesi öncesinde yerine getirmesi gereken tek başına kriter seti olarak ele alınamamaktadır. Katılım ülkelerinin AB'ye üyeliği için ve bu genişleme sürecinde önemli rol kazanan iyi komşuluk ilkesi, diğer ilkelerin başını çekmektedir (Erdoğan, 2017).

4.1.2 AB Enerji Politikaları

Enerji, kelime anlamı itibarıyla Yunanca “energeia” sözcüğünden gelmekte olup, Aristo'ya göre ise, ilahi ruh yahut sadece muhtemelin gerçekleşmesine yardım eden etkili olma durumu olarak tanımlamaktadır (Cornelius, 2007). Enerji, insanların yaşantısında vazgeçilmez yere sahip olan insani ihtiyaçtır. Günlük hayatımızda enerji, bir bakıma doğrudan yahut dolaylı yollarla karmaşık hal içinde kullanılabilir. Tarih boyunca enerji ihtiyaçları ülkelerin en temel vazgeçilmez insani kaynaklarından olmuştur. Sanayi Devrimi'nden bu yana da sanayinin itici gücü haline gelmiştir. Artan nüfusa paralel enerji kullanımında da artış gözlemlenmektedir. Enerjinin niteliklerine göre ekonomik açıdan ürün, siyasi açıdan stratejik ürün, uluslararası politik açıdan ise silah yahut müdahale aracı olarak ifade edilebilmektedir.

Grafik 4.1 AB/27 Alt Sektörlere Göre Genel Ekonomi Enerji Tüketimi (2011-2022)

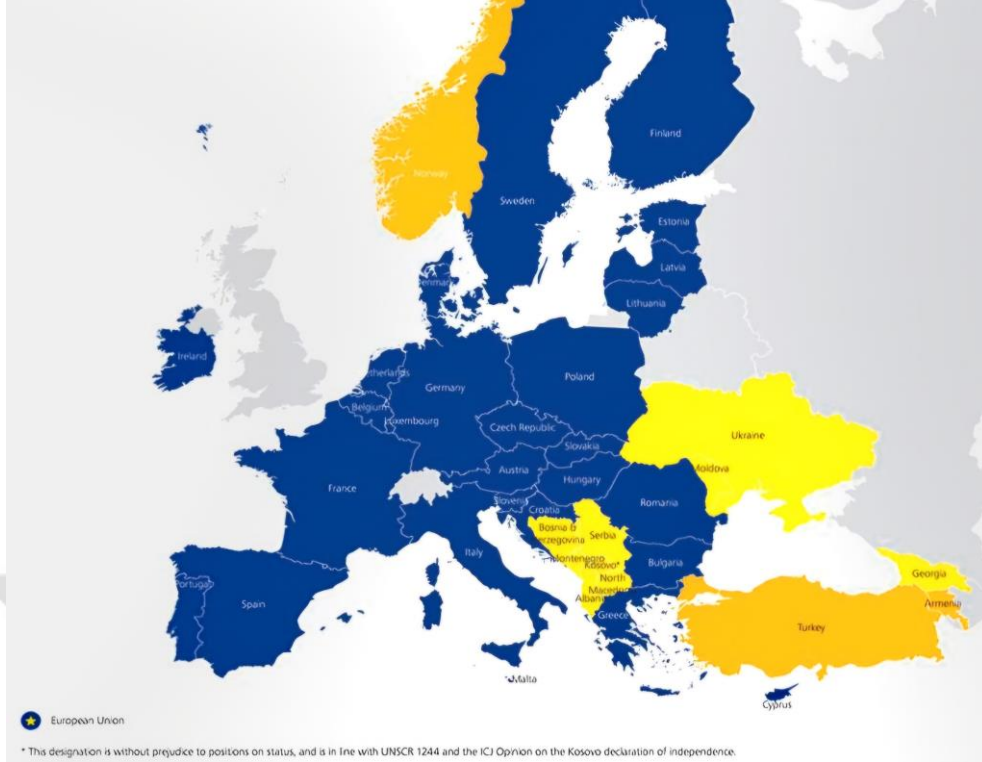

Grafik 4.1 27 üyeli AB'nin alt sektörlerine göre enerji tüketimini göstermektedir. Buradaki kahverengi renkli (birinci) blok; tarım, ormancılık ve balıkçılığı, mavi renkli (ikinci) blok; ticari ve kamu hizmetlerini, kırmızı renkli (üçüncü) blok; üretimi, lacivert renkli (dördüncü) blok ise; diğer endüstrileri ifade etmektedir. Bu verilerden hareketle, enerji tüketiminin 2011-2021 yılları arasında genel olarak artış eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. Ancak, alt başlıklara bakıldığında, tarım, ormancılık ve balıkçılıktaki değişim oranı bu dönemde düşük kalmıştır. Ticari ve kamu hizmetlerinde ise, 2014 yılı hariç, değişim oranı sınırlıdır. Üretim sektöründe ise 2014 ve 2020 yıllarında düşüş gözlemlenmiştir; özellikle 2020'de pandemi etkisi nedeniyle bu düşüş daha belirgin olmuştur. Diğer endüstriler ise genel olarak dengeli bir eğilim göstermektedir. En çok enerji tüketimi tüm yıllar için üretim sektöründe olmuştur.

AB'nin enerji politikasının temelini, AB'nin kuruluş nedenlerinden de olan Paris Antlaşmasıyla kurulan o zamanki adıyla AKÇT oluşturmaktadır. Bu tarihte kömür enerji talebinin üçte ikisi kadarını oluştururken petrol de %10 oranında paya sahiptir (Ege, 2004). Altı yıl sonra ise AKÇT, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğuna (AAET) evrilmiştir. Bu topluluğun esas amacı nükleer gücün geliştirilmesi yönünde iş birliklerinin artışı ve bu alanda yüksek ölçüde araştırmalara olanaklar sağlanmaktır. Birliğin kuruluş antlaşması ve altı yıl sonrasında evrimleşmiş halinin de temelinde enerji sektöründeki serbest ve bir o kadar da tam entegre edilmiş olan piyasaların olması hedeflenmiştir. Birliğin bir sonraki aşamadaki halini alan adıyla AET'nin de petrol, doğalgaz ile elektrik gibi sektörlerde sorumlulukları yer almaktadır. Birliğin ismi evrilirken enerji politikası da ona paralel ilerleme kat etmektedir.

AB, 1957 yılında kurulduğu zaman Avrupa'da ekonomiyi ve siyasi istikrarı sağlama amacıyla kurulmuştur. İkinci dünya savaşından sonra kurulmasından dolayı Avrupa Kömür ve Çelik Birliği olarak ortaya çıkmıştır. AKÇT'nin kurulmasıyla birlikte, AB'ye giden adımı oluşturmakla beraber, AB Ortak enerji politikasının da ilk unsurları ortaya çıkmaktadır. AAET'nin kurulmasıyla ortak enerji politikasının bir diğer önemli temel taşı oluşturmuştur. Bu iki önemli antlaşmaya rağmen, AET'nin başlangıcından bu yana bir enerji politikasına sahip olunduğu açıkça ifade edilememektedir. Enerji konusundaki amaçlar ve bunların iş birliğinin temelleri önemli ölçüde söz konusu antlaşmalar beraberinde ortaya konulmuş, ancak gerçek anlamda bir Birlik politikasından söz etmek adına daha çok zamana ihtiyaç görülmüştür. AB'nin ortak Enerji Politikasına sahip olma durumundaki kararlılık, en net haliyle 17 Eylül 1974 tarihli Konsey Kararında ifade edilirken, bu karar sonrasında başlatılmış olan çalışmalarla belirlenen Topluluk Enerji Politikası 1985 Hedefleri 17 Aralık 1974 tarihli Konsey Kararı ile açıklanmış bu kararı da 9 Haziran 1985, 1990 ve 16 Eylül 1986 tarihli Konsey Kararları ile 1995 yılı nihayetinde AB Enerji Politikası hedefleri ortaya konulmuştur (Kesbiç ve Şimşek, 2001). 1991 yılında ise, Doğu Bloku'nun dağılımıyla birlikte, enerji alanında ortaya çıkan fırsatların değerlendirilebilmesi adına AB, bir proje üzerinde durmuştur. Bu proje kapsamında, eski Doğu Bloğu ülkelerin birçoğu, bütün Avrupa, ABD, Japonya ve Kanada dahil hemen hemen bütün OECD üyesi ülkeleri arasında, enerji açısından yakından yürüttüğü iş birliğini öngören belge imzalanmıştır. Bu belge Avrupa Enerji Sözleşmesi'dir (The European Energy Charter, 1993).

Resim 4.1 Enerji Topluluğu Haritası

Kaynak: (Energy Community, 2020a)

AB yönetim sistemi, sınırlarının ötesinde pek çok alanda kendini yeniden üretebilme yeteneğine sahip olmuştur. İçeride oluşan normlar ve kurallar çeşitli araçlar ile üye olmayan üçüncü Dünya ülkeleri için de geçerli kurallara dönüştürülmüştür (Renner ve Trauner, 2009). Resim 4.1 Enerji Topluluğu’nu göstermektedir ve burada da AB’nin enerji politikasındaki etkisinin kendi sınırları dışında devamlılığı olan alan olarak ifade edilmektedir. Enerji Topluluğu, 2005’te Atina’da imzalanan antlaşma vasıtasıyla kurulmuştur. Resimde yer alan mavi renkteki ülkeler AB’ye üye ülkeleri, sarı renkte olan ülkeler ise, Ukrayna, Moldova, Gürcistan ve Batı Balkan ülkeleri üye olmamalarıyla birlikte toplulukta çeşitli ortaklık antlaşmaları bulunan ülkelerdir. Turuncu renkte olan ülkeler de Türkiye, Gürcistan, Ermenistan ve Norveç’tir. Bu ülkeler de birliğe üye olmayıp toplulukta gözlemci olarak yer almaktadır.

4.1.2.1 AB Enerji Politikası’nın İlkeleri

AB Enerji Politikası’nın ilkeleri dört başlık özelinde toplanabilmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2024). Bunlardan ilki talep yapısının rasyonelleştirilmesidir. Burada kastedilen durum, enerji talebinin kontrolünün sağlanması, AB’nin amaçlarına ulaşımı yönünden önem arz etmektedir. Fakat,

Konsey'in Kararları bütünüyle vurgulanan hali enerji talebindeki kısıtlamanın AB sosyal ve ekonomik hedeflerine yönelik engellenmeden gerçekleşmektir. Bunun gerçekleşmesi ise enerji tüketimindeki verimliliğin artırılmasıyla ilişkilidir. Buradan hareketle, enerji çeşitliliği ile enerjinin tasarrufu bir zorunluluk durumudur. Enerji tasarrufunu enerji kullanımında verimliliğin artışıyla ihtiyaç duyulması ve petrol krizlerinin ardından tüm dünya özelinde önem kazanmasıyla ele alınabilmektedir. Özellikle teknolojiye sağlanacak olan iyileşmeler enerji talebinin kısılmasını hem enerjide dışa bağımlılığı azaltırken hem de maliyetleri düşürmektedir. Buna bağlı olarak da toplumsal refah artışa da katkısını sürdürmektedir. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'da her bir birim artış ilgili enerji miktarının göstergesi niteliğindedir.

AB'nin enerji politikasındaki ikinci ilke enerji arzının gelişimi enerji politikasındaki ilk ilke açısından önem arz etmektedir. Bunun için de AB üretiminin artırılması, ithalatın zorunlu olduğu zamanlarda arz kaynaklarının ülkeler ve bölgeleri itibariyle çeşitliliği gerekmektedir. Enerji arzındaki gelişimde üretimin artırılması ve arz kaynaklarının çeşitliliği bu gelişimde etkili ve etken rol oynamaktadır.

AB'nin enerji politikasının üçüncü ilkesi, AB enerji ortak pazarıdır. Enerjide pazar birliğinin sağlanması, amaç olarak ifade edilmenin yanı sıra arzın güvenliğine de hizmet eden aracı olarak en temel ilkelere birisi denilebilmektedir. Enerji ortak pazar oluşumu, ürünün standartları, fiyatlandırmaları ve vergilendirmeleri gibi çokça alandaki farklılıkların giderilmesi sonucunda AB'nin büyük ölçüde dünya genelinde enerji pazarındaki rekabet gücünü artıracaktır. Bu bağlamda, AB enerji pazarının temel amaçlarına yönelik ulaşımın son aşamasında enerjinin ortak pazarın oluşması neticesinde mümkün olmaktadır.

AB'nin dördüncü ve son enerji politikası ilkesi ise, teknolojik gelişmelerdir. Teknolojik gelişme, AB Enerji Politikası'nın amaçlarına ulaşımı konusunda pek tabii önem arz etmektedir. Öyle ki, enerji yoğunluğunun düşürülmesi, yeni arz kaynaklarının gelişimi, tasarruf sağlanması, nükleer enerjiyle ilişkili güvenliğin artırılması, enerjinin kullanımından sebep çevre sorunlarının da minimum seviyeye gelmesi gibi konularda etkili ve etkindir.

4.1.2.2 AB Enerji Politikasının Amaçları

AB enerji politikasının amaçlarını Enerji Birliği'ne göre beş ana başlıkta toplamak mümkündür (Avrupa Parlamentosu, 2015). Bunlardan ilki: AB ülkeleri arasındaki iş birliği ile dayanışma aracılığıyla enerji güvenliğini sağlayarak Avrupa'nın enerji kaynaklarını arttırmak, ikincisi: AB genelinde yeterli ölçüde altyapı ve teknik ile düzenleyici vergisiz enerjinin serbest dolaşımını sağlayacak ölçüde tam entegre iç enerji piyasasının işleyişini sağlamak, üçüncüsü: Enerji verimliliğini arttırmak olup, ithalata bağımlılığın ve emisyonların azaltılması ile büyümeyi teşvik etmektir. Dördüncüsü: ekonomiyi karbonsuzlaştırmak ve Paris Antlaşması'na uygunluğu olan düşük karbonlu ekonomiye doğru ilerlemek olup, düşük karbonlu ve temiz enerji teknolojilerindeki araştırmaların teşvik olması adına enerji dönüşümünü yönlendirerek rekabet gücünü arttırmak araştırmaya öncelik verip amaç edinilmiştir. AB sanayisinin dünya sahnesinde rekabet gücünü muhafaza edip geliştirmesi adına enerji en uygun maliyet ve yüksek ölçüde verimlilikte kullanması gereklidir. Bundan dolayıdır ki enerjide verimlilik önem arz etmektedir. Son olarak enerjinin çevrenin korunması amacı yer almaktadır. Bu amaç özellik son yıllarda günümüzde daha çok gerekliliği olan ve çevreye duyarlılığın tüm dünya genelinde yaygınlaşmış olmasıyla ilişkilidir. Gelecek yıllarda enerji, insan ihtiyaçlarının karşılanmasını ve buna bağlı olarak ekonomik gelişimin sağlanmasını amaçlamaktadır.

4.1.2.3 AB Enerji Politikasının Araçları

AB enerji politikasının amaçlarına ulaşımı adına belli başlı araçlar yer almaktadır. Bunlardan ilki caydırma (deterrence)'dır. AB'nin ikinci enerji politikası aracı olan önleme (prevention) de caydırma ile bir ele alınmaktadır (Dursun, 2011). Bu araçlar çok taraflı iş birliği ile antlaşmalar, geniş kapsayıcı dış politika, iki taraflı ekonomik ilişkiler, enerji kaynaklarıyla menşenin çeşitliliği, ticaret politikası ve doğrudan dış yatırım şeklinde sayılabilmektedir (Coby, 2008). AB'nin enerji politikasında içeriye dönük araçları ise çevreleme ve kriz yönetimidir. Çevreleme aracında, stratejik ölçüde rezervlerin tutulması, sürdürülebilir enerji sistemine daha fazla erişim sağlanması, enerji tasarrufunun yapılması, enerji sisteminin esnekliğe sahip olmasının sağlanması ve son olarak AB içindeki enerji üretimi ile enerji çeşitliliğinin gerçekleştirilmesi yer

almaktadır. Kriz yönetimindeyse, enerji talebinin yönetimi, enerji kıtlığının paylaşımı, strateji boyutta rezervlerin tutulması, uluslararası enerji ajansının getirdiği düzenlemelere uyulması ve buna bağlı olarak tedbirlerin alınması yer almaktadır.

AB'nin enerji politikası tarihsel süreç içerisinde dört dönem özelinde ele alınmaktadır. Her dönemin politikası diğerinin devamı niteliğinde olup, enerji alanında üzerine eklemeler yapılarak nihai enerji politikasına ulaşılabilir. Bu dönemler, AB'nin kuruluş aşamasından itibaren ilk petrol krizinin yaşandığı 1973 tarihine değin yaşanan gelişmelerin olduğu birinci dönem, 1973 petrol krizinden 1987 Avrupa Tek Senedi'ne değin geçen süredeki gelişmelerin olduğu ikinci dönem, 1987 Avrupa Tek Senedi'nden Yeni Enerji Politikasının belirlenmeye çalışıldığı 2000'li yılların başına değin gelişmelerin olduğu üçüncü dönem, 2000'li yılların başından bu yana günümüze kadar süreyi kapsayan gelişmelerin olduğu dönem de dördüncü dönem olarak açıklanmaktadır (Dursun, 2011).

Birinci dönem olarak geçen AB'nin kuruluş aşamasından 1973 petrol krizine kadarki gelişmeler, II. Dünya Savaşı'nda büyük yıkım sonucu Avrupa'nın, savaş sonrasında yeniden yapılanmayla en çok enerjiye ihtiyacının artmasıyla acil olarak politikaların geliştirilme çalışmalarıyla başlatılmıştır. Enerji konusunda Avrupa'yı yönelten bir başka sebep de 1950'li yıllarda kömür en önemli enerji kaynağı olmasıdır. Ortak Pazarın kuruluşundaki gibi Batı Avrupa nükleer enerjinin üretiminde ve nükleer enerjinin gelişiminde ABD'nin baskısı ve kontrolünden kurtularak, Sovyetlerin meydan okumasına mücadele etmek amaçlanmıştır. Böylelikle bu proje bir bakıma zorunluluk getirmektedir. AKÇT Antlaşması, Euratom Antlaşması, AET Antlaşması gibi antlaşmalar gerçekleşmiştir. Bununla birlikte Batı Avrupa'nın petrol ihtiyacı ve Ortadoğu'daki gelişmeler sıralanabilmektedir.

İkinci dönem olarak geçen dönem ise, 1973 petrol krizinden 1987 Avrupa Tek Senedine kadarki gelişmeler 1973 petrol krizinden 1987 Avrupa Tek Senedine kadarki gelişmelerin yaşandığı dönem, bu sürece kadarki bütün toplulukların antlaşmalarına dayanarak enerji sektörüyle dolaylı veya doğrudan birçok sayıda düzenlemelerle yapılmıştır. Enerji arzının güvensizliği, ödemeler dengesindeki açıklar, fiyat istikrarsızlığı gibi üç soruna maruz kalınmıştır. Bu sorunların çözümü için ortak hedefle belirlenerek enerji sektöründeki rekabet

gücünün gelişimi hususunda ortak düşüncelere gidilmiştir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın kurulması ve faaliyet göstermesi ve bu dönemdeki kabul edilen ikincil düzenlemeler diğer gelişmeler olarak ifade edilebilmektedir.

Üçüncü dönem olarak geçen dönem, 1987 Avrupa Tek Senedinden yeni enerji politikasının belirlendiği 2000'li yılların başına kadarki gelişmeler 1987 Avrupa Tek Senedinden yeni enerji politikasının belirlendiği 2000'li yılların başına kadarki gelişmelerin yaşandığı bu dönemde, enerji iç pazarının kurulması yolundaki çalışmalar, çevreye duyarlılığı olan enerji kullanımı enerji arz güvenliğinin sağlanması olarak belirlenen AB'nin bu bağlamda üç amacı etrafında şekillenildiği söylenebilmektedir. İlki, üye devletlerce ağırlıkla ulusal boyutta düzenlenen enerji sektöründeki rekabetin artışı sağlamak amacıyla enerji adına rekabetçi tek Avrupa pazarının kurulması ve Avrupa boyutundaki yapılacak olan düzenlemelerle sektörün tekrardan yapılandırılmasıdır. İkincisi ise, ekonomik boyuttaki kalkınmayı gerçekleştirmesinde çevreye duyarlı, çevreyi ve havayı kirletmenin daha az olduğu enerji kaynaklarının kullanılmasıdır. Son amacıysa, enerji arz güvenliğinin artışı için AB'de enerjide dışa bağımlılığı azaltmaktır. Enerjiyle ilişkili topluluğun kurucu antlaşmalarındaki değişiklikler, Avrupa Tek senedi ve iç pazarın kuruluşu, Maastricht Antlaşması ve buna bağlı olarak enerjiyle ilgili hükümleri, Avrupa Enerji Ağlarının olması, Amsterdam Antlaşması, Nice Antlaşması, Enerji Şartı Antlaşması, Avrupa'ya Devletlerarası petrol ve doğalgaz taşımacılığının olması diğer gelişmelerdendir.

Dördüncü dönem ve son olarak geçen dönem de 2000'li yılların başından günümüze kadarki gelişmeler 2000'li yılların başından günümüz zamanına kadarki gelişmelerin olduğu dönemde doğal afetler, ekonomik krizler, terörist faaliyetler enerji arzındaki sürekliliği için arz güvenliği en önemli konu başlıklarındandır. Enerji iç pazarının oluşumu için gösterilen çabalar, yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin düzenlemeler, kurucu antlaşmalardaki değişiklikler, Reform Antlaşması, Lizbon Antlaşması ve bu antlaşmalara bağlı enerji politikaları, uluslararası alanda yaşanan gelişmeler, AB-Rusya trafiği ve buna bağlı gelişmeler, Akdeniz bölgesinde enerji işbirlikleri, 2001 krizi, Avrupa Enerji Stratejisi hakkında yeşil kitap, enerji verimliliği hakkında yeşil kitap, Emisyon ticaretinin direktifi ile elektrik ve doğalgaz arzı güvenliği hakkındaki direktifler, AB Yeşil Mutabakatı gibi gelişmeler sıralanabilmektedir.

Kömür ve nükleer enerji gibi iki önemli enerji kaynağı konusunda önemli ölçüde iş birliğindeki antlaşmalara rağmen, petrol krizleri öncesinde, AB'nin kapsayıcı Enerji Politikası'na sahip değildir. Birinci petrol krizi sonrasında, büyük çoğunluğuyla petrol ithalatçısı olan ülkelerden oluşan AB, krizden önemli ölçüde etkilenmesi sonucunda Enerji Politikasına sahip olma gerekliliği daha da önem arz etmiştir. AB'de yapılan toplantıların içeriğinde tatmin edici ekonomik şartlar altında, enerjinin güvenilirliği ve sürekliliği amacıyla, Enerji Politikası'nın ayrıntılarına inilmesi konusuna değinilmiştir.

4.1.2.4 Avrupa Yeşil Mutabakatı

2019 yılında sera gazı konsantrasyonları yeni bir zirveye ulaşmış, atmosferdeki karbondioksit oranı, sanayi devrimi öncesi seviyesinin %148'ine, metan %260'ına ve azot oksit %123'üne çıkmıştır ve insan faaliyetlerinin neden olduğu bu artış, atmosferdeki sera gazı seviyelerini rekor düzeylere taşımış ve iklim değişikliği sürecini hızlandırmıştır (WMO, 2021). Gezegenin bir sene içerisinde ürettiği doğal kaynakları insanların tükettiği günü, ekonomi açısından talebin arzı aştığı gün, Dünya Limit Aşımı Günü olarak ifade edilmektedir. Buradan hareketle insanlar adına sözü edilen ve anlatılmak istenen noktalar: dünyanın bir sene için verdiklerini yedi ay içinde tüketilmesi yani bir bakıma 1,7 Dünya varmışçasına davranışların olması, kalan yılın beş ayı için bir sonraki yılın kaynaklarını tüketmek durumunda kalınması ve tüketim hızının limit aşım hesaplanmaya başlamasıyla en zirve seviyeye çıkartılması gibi noktalardır (WWF, 2021). Daha fazlasını iste tüketim anlayışıyla beraber gezegenin kaynakları olduğunda bile sanki gezegen sınırsızca gibi sürmesi, bu tüketimin isteğinin paylaşım ekonomisi mantığına rağmen gelecekte büyük sorunları da beraberinde geleceğinin habercisidir. Öncelikli olarak dünya nüfusunun artışının kaynaklar üzerinde baskısı, bir nevi kaynakların insanlığa yetmemesi gibi durumlar boy gösterecektir.

Nüfus artışı ile daha fazla tüketim anlayışını destekleyen daha fazla üretim anlayışının temelindeyse fosil yakıtlara dayalı doğrusal ekonomi modeli yer almaktadır. Bu sebeptendir ki karbon salımına bağlı olarak, büyüme amaçlı ekonomik faaliyetler yerküreyi ısıtarak ilk olarak iklim krizine taşınmış akabinde krizin giderek derinleşen sorunları hava olayları, biyoçeşitlilik kaybı gibi doğanın tahribatını sonuçlarıyla yüzleştirilerek, insanlığı son olarak küresel boyuttaki

Covid-19 pandemisine ulaştırmıştır. Kayıtlarda yer alan bilgiler nezdinde son on sene içerisindeki en sıcak yılların yaşandığı, gezegendeki tüm hayvan ve bitki türlerinin çeyreği kadarının yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olunduğı söylenebilmektedir (OECD, 2020). Sera gazı salımlarındaki rekor artışların ve ağır tahribat sonucunda okyanuslar, buzullar ve ormanlar gibi gezegendeki yaşamsal değişimlerin geri dönülemeyecek ölçüde ulaşmaktadır (Ripple vd. 2021).

İklim krizinin biyoçeşitlilik eksikliğinden pandemi sürecine dek ulaşan sonuçların küresel boyutta olması, krizin ele alınmasında küresel de bir yaklaşımı da zorunlu hale getirmektedir. İklim değişikliğiyle mücadelede başarı ve sürdürülebilirlik sadece küresel düzeyde alınacak ortak karar neticesinde hayata geçirilerek uyum içerisinde hareket etmek mümkündür. Bu bağlamda ülkeler, uluslararası kurum ve kuruluşlarla ikili diyalog halinde iklim krizinin üzerinde durmaları gerekmektedir. Sanayi Dönemi'nden bu yana gezegenin sınırlarında al-yap-kullan-at şeklinde sıralanabilen doğrusal ekonomi faaliyetlerini hali hazırda devam etmektedir. Mevcut doğrusal ekonomik yapıyı gezegenin ekosistemine uyumlu hale getirmek, gezegenin sömürüsüyle alakalı, ekonomik büyüme endeksli üretime son verilerek döngüsel ekonomi modelinin geç kalınmadan hayata geçirilmesi, gezegenin ve tüm canlıların geleceğı adına hayati önem taşımaktadır. İnsanların doğa ile bir uyum halinde yaşaması, faaliyetlerinde gezegenin sınırlarına saygı çerçevesinde olmaları, doğanın tükenmesini beklemeden bir dünya düzeni istenmektedir. Her şeye rağmen, bundan sonrası için, doğa tahribatını gerekleştirmeyerek bu bağlamda iklim krizinden alınan kararlar doğrultusunda tam anlamıyla hayata geçirilmesiyle beraber döngüsel ekonomi modelinin zaman yitirilmeden tüm dünya genelinde yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Avrupa Komisyonu tarafından 2019 yılı sonunda açıklanan Avrupa Yeşil Mutabakatı, AB'nin uzun süredir beklenen iklim eylem planı olarak öne çıkmaktadır. Bu plan, 2050 yılına kadar Avrupa'nın karbon nötr hale getirilmesini hedeflemekte ve bu doğrultuda ekonomik yapıda köklü bir dönüşüm öngörmektedir. Yeşil Mutabakat, AB'nin yeni büyüme stratejisi olarak yalnızca insanların refahını artırmak amacıyla tasarlanmış bir plan olarak değerlendirilemez. Bu strateji, Avrupa'yı iklim nötr hale getirmeyi ve doğal yaşam alanlarını korumayı hedefleyerek yalnızca insanlara değil, diğer canlılara, ekonomiye ve gezegenin bütününe fayda sağlamayı amaçlamaktadır. Böylece tüm

canlıların refahının sürdürülebilir kılınması öngörülmektedir. Bu bağlamda AB, önümüzdeki yaklaşık yarım asır içerisinde karbon nötr olmayı, kirliliği azaltarak insan hayatını ve bütün canlıları korumayı, şirketlerin temiz ürün ve teknolojiler açısından dünya lideri olmalarına yardımcı olmayı ve adaletli kapsayıcı bir geçiş sağlanması hedeflemektedir (European Commission, 2019).

AB'nin yeşil büyüme söylemi, Lizbon Antlaşması ve sürdürülebilir kalkınma gündeminin başarısızlık iddialarına rağmen, küresel mali kriz ve Avrupa borç krizi bağlamında en açık şekilde ortaya konulmaktadır (Ağaoğlu, 2023). Avrupa Komisyonu; Avrupa 2020 stratejisinde 2010, 2020'ye kadar olan Biyoçeşitlilik Stratejisinde 2011, Kaynak Verimli Bir Avrupa için Yol Haritası'nda 2011 verileri üzerinden yeşil teşvikler, yeşil yenilikler ve çevre politikası yaparak mali krizin üstesinden gelmek adına bir yol olarak yeşil büyüme stratejisini sunmuştur. Buradaki amaç, karbon emisyonları, atık üretimi ve madencilikle anılan kahverengi büyümenin aşılmasında, ekolojinin ve ekonominin birbiriyle çelişmeden beraber yürütülmesidir. Yeşil büyüme kavramı, ekonominin ve ekolojinin uzlaşması halinde olarak ekolojiyi bozan sanayi ekonomisinin düzenlenmesiyle ilgilidir. Bu bağlamda çevrenin korunması, yeşil büyüme açısından bakıldığında, maliyetli kısıtlama yerine getirisi yüksek yatırım fırsatıdır. Yeşil büyüme stratejileri, ekonomik faaliyetler nezdindeki bunlar da üretim ile tüketimin ekolojik zorlukların uzlaştırılmasından oluşmaktadır. Bu önlemlerin gerçekleşmesiyle yeni iş türleri, yeni teknolojiler, yeni mallar ve daha yüksek üretim ve tüketim sağlanabilir. Ekonomik kavram olan dışsal olarak nitelendirilen çevre kirliliği ve biyolojik çeşitliliğin kaybı gibi faktörler, yeni yatırımların ve ürünlerin sebebi olabilir. Ekonomi ile ekoloji arasında yakın ilişki içerisinde olup, çevrenin korunması ekonomik hale getirilerek yeni yatırımlara, istihdama, sübvansiyonlara, yeşil yeniliklere yol açmaktadır.

Avrupa Yeşil Mutabakatı, sürdürülebilir gelecek için AB ekonomisini dönüştürecek bir mekanizma olarak, sağlam bir mali plan doğrultusunda ve AB'nin temel iklim eylem parametrelerine yakından bağlılığı olan alanlarda uzun vadeli vizyonu ortaya koymaktadır. Bu mutabakat bir yasa olamamakla birlikte güçlendirilmiş siyasi hareket olarak ifade edilmektedir. Mevcut yasal çerçeve, diğerlerinin yanı sıra, AB'nin Emisyon Ticaret Sistemini, ozon tabakasının korunmasını ve florlu sera gazları mevzuatını içermektedir. Tüm yasal düzenlemeler, iklim nötrlüğüne giden yolu belirleyerek AB'nin yatırımcılar,

Çalışanlar, işletmeler, tüketiciler, şeffaflık ve hesap verilebilirlik konularındaki taahhüdünün kesinliğini ve güvenliğini artırarak refahı ve istihdam yaratılmasını sürdürmeyi sağlayacaktır. AB'nin iklim değişikliği adındaki politikası, sera gazı salımını azaltmak adına odaklanılan AB Emisyon Ticareti Sistemine dayanmaktadır. Ama AB'nin sera gazı salımını azaltmak için daha destekleyici finansman imkanlarına ve daha istikrarlı yasal çerçeveye de ihtiyaç vardır. AB enerji stratejisini, üye devletlerin sürdürebilir kalkınmasına katkıda bulunan daha da fazla hedefe dayanmaktadır. Bu hedefler; enerji maliyetleri, enerji arzının güvenliği ve maliyeti, daha iyi enerji ağları, iklim değişikliğinin azaltılması ve çevrenin korunması sayesinde enerji bağımlılığı gibi yer almaktadır (Simionescu ve Pauna ve Diaconescu, 2020).

İklim değişikliği ve çevrenin bozulması yalnızca Avrupa'yı değil dünya genel için tehdit uyandırmıştır. Bu zorlukların üstesinden gelmek adına Avrupa Yeşil Mutabakatı, AB'yi kaynaklarını verimli kullanan, modern, rekabetçi bir ekonomiye dönüştürecekle ve aşağıda sıralanan üç maddenin gerçekteşmesi sağlanacaktır (European Commission, 2021):

- Net sera gazı emisyonunun 2050'ye kadar ortadan kalkması,
- Kaynak kullanımından bağımsız hale gelmiş ekonomik bir büyüme,
- Kimsenin ve hiçbir bölgenin geride bırakılmaması gibi maddeler yer almaktadır.

Bunların yanı sıra 2030 iklim hedefleri şöyle sıralanabilmektedir (European Commission, 2021):

- İklim sosyal fonu,
- Karayolu taşımacılığı ve inşaat için emisyon ticareti,
- Karbon sınır ayar mekanizması,
- AB Emisyon Ticareti Sistemi, enerji, sanayi, denizcilik ve havacılık,
- Enerji vergilendirme direktifi,
- Arazi kullanımı, arazi kullanım değişikliği ve orman yönetmeliği,
- AB Orman stratejisi,

- Emek paylaşımı yönetmeliği,
- Enerji verimliliği direktifi,
- Yenilenebilir enerji direktifi,
- Alternatif yakıtlar ve altyapılar yönetmeliği, Otomobiller ve kamyonetler için CO2 emisyon standartları,
- Yakıt AB denizcilik girişimi ve
- ReFuelEU havacılık girişimidir.

AB, iklim nötrlüğü hedefiyle ekonomiyi modern halde sunmaya ve bu modele uyarlamaya çok öncesinden başlamıştır. 1990 ile 2018 yılları arasında sera gazı emisyonları %23 azaltılırken, ekonomi %61 büyümüştür ve mevcut politikalar yaklaşık yarım asır için sera gazı emisyonlarını sadece %60 kadarını azaltacaktır (European Commission, 2019). Enerji sisteminin daha fazla oranda karbondan arındırılması, 2030 ile 2050 iklim hedeflerine ulaşmak adına önem arz etmektedir. Ekonominin tüm sektörlerinde enerji üretimi ile tüketimi AB'nin sera gazı emisyonlarından fazlasını oluşturduğu için enerji verimliliğine olan öncelik yüksektir. Büyük oranda yenilenebilir kaynaklara bağlı enerji sektörü geliştirilmesi gereklidir ki kömür kullanımının olmaması desteklenmelidir. Bu bağlamda, AB'nin enerji arzının tüketiciler ve işletmeler nezdinde uygun ve bir o kadar da güven teşkil etmesi gereklidir. Bu durumun gerçekleşmesi adına Avrupa enerji piyasası birbirine bağlı, entegre halinde ve dijital olması için teknoloji nötrlüğünün de benimsenmesi gereklidir.

AB'nin ekonomik anlamdaki potansiyeli sebebiyle, faaliyetlerin AB üyeliği olmayan üçüncü ülkeler olarak adlandırılan ülkeler özelinde etkisi görülebilecektir. Bu durumu küresel ölçekte çevre kalitesini arttırması diğer ülkelerinde dahil olmasıyla gerekmektedir. Öyle ki Afrika ile çalışarak iklim ve çevre konularındaki ilişkileri merkezi haline getirmektedir. Batı Balkanlar içinse Yeşil mutabakatı yansıtan gündem oluşturulmakta olup, Doğu ortaklığı ve Güney komşularıyla iklim, çevre, enerji ortaklıkları kurulmaktadır. Latin Amerika, Asya, Pasifik'teki ortak ülkeler ile bölgelerle Karayipleri de kapsayan Yeşil İttifaklar kurulmaktadır. Bu ittifakların finansmanı da çeşitli ajans ve bu konu üzerinde çalışmalar yapan işbirlikçiler aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu bağlamda aslında, bu mutabakatın tüm dünya genelinde uygulanmasını sağlanabileceği ifade

edilebilmektedir. Elbette tüm ülkelerde bunu uygulamak mümkün değildir. Öyle ki zaten bu mutabakatın uygulanmasına etken olan ülkeler mevcuttur. Bu ülkelerin bu sürece girmesi bile olası durum değildir.

Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın hedeflerine ulaşımı için belirlediği temel politikaları ve yaklaşımları şu şekilde sıralanabilmektedir (European Commission, 2019):

- Sürdürülebilir gelecek adına AB ekonomisinin dönüşümü,
- Sürdürülebilirliğin bütün AB politikalarında yaygınlaştırılması,
- Küresel ölçekte lider olarak AB'nin olması
- Beraber harekete geçme zamanı sloganıyla Avrupa İklim Paketi'nin

yayımlanması gibi başlıkları destekleyecek maddelerle birlikte politika ve yaklaşımlar söylenebilmektedir.

Rusya'nın Ukrayna'ya karşı açtığı işgalin ardından zorluklar ve buna bağlı olarak küresel ölçekli enerji piyasasında bozulmalara karşın Avrupa Komisyonu, REPowerEU planını hazırlamıştır (Europe Commission, 2022). Bu planın amacı, Rusya'dan fosil yakıt ithalatını kademeli olarak sonlandırmaktır. Bu projeye AB, temiz enerji üretmek, enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve enerji tasarrufunu sağlayarak, AB vatandaşların ve işletmelerin enerji sorunlarından kurtarıp, Ukrayna'ya da desteklerini esirgenmemiştir.

AB REPowerEU başlamasıyla, Rus fosil yakıtlarına bağımlılık aşılmıştır. İlk defa güneş ve rüzgârdan, doğalgazdan daha da çok fazla elektrik üretimi gerçekleştirilmiştir. Bununla beraber yenilenebilir enerji kurulumlarında da bu durumla artışlar yaşanmıştır. Doğalgaz tüketiminde neredeyse dörtte bir oranında azalma meydana gelmiştir. Güvenli ve uygun fiyatlı enerji erişimi de sağlanabilmiştir. Bu uygun enerji, aşamalı olarak, Avrupa'nın müdahalesi sonucunda REPowerEU kapsamında sağlanabiliyorken, enerji üretimi ve enerjinin bağımsızlığını da güvence altına almaktadır. Bu durumla beraber yatırım için zemin hazırlanmaktadır (European Commission, 2022).

Yenilenebilir enerjinin; arz güvenliği, iklim, yeşil işlerin oluşumu ve AB'nin de enerji bağımsızlığı için iyi olmasıyla ilişkili olarak temiz enerji üretiminin gerçekleşmesi de mümkün olacaktır. REPowerEU kapsamında yeşil dönüşümün de hızlandırılmasıyla beraberinde yenilebilir enerji adına da büyük ölçüde yatırımlar yapılmasına teşvik etmektedir. Temiz enerjiye geçişi desteklemek adına

Yeşil Mutabakat Planı ön planda olmuştur. AB plan kapsamında imalat endüstrisinin iklim adına hedeflerin karşılanmasına gerekli teknolojilerin ve ürün üretiminin artmasına da katkı sağlayacaktır. Planın iki önem arz eden parçalarından Kritik Hammaddeler Yasası ile Net Sıfır Endüstri Yasası da yer almaktadır (Gülenç, 2023). Sonuç olarak Rusya ile Ukrayna arasındaki savaşın AB'nin de etkilenmesiyle aldığı önlemler özelinde, çalışmalarını yürüttüğü söylenebilmektedir.

4.2 Batı Balkan Ülkelerinin Ekonomik ve Enerji Kaynakları Açısından Görünümleri

4.2.1 Arnavutluk'un Ekonomik ve Enerji Kaynakları Açısından Görünümü

Arnavutluk, AB'ye üye olmayan Batı Balkanlarda en eski ve ilk resmi olarak ülke statüsünde olan cumhuriyettir. Buna bağlı olarak diğer Batı Balkan ülkeleri Yugoslavya adı altında birer cumhuriyetken Arnavutluk kendi başına bu yapıyı sağlayabilmiştir. Öyle ki ülkenin ekonomik ve enerji kaynakları açısından görünümü diğer AB'ye üye olmayan Batı Balkan ülkelere nazaran daha öncesinden şekillenmiştir.

Arnavutluk ekonomisinde tarım ve tekstil üretimine dayalı mal ve hizmetler ithalatının önemli olduğu yapıda Arnavutluk hükümetinin 2023 yılındaki asgari ücreti 40,000 Lek (yaklaşık olarak 350 avro) olduğu açıklanmıştır (Trading Economics, 2024). İşgücünde ağırlıklı genç nüfusun olmasıyla birlikte nitelikli işgücünün yurtdışına yönelim gösterdiği söylenebilmektedir. Ülkenin makroekonomik verileri aşağıda tablo halde Tablo 4.1'de belirtilmiştir.

Tablo 4.1 Arnavutluk'un Makroekonomik Verileri

MAKROEKONOMİK VERİLER	2018	2019	2020	2021	2022	2023
GSYİH (Nominal – Milyar \$)	15,2	15,4	15,2	17,9	18,9	23,0
GSYİH (Kişi Başına Düşen – Bin \$)	4,9	5,2	5,3	6,1	6,8	7,6
Bütçe Dengesi (Milyar \$)	-0,2	-0,3	-1,0	-1,0	-0,57	-0,3
Bütçe Dengesi (% GDP)	-1,6	-1,9	-6,9	-6,5	-3,1	-1,4
Kamu Harcamaları (Milyar \$)	4,4	4,5	4,9	5,4	5,5	6,7
Kamu Gelirleri (Milyar \$)	4,2	4,2	3,9	4,3	4,9	5,2
Kamu Borcu (Milyar \$)	10,3	10,2	12,1	11,9	13,4	13,3
Enflasyon Oranı (%)	1,8	1,7	2,2	2,3	6,6	5,3
İşsizlik Oranı (%)	6,3	5,9	6,8	6,9	10,6	10,7

Kaynak: World Bank; Economic Intelligence Unit, 2024

Arnavutluk'un makroekonomik verilerine göre Gayrisafi Yurtiçi Hasılası (GSYİH) 2018'den bu yana artış göstermektedir. Sadece 2020 yılında çok az oranda düşüş eğilimindeyken sonralarında böyle bir eğilim görülmemiştir. Kişi başına düşen GSYİH da 2018'den bu yana 2020 yılı haricinde artış göstermiştir. Bütçe dengesindeki durum inişli çıkışlı seyretmektedir. Öyle ki, 2018'den 2021 yılına kadarki süre zarfında düşüş görülüyorken takip eden yıllarda artış devam ettiği söylenebilmektedir. Bütçe dengesine yüzdesel olarak bakıldığında da inişli çıkışlı durum söz konusudur. Öyle ki, 2018'den 2020 yılında kadar düşüş görülüyorken takip eden yıllarda artış görülmektedir. Kamu harcamalarındaki durum dengeli halde olup doğrudan artış görülmektedir. Kamu borcu gelirlerinin tam aksine inişli çıkışlı seyretmektedir. 2018-2019 yılları arasında az da olsa düşmüş durumdayken, 2020 yılında artmıştır. 2021 yılında tekrar düşen borç 2022 de yükselmiştir ancak 2023 yılında tekrardan az da olsa düşmüştür. Buradan hükümet halktan parayı toplayabiliyorken bunu iyi değerlendiremediğini söylemek mümkündür. Enflasyondaki durum, 2018-2020 yılları arasında düşüşteyken 2020 yılından 2022 yılına kadar hep artmıştır. 2023 yılında yeniden düşüş görülmüştür.

Enflasyon konusunda Ukrayna-Rusya savaşının etkileri hammadde fiyatlarındaki artışla birlikte arz tedarik zincirinde aksaklıkların yaşanmasına neden olmuştur. Genel olarak Arnavutluk'un makroekonomik verilerine bakıldığında 2020 yılında değişiklik baş göstermiştir. Bu da dünyayı ele geçiren Covid-19 pandemisidir. Bu pandemi sebebinden dolayı düşüş veya yükseliş durumları etken olduğu söylenebilmektedir. Arnavutluk üretiminin tarıma ve az da olsa tekstil üzerine ve katma değeri düşük olmasından dolayı ekonomisinde her sene dengeli bir dış ticaret açığı gerçekleşmektedir. Makroekonomik verilerinde de apaçık görülen durum dış ticaret açığında da Covid-19 pandemisi etken olmuştur. 2020 yılında bu pandemiden kaynaklı dengesizlik ertesi yıl toparlanma süreciyle düzene girmiştir. İhracat da günümüze kadar genel olarak artış gözlemleniyorken ithalat da aynı yönde artmaktadır. Buradaki etkenlerden en büyüğü Arnavutluk'ta 2019 yılında yaşanan deprem olduğu söylenebilmektedir. Buradaki açık ise Balkanlara karşı duyulan tarihi ve coğrafi yerleri cazibesinden kaynaklı olup turizmle toparlanmıştır.

Arnavutluk'taki ihracatta rol oynayan kalemleri arasında, tekstil, ayakkabı ürünleri, yakıt, elektrik, inşaat malzemeleri, içecek, yiyecek ve son olarak tütün mamulleri yer almaktadır. İthalatta rol oynadığı kalemler arasında da yine tekstil, ayakkabı ürünleri, içecek, yiyecek, makine ekipmanları, kimyasal ve plastik ürünler ile tütün mamulleri yer almaktadır. Tekstil ve ayakkabı ürünleri ihracatındaki artış İtalyan hazır giyiminin tedarikçisi konumundadır. Bu da bu ürünlerdeki ihracatın neredeyse tamamına tekabül etmektedir. Arnavutluk, gümrük tarifelerinin belirlenmesinde AB, CEFTA, EFTA ülkeleri ve Türkiye ile antlaşma imzalamıştır.

Enerji piyasasındaki durumda, mevcut üretim kapasitesindeki elektrik ihtiyacını karşılama güçlüğü çekmektedir. DEİK, (2015)' e göre her sene 200 milyon dolar kadar elektrik ithalatı yaptığı söylenebilirken, ülkedeki tüketimi gerçekleştiren elektriğin de 7,8 milyar KW/saatin 4,8 milyar KW/saati yerli üretimle, 3,3 milyar KW/saati ithalatla, kalan 0,3 milyar KW/saati de ihraç edilerek sağlanmaktadır. Yine DEİK'e göre deniz seviyesinin yakın olduğu Arnavutluk'ta elektrik üretiminin neredeyse tümünü hidroelektrik santrallerinden elde etmektedir. Ama hükümet tarafından açıklamaya göre, rüzgâr gücüyle elde edilebilecek enerjinin üretimde az da olsa etkisi olacağı öngörülmektedir.

Arnavutluk'ta 2008'deki düzenlemeler doğrultusunda enerji piyasası serbestleştirilmiş olup, piyasadaki düzenleyicisi olarak tıpkı Türkiye'de olduğu gibi Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (ERE) kurulmuştur. Aynı düzenlemeyle birlikte elektrik üretimindeki tekel olan Arnavutluk'un elektrik şirketi özelleştirilip Avrupa'da ilk on enerji şirketleri arasında yer alan Çekya merkezli firma işletmektedir. Ama işletme sorunlarından kaynaklı sözleşme iptali gerçekleşmiş olup, milli elektrik şirketi kurulmuştur. Mağdur taraf olan Çekya menşeli firmayla davalı durumuna düşen Arnavutluk, ülkenin AB üyesi olması münasebetiyle avro bazında tazminata mahkûm edilmiştir. Milli Arnavutluk'un elektrik dağıtım şirketi, dağıtımını gerçekleştirdiği elektriği yurt içinde üç kaynaktan sağlamaktadır (Tiran Ticaret Müşavirliği, 2015):

1. Arnavutluk Elektrik Şirketi (%75-80),
2. 15 MW ve üzeri kapasiteye sahip olan özel üreticiler (%13-17) ki ülkede 12 kadar yerli ve yabancı firma 15 MW üzerinde enerji üretimi yapan tesislere sahiptir,

3. 15 MW'tan küçük kapasiteye sahip küçük üreticiler (%3-4) ki bu üreticiler de Arnavutluk genelinde toplamında 157 firma, 1-14 MW aralığında ufak çaplı enerji santrallerinden elektrik üretimi gerçekleştirmektedir. Bunun haricinde, piyasada faaliyetini sürdürdüğü bazı elektrik ticaret şirketi, Macar borsasından satın aldıkları enerjiyi, Arnavutluk Elektrik Dağıtım Şirketi'ne satışını yapmaktadır.

Ülkedeki elektrik üretimini artırmaya yönelik aşamada nehirler önemli potansiyele sahiptir. Bu nehirlerden bazılarında uygulanan baraj ve hidroelektrik santralleri, ülke genelinde tüketilen elektriğin yarısını üretmekte olup, taşkın vb. durumları önleyecek sistem de kurulmuştur. Makedonya sınırlarına yakın bölgede baraj ve hidroelektrik santrali inşaatı yapılmaktadır. DEİK'e göre, Arnavutluk için önemli rol oynayan Enver Hoca döneminden bu yana her ne kadar gündemde olsa da finansman zorluğundan ötürü herhangi bir yol kat edilememiştir. Haricinde, hükümet aracılığıyla enerjideki fiyat artışlarının hane halkına ve KOBİ'lere yansıtılmaması konusunda da önlem paketleri mevcuttur. Öte yandan hükümet tarafından doğalgaz ve güneş enerjisi projeleri daha da yaygın hale gelmesi amacıyla desteklenmeye başlanmıştır. Bununla ilgili olarak AB'den de enerji krizinin önlemek için hibe desteği almıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020).

Arnavutluk, 2006'da toplulukla ortaklık antlaşması imzalamıştır. Haziran 2018'de ise topluluğun Güvenlik Koordinasyon Merkezi ile bölgesel güvenlik antlaşmasını imzalamasıyla birlikte birlik bu ülkeden elektrik tedarik hizmeti almaya başlamıştır. Ayrıca Arnavutluk 2018 yılında elektrikle ilgili AB tarifelerini kabul etmiştir. 2019 yılında ise hükümet, gün içinde Avrupa elektrik pazarında elektrik nakli sağlamayı taahhüt eden antlaşma imzalamıştır. Nihayetinde Mayıs 2020'de, elektrikle alakalı AB müktesebatını üstlenmek adına Güç Sektörü Kanununu (Power Sector Law) onaylamıştır (Energy Community, 2020b). Doğal gazla ilgili olarak da 2018-2020 tarihleri arasında AB'nin gaz piyasasıyla müktesebatına uyum için dört Konsey kararını onaylamıştır. Topluluk da 2020'de Arnavutluk milli gaz şirketi olan ALBGAS'ın ağ kodunu ve Haziran 2020'de TAP (Trans Adriatic Pipeline) ağ kodunu onaylamıştır.

4.2.2 Makedonya'nın Ekonomik ve Enerji Kaynakları Açısından Görünümü

Makedonya resmi adıyla Kuzey Makedonya, Yugoslavya ülkelerinden ayrılan cumhuriyetlerden bir tanesidir. Her ne kadar Yugoslavya'dan en son ayrılan ülke olmasa da devletin adında 'Makedonya' ifadesini koruyarak varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Ancak Yunanistan ile yaşadığı isim anlaşmazlığı nedeniyle, 2019 yılında resmi adını değiştirmiştir. Bu değişiklik, Yunanistan ile yaşanan krizi çözerek AB üyelik sürecine yaklaşmasını sağlamıştır. Kuzey Makedonya, AB'ye üye olmayan ancak adaylık sürecinde olan ülkelere biridir. Ülkenin ekonomisi ve enerji sektörü hâlen yeni şekillenmekte olup, köklü bir yapıya sahip değildir. Yugoslavya döneminde ise özerk bir bölge statüsünde değerlendirilmekteydi.

Kuzey Makedonya, ağırlıklı olarak tarım sektörüne dayalı bir ekonomiye sahiptir ve nüfusunun neredeyse yarısı tarımla uğraşmaktadır. Bu durum, sanayi ürünlerinin büyük bir kısmının ithalat yoluyla karşılanmasını zorunlu kılmaktadır (Gürler, 2022). Bağımsızlığını kazandığı yıldan bu yana dek serbest piyasa ekonomisine geçişinde olup, yabancı yatırımları ülkesine çekmekte diğer Balkan ülkelerine kıyasla geride kalmaktadır. Son birkaç yıldır gerçekleştirilen reformlardan dolayı sağlanan makro boyuttaki ekonomideki istikrar sebebiyle ekonomideki büyüme ve tekrar yapılanma çabaları ve uğraşları devam etmektedir. Ekonomideki ihracat ile yatırım kaynakları açısından AB'ye bağlılığı görülmektedir. Ekonomideki durumu işsizlik oranlarının yüksek olmasıyla açıklanabilmektedir. Başlıca ihracat kalemleri arasında AB'nin temel amaçlarının faktörleri olan enerji kaynaklarıdır. Özellikle demir, çelik, nikel, elektrik gibi kalemler yer almaktadır. Makedonya'nın verileri Tablo 4.2'de yer almaktadır.

Tablo 4.2 Makedonya'nın Makroekonomik Verileri

MAKROEKONOMİK VERİLER	2018	2019	2020	2021	2022	2023
GSYİH (Nominal – Milyar \$)	12,7	12,6	12,3	14,0	13,7	14,8
GSYİH (Kişi Başına Düşen – Bin \$)	6,7	6,7	6,6	7,6	7,5	8,1
Bütçe Dengesi (Milyar \$)	-2,1	-6,1	-13,8	-8,7	-11,7	-13
Bütçe Dengesi (% GDP)	-1,8	-2,1	-8,1	-5,4	-4,5	-0,3
Kamu Harcamaları (Milyar \$)	2,4	2,6	2,9	2,9	3,4	4,1
Kamu Gelirleri (Milyar \$)	1,9	2,0	1,9	2,1	2,3	2,8
Kamu Borcu (Milyar \$)	4,3	4,5	5,5	6,0	6,5	7,2
Enflasyon Oranı (%)	2,3	0,7	1,2	3,4	14,0	9,0
İşsizlik Oranı (%)	19,4	16,6	16,7	15,2	14,3	13

Kaynak: World Bank; Economic Intelligence Unit, 2024

Makedonya'nın makroekonomik verilerine göre GSYİH'sı 2018'den 2021'e kadar düşmüştür. 2021'de yeniden yükselen oran, ertesi yıl tekrar düşmüştür. Geçen sene ise çok az da olsa yükselişte olan GSYİH, dalgalı bir sonucu yansıtmaktadır. Kişi başına düşen GSYİH oranları ise, 2018 ve 2019 yıllarında sabit kalıp, 2020-2021 yıllarında da artış görülmüştür. Ertesi yıl düşen bu oranda 2022-2023 yıllarında da artış görülmüştür. Makedonya'nın dolar cinsinden bütçe dengesinin durumu, 2018-2020 yılları arasında eksi yönünde artmaktadır. Ertesi yıl artan bu oran bir yıl arayla yeniden 2023 senesine kadar düştüğü gözlenmektedir. Bu duruma yüzdesel olarak bakıldığında, 2018-2020 yılları arasında düşen bu oran takip eden yıllar içerisinde ve geçen seneye kadar artış eğilimindedir. Kamu harcamalarına bakıldığında, 2018-2023 yılları arasında sürekli arttığı görülmektedir. Bu duruma benzer olan durum ise, kamu gelirleridir. Sadece, 2020 yılında pandemi sürecinin etkisiyle de alakalı olarak düşmüş olsa da takip eden yıllarda artmaktadır. Kamunun borcu, tıpkı kamu harcamalarındaki gibi sürekli artmaktadır. Makedonya'nın enflasyondaki durum ise, 2018'den 2019 yılına kadar düşmekte olup, 2020 yılından 2022 yılına kadar sürekli artmıştır. Hatta 2022 yılında pik yapmış olup fazla oranda yükseldiğini söylemek mümkündür. 2023 yılında da bu durumun tam tersine düşmüştür. Makedonya'da işsizlik 2018-2023 dönemi boyunca sürekli düşmüştür. Sadece çok küçük bir oranla yine pandemi etkisinden dolayı artış olsa da bu süreçte olumlu yönde olduğu söylenebilmektedir.

Makedonya enerji kaynakları bakımından zenginliği olmayan bir ülkedir. Denize kıyısı olmama durumu ülkeyi dezavantajlı duruma sokmaktadır. Bu da enerji kaynağının ticaretini birçok kez engellemiştir. Ülkenin en çok söz edilecek enerji kaynakları arasında yenilenebilir enerji kaynakları yer almaktadır. Makedonya, 2022 – 2024 Ekonomik Reform Programı'na göre yenilenebilir enerji kaynaklarının payı 2025 yılına kadar %46 olacağını bildirmiştir (Taşbaşı, 2022).

Abdurahman (2015)'e göre, Makedonya'nın enerji kaynakları arasında yer alan fosil yakıtlar içinde öz kaynak niteliğinde olan tek fosil yakıt kömürdür. İki önemli kömür rezervinin yakınlarında termik santraller yer almaktadır. Bu santralleri de besleyen kömür madenleri mevcuttur. Bu enerji kaynaklarının yanı sıra petrol ile doğalgaz öz kaynak konumunda değildir. Buradan hareketle doğal gazı Rusya'dan ithal ettiği söylenebilmektedir. Bu durum AB üyeliği için engelleyecek bir faktör olabilmektedir. Makedonya'nın enerji kaynaklarından bir

diğeri ise yenilenebilir enerji kaynaklarıdır. Bu kaynaklar arasında güneş, rüzgâr, jeotermal ile biokütle yer almaktadır. Bir diğer yenilenebilir enerji kaynaklarından olan güneş için ülkede herhangi bir santrali yoktur. Ancak potansiyeli yüksektir ve bununla da alakalı çalışmalar yapılmaktadır. Ülkenin yenilenebilir enerji kaynaklarından rüzgâr ise, çiftliği kurulmak üzere olan proje bazlı çalışmalar yapılmaktadır. Bu projeyle beraberinde elektrik üretimini de karşılayacağı beklenilmektedir. Bir sonraki yenilenebilir enerji kaynağı olan jeotermalin potansiyeli yüksektir. Kısıtlı alanda küçük şehirde merkezi ısıtma yöntemiyle tarım sanayisinde sera ısıtmasında kullanılmaktadır. Son olarak açıklanabilecek olan yenilenebilir enerjilerden biokütle potansiyeli olan enerji kaynaklarındandır. Ağaç buradaki ısıtma aracı olup, çok kısıtlı ölçüde sanayi tesisleri ahşap atıkları yakıt ikame maddesi şeklinde kullanılmaktadır.

4.2.3 Sırbistan'ın Ekonomik ve Enerji Kaynakları Açısından Görünümü

Sırbistan, Yugoslavya'nın hem kurucusu hem de son mirasının bulunduğu ülkedir. Yugoslavya'nın kuruluş ve dağılma süreçlerinde ekonomik ve enerji yapıları, bugünkü durumundan farklılık göstermiştir. Sırbistan'ın bünyesinde birden fazla özerk bölge bulunmaktaydı; ancak Karadağ ve Kosova gibi bölgelerin bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından ülkenin ekonomi ve enerji sektörlerinde önemli değişiklikler yaşanmıştır.

Sırbistan ekonomisi temelinde yabancı sermaye destekli imalat sektörüyle birlikte ihracata dayalı bir ekonomik yapı yatmaktadır. Ülke ekonomi politikalarıyla makroekonomik boyutta istikrarlı düşük enflasyon ve istikrarlı yüksek büyüme oranlarına ulaşmayı hedeflemektedir. AB'nin kurulduğundaki temel amaç unsurları olan demir ve çelik Sırbistan için ihracat kalemlerinden olup, bu ihracatın da çoğu AB üyesi ülkelerle ve komşu ülkelerinden Batı Balkanlarla gerçekleştirmektedir (DEİK, 2016). Sırbistan'ın verileri Tablo 4.3'te yer almaktadır.

Tablo 4.3 Sırbistan'ın Makroekonomik Verileri

MAKROEKONOMİK VERİLER	2018	2019	2020	2021	2022	2023
GSYİH (Nominal–Milyar \$)	50,6	51,5	53,3	63,1	63,6	75,1
GSYİH (Kişi Başına Düşen – Bin \$)	7,2	7,4	7,7	9,2	9,5	11,4
Bütçe Dengesi (Milyar \$)	-3,5	-4,9	-8,4	-13,6	-15,4	-13,2
Bütçe Dengesi (% GDP)	0,6	0,2	-8,3	-4,6	-3,3	-2,2
Kamu Harcamaları (Milyar \$)	2,3	2,5	2,6	2,9	3,1	3,7
Kamu Gelirleri (Milyar \$)	1,0	1,2	1,1	1,4	1,6	1,8
Kamu Borcu (Milyar \$)	13,4	13,9	15	19,1	21,1	24,7
Enflasyon Oranı (%)	2,0	1,9	1,8	7,9	15,1	7,6
İşsizlik Oranı (%)	13,9	10,4	10,7	9,9	9,4	9,1

Kaynak: World Bank; Economic Intelligence Unit, 2024

Sırbistan'ın makroekonomik verilerine göre, 2018-2023 yılları aralığında GSYİH'sı hep yükselişte olmakla birlikte kişi başına düşen GSYİH'sı da artmıştır. Bütçede denge negatif eğimli yönde hareket etmektedir. Öyle ki 2018-2023 seneleri aralığında bütçe dengesi yükselmektedir. Buradan hareketle birlikte bütçe dengesindeki GSMH oranı da 2018'den 2020 yılına kadarki süreçte düşmüştür. Ardından pandemiden dolayı tekrar yükseldikten sonra 2023'e kadar sürekli düşüş eğilimindedir. Sırbistan hükümetinin kamuda harcamaları 2018-2023 yılları arasında sürekli az oranda artmaktadır. Tıpkı kamu harcamaları gibi, kamu gelirleriyle kamu borcu da sürekli artmaktadır. Ancak işsizlik konusunda 2018-2023 yılları aralığında azalmıştır. Bu demektir ki istihdam sağlanabiliyorken, üretim için iş gücü de mevcut durumundadır. Sırbistan ekonomisi temel olarak yabancı sermaye destekli imalat sektörüne ve ihracata dayanmaktadır. Sırbistan mevcut ekonomi politikasıyla makroekonomik istikrar içinde düşük enflasyon ve istikrarlı yüksek büyüme oranlarının yakalanmasını hedeflemektedir.

Sırbistan'ın elektrik üretiminin yarısından fazlası termik santrallerden karşılanırken, geriye kalan üretimse, ağırlıklı olarak rüzgâr enerjisiyle birlikte hidroelektrik tesislerinde elde edilmektedir (Belgrad Ticaret Müşavirliği, 2021). Ülke, bu yenilenebilir kaynak olan rüzgâr enerjisi kapasitesini önümüzdeki beş yıl

içerisinde artırmayı planlamaktadır. Ayrıca, teknolojisi eski durumunda olan termik santrallerinde en kirli kömürlerden olan linyitle çalışmaktadır. Ülke, AB'ye katılımını sağlayabilmesi adına karbon salınımlarını azaltıcı yöntemlere geçilmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021). Sırbistan ayrıca jeotermal ile güneş enerjisini kullanmaktadır. Yabancı yatırım merkezli bir ülke olan Sırbistan enerji faaliyetleri konusunda da yabancı firmalar açısından yer bulduğunu söylenmesi mümkündür.

4.2.4 Bosna-Hersek'in Ekonomik ve Enerji Kaynakları Açısından

Görünümü

Bosna-Hersek, Batı Balkan topraklarında yer alması dolayısıyla zorlu süreçlerle karşı karşıya kalmaktadır. Yıkıcı bir savaşın ardından, ülkenin ekonomisi ve sosyal yapısı doğal olarak olumsuz etkilenmiştir. Bu durum, ülkenin enerji yapısını da benzer şekilde etkilemiştir. Denize kıyısı sadece küçük bir liman kasabasıyla olan ülkenin ticari faaliyetlerinden deniz ticareti, Hırvatistan'da yer alan liman kiralananarak gerçekleştirilmektedir. Aslında mevcutta olan limanın fiziki olarak küçüklüğü sebebiyle ticari faaliyetler için elverişli olmamasına ve buna bağlı olarak bu seçeneğe başvurulduğu söylenebilmektedir. Hırvatistan ise Adriyatik denizine Arnavutluk'a kadar uzanan sahil şeridinin olmasından bu durumu fırsata çevirmektedir.

DEİK, (2007)'ye göre Bosna-Hersek'te yaşanan savaş öncesinde ağır sanayi alt yapısında olan ülke konumundadır. Öyle ki, o zaman ülkedeki en büyük on sanayi şirketi toplam istihdam ve üretimin yarısını kapsayacak şekilde yer almaktadır. Ülkedeki ağır sanayi temelinde kimya ve metal üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu dönemde üretim genellikle Yugoslavya'daki iç pazar ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kurulmuştur. Ama yaşanan savaş sebebiyle pazar kaybının dışında, sanayi tesisleri ile makine teçhizatlar zarara uğramış, ülkenin sanayiye dönük ekonomik yapısı bozulmuştur. Ancak Bosna-Hersek günümüzde sanayisi, daha iyi seviyelere gelebildiği söylenebilmektedir.

Savaş gerçekleşmeden öncesinde, sanayiye dayalı bir ekonomisi olan Bosna-Hersek, günümüzde ise enerji, turizm, hizmetler ve bankacılık gibi alanlardaki yatırımlarla farklı konumda olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020). Özellikle genel olarak Balkanlar ve Bosna-Hersek de tarihi yapılardan ve doğal güzelliklerinden ötürü son yıllarda turizm sektörüne ses de getirmiştir. Her ne

kadar yapılan yatırımlar ve belli başlı gelişmeler yaşıyorsa da işsizlik bu ülkenin ciddi bir makro ekonomik sorunu olarak yer almaktadır. Kayıt dışı istihdam sebebiyle işsizlik oranları gerçek ölçüde olmayıp işsizlik oranların daha düşük olduğu ifade edilebilmektedir (Brnicanin, 2014). Bunun yanı sıra, bir diğer ekonomik sorunlarından olan yüksek ölçüde ve sürekliliği olan dış ticaret açığıdır. Buna bağlı olarak da borçlanma da yer almaktadır.

Bosna-Hersek'te yaklaşık olarak yirmi yıl öncesinde başlayan ekonominin kayıt altında faaliyet sürmesi amacıyla katma değer vergisi uygulaması getirilerek düzenli gelir elde edilmekle birlikte, gri pazar olarak ifade edilen rüşvet olaylarını ve vergilendirme yapılmayan gelirleri önemli ölçüde denetime tabi tutmuştur (Kocaeli Sanayi Odası, 2014). Ekonomiyi düzeltmeye yönelik işlemler olsa dahi tam anlamıyla resmi olmayan ve kayıt altına alınmayan uygulamalar da devam etmektedir. Ekonomideki rotasını AB'ye yönelik entegrasyonun gerçekleşmesi, mali sistemin güçlü olması, kamudaki yönetim reformlarıyla dinamik özel sektörü güçlü kılarak istikrarlı ekonomik büyümeye hedeflemektedir.

Tablo 4.4 Bosna-Hersek'in Makroekonomik Verileri

MAKROEKONOMİK VERİLER	2018	2019	2020	2021	2022	2023
GSYİH (Nominal- Milyar \$)	20,5	20,5	20,2	23,7	24,5	27,0
GSYİH (Kişi Başına Düşen- Bin \$)	6,0	6,1	6,1	7,2	7,6	8,4
Bütçe Dengesi (Milyar \$)	1,8	1,8	0,9	1,4	1,7	1,8
Bütçe Dengesi (% GDP)	2,2	1,9	-5,2	-0,3	-0,4	-0,8
Kamu Harcamaları (Milyar \$)	6,4	6,7	7,0	7,4	7,7	8,7
Kamu Gelirleri (Milyar \$)	1,4	1,5	1,4	1,6	1,8	1,9
Kamu Borcu (Milyar \$)	24,5	22,7	25,0	24,1	20,8	17,1
Enflasyon Oranı (%)	1,6	0,2	-1,6	6,3	14,8	2,1
İşsizlik Oranı (%)	18,4	15,7	16,6	17,4	15,4	13,2

Kaynak: World Bank; Economic Intelligence Unit, 2024.

Bosna-Hersek'in makroekonomik verilerine göre ki bu veriler, Tablo 4.4'te yer alır, GSYİH 2018 ve 2019'da aynı iken ertesi yıl çok küçük bir düşüş meydana gelmiştir. Takip eden yıllarda da 2023 yılına kadar artış görülmektedir. Kişi başına düşen oranlar ise, günümüze kadar sürekli artmaktadır. Takip eden yıllarda 2023 yılına kadar yine artış olduğu söylenebilmektedir. Bosna-Hersek'teki bütçe dengesi 2018 ve 2019 yıllarında aynı oranlardayken 2020 yılında düşüş görülmektedir. Takip eden yıllarda 2023 yılına kadar bu kalemdede artış görülmektedir. Bütçe dengesindeki yüzdesel oranındaysa, dalgalı bir durum

görülmektedir. 2020 yılına kadarki süreçte düşüş görülüyorken, 2021 yılında çok az bir artış yaşanmıştır. Takip eden yıllarda günümüze kadarki süreçte tekrar düşüş eğiliminde olduğunu söylemek mümkündür. Ülke hükümetindeki kamu harcamalarında 2018-2023 yılları arasında sürekli arttığı gözlemlenmektedir. Ülkenin kamu gelirlerindeyse 2020 yılı dışında artış görülmektedir. 2020 yılında da çok düşük oranda düşüş görüldüğü söylenebilmektedir. Kamu borç durumu da tıpkı bütçe dengesindeki durum gibi dalgalı bir durum gözlemlenmektedir. Öyle ki, 2019 yılında düşüyorken, 2020 de tekrar artmaktadır. 2021 yılından itibaren düşüş devam etmektedir. Bosna-Hersek'te enflasyon 2020 yılına kadar düşüyorken 2021 yılında neredeyse altı kat arttığı görülmektedir. 2022 yılında da bir önceki yıla nazaran neredeyse iki kat artmaya devam etmektedir. Ancak geçen seneki oranı çok büyük ölçüde çeşitli politikalarca düşürüldüğü görülmektedir. Bosna-Hersek'in kanayan yarası olan işsizlik oranları 2019 yılında düşüyorken 2021'de tekrar artmıştır. Takip eden yıllarda günümüze kadar çok küçük miktarda da olsa düştüğü söylenebilmektedir. Ancak yakın oranlarda olduğu için bu düşüş hissedilememektedir. Genel olarak bu verilere diğer ülkeler gibi pandemi etkisini göstermiştir. Pandemi zamanında süreç Bosna-Hersek için de olumsuz yönde seyretilmiştir.

Bosna-Hersek'te yer alan doğal kaynaklar arasında demir, kömür, çinko, bakır, kurşun, kobalt, manganez, nikel, boksit, kromit, kil, tuz, kum, jipsiyum, orman ve akarsular sıralanabilmektedir (DEİK, 2007). Bu bakımdan çevre bilinci buna bağlı olarak enerji faktörü ülke genelinde mevcutken bunu uygulayabilme ve değerlendirebilme aşamasında eksiklikler yaşanmaktadır.

4.2.5 Karadağ'ın Ekonomik ve Enerji Kaynakları Açısından

Görünümü

Karadağ, Sırbistan'dan ayrılarak bağımsızlığını kazanmasıyla kendi ekonomisini daha resmi biçimde şekillendirmiştir. Öyle ki, Sırbistan da özerk bölge konumundayken kendi içinde yönetimini sağlasa bile merkezi yönetim Sırbistan ile sağlandığı için nihai kararlar da bu yönde gelişmektedir. Karadağ bağımsızlığından sonra bölgedeki gelişim gösteren ve olumlu yönde verilere ulaşan ülke haline gelmiştir. Zaten Sırbistan da Karadağ da günümüzde diğer Balkan ülkelerine nispeten AB'ye üyeliği durumunda en yakın iki ülke olarak ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda ekonomi yapısından da enerji yapısından da söz ederken bu duruma paralel verilere ulaşılabacaktır.

Karadağ nüfus bakımından oldukça küçük bir ülkedir. Bu ülkenin ekonomik yapısı, turizmin de içinde olduğu hizmet sektörü ağırlıklıdır. Bu sektörü takiben tarım, imalat gibi sektörler takip etmektedir (DEİK, 2022). Küçük bir ülke olmasından dolayı ellerindeki imkanlar dahilinde hizmetler sektörü baskın rol üstlenmiştir denilebilmektedir. Karadağ ekonomisi serbest pazar sistemine geçiş sürecinde olan bir ekonomidir. Ülkede yer alan bölgesel eşitsizlikle birlikte işsizlik kalkınmadaki kilit noktaları olan ekonomik ve politik yönden problemler olarak ifade edilebilmektedir. 1999'dan bu yana özelleştirme süreci ülkedeki oranı bir hayli yükseltmiştir. Öyle ki bu oran %85'leri bulduğu söylenebilmektedir (STO, 2020). Özelleştirmelerin çok olduğu kamuya ait bu oranda banka, telekomünikasyon ve benzin dağıtım gibi şirketlerinin neredeyse tamamı özelleştirilmiş durumdadır. Turizm Balkan coğrafyasında önem arz ediyorken bu durumdan Karadağ da olumlu anlamda etkilenmiştir. 2023 yılı itibarıyla 616.177 (World Bank, 2023) nüfusu olan Karadağ'da neredeyse nüfusunun iki katını aşan turist misafir edilmiştir. Adriyatik denizine kıyısı olmasından kaynaklı deniz turizmi de gelişim göstermektedir. Burada gemi ve yat turizmi gibi yeni olanaklar sunan turizm işletmeleriyle ülkeye bu sektörle büyük getiriler sağlanmaktadır. Karadağ'ın makroekonomik verileri, Tablo 4.5'te yer almaktadır.

Tablo 4.5 Karadağ'ın Makroekonomik Verileri

MAKROEKONOMİK VERİLER	2018	2019	2020	2021	2022	2023
GSYİH (Nominal – Milyar \$)	5,5	5,5	4,7	5,9	6,2	7,4
GSYİH (Kişi Başına Düşen – Bin \$)	8,8	8,9	7,7	9,5	10,1	12,0
Bütçe Dengesi (Milyar \$)	-173	-97,6	-217	94	107	118
Bütçe Dengesi (% GDP)	-3,9	-1,5	-11,1	-1,9	-5,1	0,2
Kamu Harcamaları (Milyar \$)	2,6	2,8	2,8	2,6	2,8	3,3
Kamu Borcu (Milyar \$)	3,15	3,1	4,33	4,1	4,0	4,1
Enflasyon Oranı (%)	2,6	0,5	-0,5	2,5	11,9	8,7
İşsizlik Oranı (%)	15,2	15,2	17,9	24,8	20,1	13,9

Kaynak: World Bank; Economic Intelligence Unit, 2024

Karadağ'ın makroekonomik verilerine göre, GSYİH'sı 2018-2020 yılları arasında oran aynı kalıyorken, 2020 yılında düşmüştür. Akabinde takip eden yıllarda artış görülmektedir. Kişi başına düşen GSYİH'sı, 2018-2020 yılları arasında artıyorken 2020 yılında düşmüştür. Takip eden yıllardan günümüze kadarki süreçte arttığını söylemek mümkündür. Ülkenin bütçe dengesine bakıldığında, iniş çıkışlı dalgalı bir durum görülmektedir. Öyle ki, 2018 ve 2020 yıllarında artıyorken 2019 ve 2021 yıllarında düştüğü görülmektedir. 2022 ve sonrasındaki yıl yani geçen seneye kadar artış devam etmektedir. Bütçe dengesinde oransal olarak bakıldığında, tam anlamıyla dalgalı seyretmektedir. 2018, 2020, 2022 yıllarında düşerken 2019, 2021 ve 2023 yıllarında da düştüğü söylenebilmektedir. Karadağ'ın kamu harcamalarındaki durum, 2021 yılı haricindeki tüm yıllarda artış yaşanırken 2021 yılında çok az da olsa düştüğünü söylemek mümkündür. Ülkenin kamu borcundaki durum da 2018-2020 yıllarında artıl yaşanmıştır. Bu yılları takiben diğer yıllarda da 2023 yılına kadar düşüyorken çok az miktarda olsa 2023 yılında artış yaşanmıştır. Ülkedeki enflasyondaki değişim ise, 2018-2021 yıllarında düşüyorken bir yıl araya yeniden düşmektedir. Nihai sonuçta 2021-2022 yıllarında artarken 2023 yılında 2021 yılındaki oranını yakalayıp düştüğünü söylenebilmektedir. Karadağ'daki işsizlik oranları 2022 yılına kadar artıyorken geçen sene düşmüştür.

Karadağ'ın en önemli doğal kaynakları arasında hidroelektrik enerji, boksit ve ormanlar yer almaktadır (STO, 2020). Yenilenebilir enerji kaynaklarındaki gelişimini desteklemek adına ihalelere gidilerek enerji sektöründeki hareketliliği yüksek tutulmaktadır. (STO, 2020)'e göre, Karadağ'daki program nezdinde yenilenebilir enerji kaynaklarından rekabetçi enerji alımının çerçevesini ve uygun destek mekanizması sağlanacaktır. Bu

bağlamda desteğin piyasaya dayalı program kapsamında sağlanacak olan ihalede piyasa entegrasyon hedeflerine ulaşımında rekabetçi fiyatlarla yeni üretim tesislerin kurulması beklenirken AB için de uyumlu olduğu gözlenmiştir. Bu faaliyetler kapsamında Karadağ'ın güneş ve rüzgâr kaynaklarının kullanımı ve temiz enerji kullanımını teşvik edici faktörler sağlanıyorken bu yenilenebilir enerji özelinde yeni yasa hazırlığına da girilmiştir. Yenilenebilir enerji projelerini destekleyici kurallar bütünü olup, gün öncesindeki piyasaların kurulmasına kadar geçiş mekanizmalar için belirleyici rol oynayacaktır.

4.2.6 Kosova'nın Ekonomik ve Enerji Kaynakları Açısından Görünümü

Kosova, Balkanların en yeni ve en küçük ülkesidir. Sırbistan'dan en son ayrılan ve bağımsızlığını kazanan ülkedir. Bağımsızlığını kazanmasına rağmen Karadağ gibi diğer ülkelerce tanınmamaktadır. En baştan Sırbistan olmak üzere gelişmiş, gelişmekte olan hatta gelişmemiş ülkelerce bile Sırbistan'da özerk bir bölge olarak görülmektedir. Bu durumun tersine ABD, Birleşik Krallık, Arnavutluk ve Türkiye'nin de aralarında bulunduğu çok sayıda ülkenin tanıdığını söylenmek mümkündür. Bu bağlamda Kosova, aslında resmi ama resmi olmayan kurallar bütünü içerisinde ekonomisi ve enerjisi tam oturmamış ülke konumundadır. Bu durumdan kaynaklı ekonomisinin de enerji yapısının da dışa bağımlı bir yapı içerisinde olduğu ifade edilebilmektedir.

İNSAMER, (2016)'ya göre; Kosova ekonomisi bir geçiş ekonomisidir. Yugoslavya zamanında en yoksul ülke konumunda olan ülke, kötü ekonomi politikalarınca, uluslararası yaptırımlar ile kısıtlı dış ticaret ve finansla beraberinde silahlı çatışmaların zaten zayıf olan ekonomiye darbe uygulayışı ülkenin bağımsızlığının ilanından sonra ekonomisinde iyileşme görülüyorken büyüme aşamasına gelmiştir. Kosova'nın ekonomisi, büyük ölçüde ticaretin ve hizmetler sektörünün ağırlıkta olduğu bir ekonomidir. Ülke ne kadar da olsa zengin yer altı kaynaklarına sahip olsa da sektörel bazlı milli gelirden hizmet ile tarım sektörleri ülkenin gelir kaynağıdır denilebilmektedir.

Tablo 4.6 Kosova'nın Makroekonomik Verileri

MAKROEKONOMİK VERİLER	2018	2019	2020	2021	2022	2023
GSYİH (Nominal–Milyar \$)	7,9	7,9	7,7	9,4	9,4	10,4
GSYİH (Kişi Başına Düşen – Bin \$)	4,4	4,4	4,3	5,3	5,3	5,9
Bütçe Dengesi (Milyar \$)	-147	-200	-113	-195	-234	-255
Bütçe Dengesi (% GDP)	-2,5	-2,6	-7,6	-0,9	-0,1	-1,1
Kamu Harcamaları (Milyar \$)	8,0	8,9	9,0	10,3	10,3	11,3
Kamu Gelirleri (Milyar \$)	5,0	5,5	7,0	6,3	7,3	8,7
Kamu Borcu (Milyar \$)	1,09	1,2	1,5	1,7	1,7	1,6
Enflasyon Oranları (%)	1,1	2,7	0,2	3,4	11,6	4,9
İşsizlik Oranları (%)	29,6	25,7	25,9	20,7	12,6	12,5

Kaynak: World Bank; Economic Intelligence Unit, 2024

Kosova'nın makroekonomik verilerine göre GSMH'sı 2020 yılı haricinde tüm yıllar nezdinde artmıştır. Kişi başı bazlı GSYİH'ya bakıldığında 2018-2019 ve 2021-2022 yılları sabitken 2020 yılında düşmekte olup, 2023 yılındaysa en yüksek orana ulaşmıştır. Ülkenin bütçe dengesi, bu kalem için de 2020 yılı haricindeki yıllarda negatif yönde artış görülmektedir. Bütçe dengesinin oransal bakıldığında 2018-2021 yılları arasında artıyorken, 2021 ve 2022 yıllarında düşmüştür. Ancak geçen sene az da olsa negatif yönde yükselişe geçtiği söylenebilmektedir. Kosova'nın kamu harcamalarındaki durum, her geçen yıla göre pozitif yönde artmaktadır. Kamu gelirlerindeki durum ise, 2021 yılının haricindeki geriye kalan yıllarda hep artış görülmüyorken 2021 yılında düştüğünü söylenmesi mümkündür. Ülkenin kamu borcu da geçen seneye kadar artıyorken geçen sene çok az miktarda düştüğü gözlenmektedir. Kosova'daki enflasyon oranının durumu, 2018-2019 yılları arasında artıyorken, 2020 yılında düşmüştür. 2021-2022 yıllarında tekrar artıyorken geçen sene düştüğü görülmektedir. Son kalem olan işsizlikteki durum da 2019 yılına kadar düşüşte olan bu kalem 2020 yılında artmıştır ancak takip eden yıllarda büyük ölçüde yeniden düşmüştür.

Kosova ekonomisinde yarısından fazlasını hizmetler sektörü oluşturuyorken, kalan yarısını da sanayi ile tarım oluşturmaktadır. Sanayinin temelini oluşturan yer altı kaynaklarının yenileştirilmemiş olmasından kaynaklı gerekli üretim yapılmakta zorlanılmaktadır. Bu bağlamda da yeterli performans sergilenememektedir. Enerji sektöründeki finansal ve teknik sorunlar sanayinin gelişimine engel olmaktadır. Öte yandan gerek üretimin yetersizlikleri gerek ise küçük bir pazar olması sebebiyle Kosova'nın demir-çelik, elektrik enerjisi, alüminyum gibi birçok ürünü ithal etme zorunluluğunun olmasına itmiştir

(Kosova Türkiye Ticaret Odası, 2022). Bu bağlamda Kosova, enerji adına yapılan analizlere dayanarak enerji ulaşımını sağlayacak ana stratejik hedefler oluşturmuştur. Bunlardan ilki, arz güvenliğinin sağlanması ile ilgili noktalara dayanmaktadır. İkincisi ise, sürdürülebilirliktir. Üçüncüsü, rekabet gücünü arttırmaktır. Son olarak da karşılanabilirliğin korunması şeklinde sıralanabilmektedir (Kosova Türkiye Ticaret Odası, 2022).

4.3 Batı Balkan Ülkelerinin AB Uyum Süreci

AB, barış ve istikrarı hedefleyen bir projedir. Bununla birlikte, Balkanlar, uluslararası ilişkiler ve Avrupa entegrasyonu açısından, Birliğe üye olmamasının en önemli nedenlerinden biri olarak çatışmalarla anılan bir bölge olarak değerlendirilmektedir. Kanlı çatışmalara sahne olan tarihsel boyutta olumsuzluk siciline işlenmişken, bölgedeki Soğuk Savaş sonrasındaki silahlı çatışmaların da olması ve gelişen iletişim teknolojileriyle bu durumun tüm dünya tarafından izlenmiş olması Balkan imajını oldukça düşürmüştür (Tüysüzöğlu, 2012). Bu çatışmalar ki, ekonominin çökmesine, istikrarsızlığa kadar götürmüşken Avrupa'ya doğru mülteci akımının da kaynağı haline gelmiştir. Yugoslavya krizi, Soğuk Savaş'ın yeni bittiği ve AB'nin Maastricht süreciyle birlikte yeni dönüşüme hazırlandığı, bir bakıma ergenlik dönemine denk gelmiştir (Üçyıldız, 2006). Avrupa kıtasında olduğu için ve birliğe üye olan ülkelerinin de sınır komşularının olması münasebetiyle bu durumu engelleyememesi, yönetememesi birliğin prestijini ve verilen değerle öneminin yeniden düşündürücü duruma sokmuştur. Bu düşüşü yeni yüzyılın başlamasıyla toparlanmayla başlamış olup, bu sorun teşkil eden bölgeye yönelik politikasını tutarlı ve köklü hale getirerek bütünleşme sürecindeyken istikrar sağlanmaya çalışılmıştır.

En dar tanımına göre, Balkanları yalnızca eski Yugoslavya, Arnavutluk ve Bulgaristan oluşturmaktadır (Hoffman, 1963). Daha geniş tanıma göre kabul gören Balkanlar ise, eski Yugoslavya, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya şeklimdedir (Kösich, 1962). Kimi uzmanlara göre bu zamana kadarki sıralanan ülkelere ilaveten Avrupa'daki az kara parçası ve tarihi bağları nedeniyle Türkiye de dahil edilmektedir (Forbes vd, 2004). Bu bağlamda çoğunlukla kabul gören Balkan siyasi coğrafyası; Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Kosova, Hırvatistan, Slovenya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Türkiye gibi ülkeler oluşturmaktadır. Balkanlaşma kelimesinin

parçalanma ve benzer anlamlar taşıırken, Avrupalılaşıma kelimesi de bütünleşme anlamları taşıyarak anlamları açısından birbirlerine zıt kavramlardır (Arisoy, 2013). Bu sebeple hem Avrupa’da hem de Balkanlarda ortak terim olarak Güney Doğu Avrupa tercih edilmiştir. Bundan dolayı Balkanlar kavramına, AB’nin resmî belge ve söylemlerinde de yer verilmiştir. Ancak bölgeye açıklık getirmesi amacıyla Batı Balkanlar olarak son halini almıştır. Her ne kadar nihai karar alınmış olsa dahi bu bölge doğusuyla, batısıyla, kuzeyiyle, güneyiyle bir bölge olduğu için Batı Balkanlar ile bir bölümünün uyarlandığı ve isim konusuna açıklık gelememesiyle kalmıştır.

Literatürde, Avrupa kıtasında yer alıp, Doğu-Batı ayrımında Doğu’da kalmış ülkelerin Batılı sistemlere geçiş dönemleri ve Avrupalı kabul edilenler kurumlarla ortaklık antlaşmaları Avrupa’ya dönüş süreci olarak işlenmektedir. Avrupa, bu ülkeler tarafından coğrafyadan ziyade Batı’nın ruhani ya da düşünsel eş değeri olarak görürken, Avrupa’ya dönüş de pratikte Batı Avrupa’ya ya da daha genel anlamıyla Batı’ya dönmek anlamını taşımaktadır (Yıldız, 2015). Roma İmparatorluğu’nun bölünmesinin ardından Soğuk Savaş bitimine kadar büyükçe kısmı doğulu olarak resmedilirken Balkanların bugünkü coğrafyasında etrafını birliğin üye ülkeleri sarmıştır. Bundan dolayı bu bölgede yaşanan sorunlar AB ülkelerini de etkileyebilmektedir. AB’nin Soğuk Savaş ardından Balkanlara yönelik politikası; bölge ülkeleri üzerinde ekonomik ve siyasi hakimiyet sağlamak, bölgedeki çatışmaları engelleyerek Avrupa’ya getirebileceği tehditleri yok etmek, istikrarı sağlamak ve demokratik gelişimini mümkün kılmaktır. Yeni yüzyılda AB, eskiden yoksul akrabalar ve bir o kadar da uzak olarak görülen Batı Balkanlara yönelik bütünleşme yolunda istikrar politikasına yönelerek AB, yeni Tito görevi üstlenmiştir.

1990’da beri aşkın AB’nin Batı Balkanlar için temel hedefi, kanunların işlendiği, demokrasi anlayışının kökleştiği, insan ve azınlık hakların güvende olduğu ve piyasa ekonomisinin geçerli olduğu istikrarlı bir bölgeye çevirmektir. Buradan hareketle milenyum öncesi İstikrar ve Ortaklık Sürecinin temelleri de atılmıştır. Bu süreç AB’nin Batı Balkanlarla olan kurumsal ilişkilerin belirlendiği çerçeve niteliğindedir. Bu süreçte yer alan üç unsurdan söz edilebilmektedir. İlki, istikrar ve ortaklık antlaşmasıyken ikincisi, Batı Balkan ülkelere tek yanlı dış ticaret ödünlerinin verilmesi ve son olarak üçüncüsü de bu ülkelere mali yardımın sağlanmasıdır. İstikrar ve Ortaklık Süreci’nin Aşamaları:

- Batı Balkan ülkeleriyle AB arasında İstişari Görev Gücü toplantılarının yapılması ve genişletilmiş daimî diyalogun kurulması,
- Fizibilite çalışmasının olumlu sonuçlanması ve İstikrar ve Ortaklık Antlaşması müzakerelerine başlanması,
- İstikrar ve Ortaklık Antlaşması'nın geçici antlaşmasının imzalanması,
- İstikrar ve Ortaklık Antlaşması'nın parlamentolardan geçmesi ve ardından uygulanması,
- Resmi üyeliğin başvurusu,
- Adaylık statüsünün kazanılmasıdır (Yıldız, 2015).

2003 yılının haziran ayında Türkiye'nin de katıldığı Selanik Zirvesi'nde AB'nin bölge için politikalarında çatışma sonrası istikrarın sağlanması, yeniden yapılandırma, demokrasinin sağlamlaşması, Avrupa'yla bütünleştirmeye geçiş gibi konular için toplanılmıştır (Prifti, 2013). Türkiye de burada kara parçası olarak Balkanlarda toprağı olması münasebetiyle katılım gerçekleştirmiştir. Balkanlara kendi ulusal çıkar çerçevelerinden bakan AB üyelerinin bundan sonrası için ortak politika nezdinde yola girilmiştir. Buradan hareketle, Selanik Avrupa Konseyi'nde yapılan AB-Batı Balkanlar Zirvesi'nde; AB üyelerinin ve Batı Balkanların liderleri, Selanik Deklarasyonu ve Batı Balkanlar için Selanik Gündemi: Avrupa Bütünleşmesine Doğru İlerleyiş belgelerini imzalayıp benimsemişlerdir. Bu belgelerden çıkarılacak sonuç da AB'nin üyelik için talep ettiği kriterlerin Batı Balkan ülkelerinin yerine getirmek için açıkça verdiği söz denilebilmektedir. AB'nin Balkanlar politikasında önceliklerden biri, güvenlik endişelerinin ortadan kaldırılmasıdır ve bu bağlamda Balkan ülkelerinin Birliğe dahil edilmesi en etkili strateji olarak görülmektedir. O dönemdeki Avrupa Komisyonu Başkanı José Manuel Barroso'nun, Batı Balkanlar'da büyük yatırımlar yapılarak güvenliğin sağlanmasının ve bu ülkelerin Birliğe katılmasının, bölge için daha iyi sonuçlar doğuracağına dair açıklamaları bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca, adli sistemin geliştirilmesi, polis eğitimi, profesyonel gümrük idarelerinin kurulması ve AB'ye uyumlu yasaların çıkarılması gibi politikalar, öncelikli nitelik taşımaktadır (Türbedar, 2007).

Tablo 4.7 Batı Balkan Ülkelerinin AB'ye Başvuru Süreci

Aday Ülke	AB'ye Üyelik Başvuru Tarihi	Aday Tarihi	Müzakerelere Başlama Tarihi	Müzakerelere Açılan/Kapatılan Toplam Fasl Sayısı
Arnavutluk	24 Nisan 2009	27 Haziran 2014	19 Temmuz 2022	-
Makedonya	22 Mart 2004	15-16 Aralık 2005	19 Temmuz 2022	-
Sırbistan	22 Aralık 2009	1 Mart 2012	17 Aralık 2013	22/2
Bosna-Hersek	15 Şubat 2016	15 Aralık 2022	-	-
Karadağ	15 Aralık 2008	17 Aralık 2010	29 Haziran 2012	33/3
Kosova	14 Aralık 2022	-	-	-

Kaynak: T. C. Avrupa Daire Başkanlığı, 2024.

Tablo 4.7’de Batı Balkan ülkelerinin AB’ye başvuru süreci yer almaktadır. Bu süreçte son aşamaya kadar gelebilen yalnızca iki ülke vardır. Bunlar: Sırbistan ve Karadağ’dır. Diğer aday ülkelerden Bosna-Hersek ve Kosova haricindeki ülkeler de müzakerelere başladığı söylenebilmektedir. Kalan ülkelerden Bosna-Hersek, adaylık statüsüne kadar geliyorken, Kosova da AB ile üyelik için müzakerelerini başlatmıştır. Kosova’nın başvurusunda, haliyle ülkeyi tanımayan ülkelerin varlığı dikkate alındığında, AB üyelik sürecinin nasıl ilerleyeceği önümüzdeki yıllarda belli olacaktır.

4.3.1 Arnavutluk’un AB Uyum Süreci

Arnavutluk 2009’da AB Konsey Dönem Başkanlığı’nda olan Çekya’ya, AB üyelik başvurusunu resmen iletmıştır. Avrupa Komisyonu’nun ertesi yıl 2010’da başvuruya ilişkin yapılan açıklamalarında, ülkedeki demokratik kurumların işleyişinde sorunların yer aldığı, parlamentonun hükümeti etkin denetlemediği, hükümetle muhalefet arasında yapıcı diyalogun kurulmamasına dikkat çekilerek, siyasi kutuplaşmanın kamu kurumlarında da etkili pozisyonda bulunduğu ifade edilebilmektedir (İKV, 2023). Yargının bağımsızlığı, şeffaf olunması, hesap verilebilirlik konusunda sorunlar ve yolsuzluk, örgütlü suçlarla mücadele alanında ilerleme kaydedilmesi gerekliliğinin önemine vurgu yapılmıştır.

Ekonomik kriterler açısından değerlendirildiğinde, Arnavutluk'un rekabetçi baskılara karşı direnç gösterebilecek işleyen bir piyasa ekonomisine sahip olduğu, ancak kamu borcunun makroekonomik düzeyde finansal riskler doğurma potansiyeli taşıdığı söylenebilir. Cari açık, işsizlik, küçük işletmelerin mali kaynağa erişiminde güçlük çekilmesi, altyapı yetersizliği ve kayıt dışı ekonominin boyutu da Komisyon tarafından eleştiriye maruz kalınan konulardan olmuştur (Johnson, 2001). Komisyon, Arnavutluk için aday ülke statüsünü verilmesini önermezken, Tiran ile müzakereler, Kopenhag Siyasi kriterlerine tamamen uyum sağlaması halinde başlanabileceğini belirterek, özellikle demokrasinin istikrarına beraber hukukun üstünlüğü alanlarındaki ilerlemeler neticesinde gerçekleşeceği vurgulanmıştır. Ülke yönetimindeki değişikliklerle siyasi çıkmaz da son bulmuştur. İlerlemenin de daha hızlı olması adına sorunlar ortadan kalktığı söylenebilir.

Arnavutluk'ta genel olarak karmaşık bir siyasi ortam olmasına rağmen, AB üyeliği doğrultusunda zorlu yapısal reformların hayata geçirilmesi için adımlar atılmıştır. Hükümetin ekonomik politikaları ise bu süreçte esnek bir yaklaşımla şekillendirilmiştir. (Biberaj & Prifti, 2024). Öte yandan ağır kamu borcu olması bu yapısal reformların gerçekleşmesini sekteye uğramıştır. Avrupa Komisyonu, 2013 yılının Arnavutluk adına raporunu yayınlamasıyla bir nevi şartlı adaylık verdiği söylenebilmektedir. Öyle ki, en kilit ve ilerleme kat edilmeyen nedenlerden gösterilen örgütlü suçlar ve yolsuzlukla mücadele konusunda çabaların artarak devamlılığı yönündeki çalışmalarla beraber hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı, kamudaki yönetimin iyileştirilmesi yönündeki çalışmaların gerçekleşme sözüyle alınan şartlı adaylık 2013'teki liderler zirvesinde netlik kazanmıştır (İKV, 2023). Adaylık statüsünün verilmesinin, ülke genelinde olumlu etkiler yaratarak iyileşme sürecini hızlandıracağı öngörülmektedir. Nitekim, bir sonraki yıl yayımlanan komisyon raporunda bu olumlu gelişmelere yer verilmiştir (Güner, 2020). Raporda, önceki yıllarda dile getirilen olumsuz görüşlerin yerini giderek daha fazla olumlu değerlendirmelerin aldığı görülmektedir. Adaylık statüsünün kesin ve tam onayıyla birlikte ülke, birliğe tam üyelik yolunda ilerlemek için gerekli koşulları hayata geçirmeye yönelik adımlar atmaktadır. Ayrıca AB, Arnavutluk'un en büyük ticaret ortağıdır. AB ile mal ticareti hacmi 2022 yılında 7,1 milyar avro iken, Arnavutluk'taki AB Doğrudan Yabancı

Yatırımı 2022 yılında 388 milyon avro'ya ulaşmıştır (Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Genel Müdürlüğü, 2022).

Arnavutluk, 2009 yılında, Hırvatistan'la beraber NATO üyeliğine kabul edilmiştir. Arnavutluk, bölgede hem ABD'nin hem de AB'nin sadık müttefiki ve istikrar faktörü olmaya önem vermektedir. 28 Nisan 2009'da AB'ye tam üyelik adına resmen başvuruda bulunan Arnavutluk, diğer Balkan ülkelerine göre, etnik çeşitliliğin en az olduğu ülkedir. Ülkenin güneyinde yer alan Yunan azınlığın oranı oldukça düşüktür ve istikrar için bu durum da önemli risk teşkil etmemektedir. Öte yandan oldukça yüksek ekonomik gelişme potansiyelinde olan Arnavutluk'un, Kopenhag kriterlerinin sağlanması için gerekli politik açıdan kararlılığı göstermesi halinde, Karadağ ile aday ülke statüsüne alınacağı ve hatta tam üyelik müzakerelerine kısa süre içinde başlayabileceği değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, AB üyesi olmayan altı Batı Balkan ülkesi arasında Arnavutluk'un, Birliğe üyelik için en olası adaylardan biri olduğu söylenebilir.

4.3.2 Makedonya'nın AB Uyum Süreci

Makedonya'da, Arnavutlarla Makedonlar arasında 2001'de başlayan iç çatışmalar, ülkenin güvenlik güçlerince kontrol edilemeyecek hale gelmiştir. Hükümetin önünde iki seçenek bulunmaktaydı: Ya silahlı çatışmaların iç savaşa dönüşmesiyle ülke parçalanacak ya da uzlaşma yoluna gidilerek barış sağlanacaktı (Erkem Gülboy, 2012). Makedonya Hükümeti, uzlaşma yolunu seçip, istikrar sürecini kolaylaştırmak adına uluslararası kuruluşlardan yardım istemiştir. Barışın tesisi için gerekli şartların sağlanmasıyla birlikte; AB, NATO ve AGİT temsilcileri birlikte çalışmıştır. 2001 yılında, Ohri Barış Antlaşması imzalanarak çatışmaların durdurulabilmesi sağlanabilmiştir. AB, mekanizması kapsamında ilk kez görev üstlendiği ülkelerden biri olarak Makedonya'da aktif rol oynamıştır. Ayrıca, bütünleşik bir sınır güvenliği yönetiminin sağlanması yönündeki çabalara da katkıda bulunmuştur. Ohri Barış Antlaşması sonucunda oluşan istikrarı korumak maksadıyla, Makedonya İstikrar ve Ortaklık Antlaşması (İOA) müzakerelerine başlamak için AB tarafından davet edilen ilk ülke olmuştur (Ağca, 2010). Mart 2004'te ise, Makedonya AB'ye tam üyelik için başvuruda bulunmuştur ve Aralık 2005'te aday ülke olarak ilan edilmiştir. Katılım Ortaklığı Belgesi de Şubat 2008'de benimsenmiştir. Bu belgede, kamu yönetiminde azınlıkların haklarınca temsili ve yerinden yönetim sürecinin sağlanabilmesi için

yasal çerçevenin tamamlanması ve etnik gruplarla arasında olan güven duygusunun pekiştirilmesi vurgulanmaktadır (Begaj, 2016).

Anayasal ismi konusundaki anlaşmazlık nedeniyle, Nisan 2008’de Bükreş’te düzenlenen NATO zirvesinde Makedonya’nın üyeliği Yunanistan tarafından veto edilmiştir. Üsküp, bunun üzerine Uluslararası Adalet Divanı’na başvurarak, Yunanistan’ın Bükreş zirvesinde NATO’ya katılımını engellemek suretiyle iki ülke arasında 1995 yılında imzalanan geçici anlaşmayı ihlal ettiğini ileri sürmüştür (BBC, 2011). Yunanistan, komşusunun uluslararası çok taraflı ilgili maddenin, Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti isminin kullanılması şartına bağlı olduğu söylenmektedir. Yunan diplomatlar, bu antlaşmanın Yunanistan’a başka bir ismin kullanımına itiraz etme hakkını özellikle tanıdığını ve antlaşmanın pek çok maddesinin bizzat Makedonya tarafından uygulanmadığı söylenilebilmektedir. Haziran 2008’de yapılan AB’nin zirvesinde, Makedonya’nın anayasal ismi ile ilgili olarak Yunanistan ile arasındaki anlaşmazlığın çözümü, AB’ye katılım için bir önkoşul olarak kabul edilmiştir (Konuralp ve Adaş, 2020). Bu durumda, Makedonya’nın Yunanistan ile isim konusunda bir uzlaşmaya varmaktan başka çarenin kalmadığı anlaşılmaktadır. AB üyeliğine kabulü için Makedonya’nın katılım sürecinin, Yunanistan’ın engellemesi kalkmadığı takdirde uzun bir süreye yayılacağı değerlendirilebilmektedir.

Batı Balkan ülkelerinden Makedonya, AB ile hem İstikrar ve Ortaklık Antlaşmasını imzalayan hem de aday ülke olarak kabul edilen ilk ülke konumunda olduğu söylenilebilmektedir. Selanik Zirvesi’nde potansiyel adaylığının belirlenmesinin akabinde Makedonya, 2004 yılında AB’ye başvurusunu yapmış olup, 2005 yılında adaylık statüsü elde edilmesine karşın henüz katılım müzakerelerine başlamamıştır (T. C. Avrupa Daire Başkanlığı, 2024). Bunun en önemli nedeni Yunanistan ile yaşanan isim anlaşmazlığıdır. Ekonomik açıdan Makedonya’nın en dikkat çekici özelliği Avrupa’daki en düşük kişi başına düşen gelir düzeyine sahip ülkelerinden biri olmasıdır.

Temmuz 2006’dan itibaren Topluluk ile Kuzey Makedonya arasında ortaklık antlaşması imzalanmıştır. Ağustos 2018’de Kuzey Makedonya’nın Avrupa elektrik piyasasına erişim sağlanmıştır (Arman ve Cengiz, 2020). Bu iki yıl içinde elektrik piyasasına ilişkin çokça topluluk tüzük ve yönetmeliği ülke tarafından iç hukuka aktarılmıştır. Doğalgaz konusunda da önemli ölçüde gelişmeler kaydedilmiş ve AB’nin ilgili tüzüğüne ve ilgili yönetmeliğine uyum

amacıyla Enerji Yasası Haziran 2018’de çıkarılmıştır. Öyle ki, ülkedeki Enerji Düzenleme Komisyonu 2019’da göreve başlamıştır. Ülkenin yenilenebilir enerji, çevre ve enerji etkinliğiyle alakalı faaliyetleri Topluluğun üçüncü ilerleme raporunda yer almıştır (Energy Community, 2020d).

İKV (2023)’e göre isim sorununun çözümünün ardından Makedonya’nın AB ile olan bütünleşme süreci AB Konseyindeki vetoların olması nedeniyle engellemelerle karşılaşmaya devam etmiştir. Yunanistan’ın AB Konseyindeki vetosunun akabinde kalkmasına karşın, bu defa da Fransa, Makedonya ve Arnavutluk ile beraberinde müzakerelere başlanması için genişleme metodolojisinin reforma uğramasını şartlandırmış ve Ekim 2019 tarihli AB Zirvesinde iki ülke ile de müzakerelere başlanmasını veto etmiştir. Avrupa Komisyonunun 5 Şubat 2020 tarihinde reformların izlenmesinde üye ülkelerin ağırlığını artıran ve reformlarda yavaşlamanın negatif sonuçlar doğurabileceğini vurgulayan yeni genişleme metodların kabul edilmesinin ardından AB Konseyi, nihayetinde 25 Mart 2020 tarihinde Makedonya ve Arnavutluk ile müzakerelere başlanmasına pozitif bakmıştır. Avrupa Komisyonu müzakere çerçeve belgesini Temmuz 2020’de Konseye sunmuştur. Kasım 2020’de Makedonya’nın AB üyesi olan komşusu Bulgaristan’ın tarihi olayların yorumu ile Makedoncanın kökeni konusundaki itirazlar nedeniyle Makedonya’nın müzakere çerçeve belgesini onaylamayı reddettiğinden dolayı müzakerelere resmen başlanması hâlen mümkün olmamıştır. Aralık 2022’de kabul edilen son sonuçlardaysa Konsey, ilk hükümetler arası konferansının Temmuz 2022 tarihinde gerçekleştirilmiş olmasını memnuniyetle karşılamış olup, bunun Makedonya’nın AB reform gündemini ilerletme ile somut ve sürdürülebilir sonuçlar elde etme konusundaki kaydettiği ilerlemenin açık bir takdiri olduğu görülmektedir. Ayrıca, AB, Makedonya’nın en büyük ticaret ortağıdır. Makedonya’daki AB Doğrudan Yabancı Yatırımı 2022 yılında 519,6 milyon avroya ulaşmış, AB ile toplam mal ticareti hacmi ise 2022 yılında 13,8 milyar avro olmuştur (Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Genel Müdürlüğü, 2022).

4.3.3 Sırbistan’ın AB Uyum Süreci

Sırbistan, Ekim 2006’da kabul ettiği yeni anayasayla, Kosova’yı Sırbistan’ın ayrılmaz bir kara parçası olarak nitelendirmiştir. Kosova’nın Şubat 2008’de ilan ettiği bağımsızlık kararının üzerine, Sırbistan’ın bu kararı tanıyan

lkelerle ilkilerini düşük dzeyeye indirme kararı almış olup, AB ile ikili ilkilerinde bir soğukluk dönemine girmesine neden olmuştur (Cantone, 2024). Sırbistan, Kosova'nın baımsızlıının çokça AB yesi ülke tarafından tanınmasını, uluslararası hukukun inenmesini ve kendisine yapılanı haksızlık olarak deerlendirebilmektedir. Ancak, Sırların Kosova konusunda pragmatik bir tavır takınması ve AB'yle kapılarını kapatmamasının, ülkenin kendi menfaatleri açısından daha uygun olacağı düşünülmektedir. Sonuç olarak, Sırbistan'ın kendi kendisini tecrit etmesi Kosova'yı geri getirmeyecektir. AB, Sırbistan ile Kasım 2007'de paraflanan İOA'yı, Kosova'nın baımsızlıını kazanmasının akabinde, ülkedeki AB yanlısı çevreleri desteklemek maksadıyla, Nisan 2008'de imzalamıştır. Haziran 2008 tarihinde Sırbistan'da Avrupa yanlısı bir hükümet kurulması için anlamaya varmıştır. Diğer bölgedeki ülkelerinin tersine, Sırbistan ABD ile karşılıklı muafiyet antlaşması imzalamamıtır ve UCM konusunda AB politikasıyla uyum içindedir.

Sırbistan'ın AB ile ilkileri Selanik Zirvesi'nde potansiyel aday, 2008 yılında Ortaklığın kabulü, 2009 yılında resmi başvurunun yapılması, Mart 2012'de adaylık statüsünün elde edilmesi ve katılım müzakerelerinin Ocak 2014'te balaması şeklinde gelimitir (T.C. Avrupa Daire Başkanlığı, 2024). İyimser senaryoya göre, 2025 yılında Sırbistan'ın Birlie ye olabileceği ifade edilmektedir (N1, 2017). Üyeliğin önündeki en önemli sorunlar da hukukun stnl, yolsuzluk ve örgütlü suçlarla mücadele, ayrımcılıkla mücadele, azınlıkların korunması, basın zgrl gibi konulardır. Ülkenin bu konularda yeni reformlara gitmesi beklenmektedir. Yapısı itibariyle hizmetler sektörü en büyük paya sahipken, diğer sektörler sanayi, inşaat, tarım, ormancılık ve balıkçılık olarak sıralanabilmektedir.

Sırbistan Enerji Topluluğu ile Haziran 2006'da ortaklık antlaşması imzalamıştır. 2018'de de Sırbistan Meclisi enerji sektöründe yer alan rekabetin önündeki her türlü yasal engelin kaldırılmaya ilikin yasal düzenleme yapımlı. Böylece Voyvodina zerk Bölgesinin de AB gaz dağıtım aına entegre olması salanmışır. Sırbistan 2017 ile 2019 arasındaki ülkedeki petrol piyasasının AB'nin ilgili mevzuatına uyumu için bir dizi yasal düzenlemeye gidilmiştir. Ülkenin yenilenebilir enerji, evre ve enerji etkinliğine ilikin girişimleri topluluğun üçüncü ilerleme raporunda yer almıştır (Energy Community, 2020d). Diğer Batı Balkan lkeleri gibi AB, Sırbistan'ın da en büyük ticaret ortaıdır.

Sırbistan'daki AB Doğrudan Yabancı Yatırımı 2022 yılında 1,5 milyar avroya ulaşmış, AB ile mal ticareti hacmi 2022 yılında 36,5 milyar avro olmuştur (Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Genel Müdürlüğü, 2022).

İKV, (2023)'e göre ilerleme raporunda iktidardaki koalisyonun zaferiyle sonuçlanan 21 Haziran tarihindeki seçimler sonucunda yenilenen parlamentonun siyasi çoğunluğun yansıtılamaması Komisyonun temel eleştirisini oluşturmuştur. Anayasa ve yargı reformlarındaki seçimler sonrasına bırakılması ve yargıya siyasi boyutta müdahalenin endişe oluşturduğu belirtilmiştir. Sırbistan'ın yeni fasılları müzakereye açabilmesi için hukukun üstünlüğü ile siyasi kriterler alanındaki reformların derinleştirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Aralık 2022'deki kabul edilen son kararlarda ise Konsey, Sırbistanın katılım müzakerelerinde kaydettiği genel ilerlemeyi memnuniyetle karşılamış olsa da hukukun üstünlüğü ile temel haklar konusundaki ilerlemenin kaydedilmesi ve Sırbistanın Kosova ile olan ilişkilerinin normalleştirilmesinin gereklilik arz ettiği ve müzakerelerin hızını belirleyeceği vurgulanmıştır. Yine İKV'ye 2023'e göre Sırbistan'ın açılan fasılları: Mali Kontrol (14 Aralık 2015), Diğer Konular - Madde 1: Sırbistan ile Kosova arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi (14 Aralık 2015), Yargı ve Temel Haklar (18 Temmuz 2016), Adalet, Özgürlük ve Güvenlik (18 Temmuz 2016), Kamu Alımları (13 Aralık 2016), İşletme ve Sanayi Politikası (27 Şubat 2017), Fikri Mülkiyet Hukuku (20 Haziran 2017), Gümrük Birliği (20 Haziran 2017), Şirketler Hukuku (11 Aralık 2017), Dış İlişkiler (11 Aralık 2017), Balıkçılık (25 Haziran 2018), Mali ve Bütçesel Hükümler (25 Haziran 2018), Ekonomik ve Parasal Politika (10 Aralık 2018), İstatistik (10 Aralık 2018), Mali Hizmetler (27 Haziran 2019), Sermyenin Serbest Dolaşımı (10 Aralık 2019), Ulaştırma politikası (14 Aralık 2021), Enerji (14 Aralık 2021), Trans-Avrupa Ağları (14 Aralık 2021), Çevre ve İklim Değişikliği (14 Aralık 2021)'dir. Kapatılan fasılları ise: Bilim ve Araştırma (13 Aralık 2016) ve Eğitim ve Kültür (27 Şubat 2017)'dür.

4.3.4 Bosna-Hersek'in AB Uyum Süreci

Eski Yugoslavya Federasyonu'nun dağılmasından sonra, Bosna-Hersek'de 1992-1995 döneminde yaşanan savaş, ABD'nin müdahalesi sonucu durdurulabilmiş ve kurulan barış düzeni de ancak ABD'nin arabuluculuğu ile gerçekleşebilmiştir (Semercioğlu, 2017). AB ise, savaş sonrası bölgenin yeniden

inşasına yönelik çok daha fazla sorumluluk üstlenmiştir. Bosna-Hersek'te, Dayton Antlaşmasıyla görünürde federal yapıda devlet kurulurken ülkenin yarısı fiilen Bosnalı Sırp'ların kontrolüne geçmiş ve federasyon içinde Sırp Cumhuriyeti adını almıştır. Oysa savaştan önce Bosna'daki Sırp'ların nüfusu sadece %31 civarında idi. %50'nin üzerinde nüfusa sahip Boşnaklar ise, kalan toprakları nüfusun %17'sini oluşturan Hırvatlar ile paylaşmak zorunda kalmıştır (İNSAMER, 2016). Dayton Antlaşması, binlerce Boşnak'ın hayatını kaybetmesine yol açarak Sırp'lar için bir ödül niteliğinde bir durum yaratmıştır. Bu antlaşma ile çizilen yeni sınırlar, Bosna halkı için son derece tehlikeli bir coğrafi zafiyet oluşturmuştur. Bosna-Hersek, dört bir yandan kuşatılmış bir konumda bulunmaktadır. Harita üzerinde Neum şehri, Adriyatik Denizi'ne kıyısı olmasına rağmen, bu dar kıyı şeridinin bile Bosnalıların kontrolüne verilmesine izin verilmemiştir. Bu durum, uluslararası toplumun, özellikle BM, ABD ve AB gibi aktörlerin, Bosna halkının barış, güvenlik ve ekonomik gelişim ihtiyaçlarına ne kadar samimiyetle yaklaşmakta olduklarını gösteren ders çıkarılabilir bir örnek teşkil etmektedir.

İkinci potansiyel aday ülke olan Bosna-Hersek, diğer Batı Balkan ülkeleri gibi 2003 Selanik Zirvesi'nde potansiyel aday olarak belirlenmiştir (T.C. Avrupa Birliği Başkanlığı, 2024). O dönemden itibaren Bosna Hersek'in AB ilişkilerinde vize kolaylığı ve geri kabul antlaşmaları (2008), Ticaret ve Ticaretle ilgili hususlara dair Geçici Antlaşma (2008) ve 2015 yılında yürürlüğe giren İstikrar ve Ortalık Antlaşması Bosna-Hersek'in AB ile olan ilişkilerinde göze çarpmaktadır.

Bosna-Hersek'in AB enerji piyasasına eklenmesiyle önemli sorunlar ortaya çıkmaktadır. 2018'de Bosna Hersek'in elektrik piyasası kurallarına uyumu için 2021 yılı nihai tarih olarak saptanmıştır. Devleti oluşturan parçalarından olan Sırp Cumhuriyeti'nin onay vermemesiyle gerçekleştirilemeyen uyum antlaşması, bu ülke parlamentosunda Haziran 2019'da oylanmış, ama onay alınamamıştır. Doğalgaz konusunda ise Sırp Cumhuriyeti, 2019'da ülkeyi oluşturan tüm birimlerin gaz dağıtım ile tedarikine ilişkin haklar ve mükellefiyetlere ilişkin Kurallar Kitabı'nı onaylamıştır. 2019'da Bosna Hersek'in yenilenebilir enerji, çevre ve enerji etkinliğine ilişkin faaliyetleri topluluğun üçüncü ilerleme raporunda yer aldığı söylenebilmektedir (Energy Community, 2020d). 2014 yılı Bosna-Hersek'in bu İlerleme Raporu'nda, AB ile bütünleşme sürecinin çıkmaza girdiğini ifade eden Komisyon, ülkenin AB yolunda yerine getirmesi gereken kilit reformları hayata geçirmek adına ilgili siyasi iradede yoksun olduğuna dikkat

çekmiştir. İKV, (2023)'e göre 2020'deki bu Bosna-Hersek Raporu'nda, ülkenin Komisyon görüşündeki 14 öncelikte ilerleme yönünde sinyallerin verilmeye başlandığı belirtilmiş olup; Mostar'da seçimlerin yapılması ve ulusal savaş suçları stratejisinin kabul edilmesi açısından olumlu gelişmeler kayda geçerken, hukukun üstünlüğü ve halkın yargı sistemine olan güveninin yeniden tesis edilmesi başta olmak üzere diğer tüm önceliklerin ele alınması için daha fazla çabaya ihtiyaç duyulduğunu vurgulanmıştır. Bununla birlikte, Komisyon'un 12 Mart 2024 tarihli tavsiyesini temel alan AB Konseyi, Mart 2024'te Bosna Hersek ile katılım müzakerelerinin başlatılmasına karar vermiştir (Avrupa Komisyonu, 2024). AB, Bosna Hersek'in de en büyük ticaret ortağıdır. AB'nin Bosna Hersek'teki Doğrudan Yabancı Yatırımı 2022 yılında 371 milyon avro'ya ulaşmıştır. AB ile mal ticareti hacmi 2022 yılında yaklaşık 15,1 milyar avro olmuştur (Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Genel Müdürlüğü, 2022).

4.3.5 Karadağ'ın AB Uyum Süreci

Karadağ, Mayıs 2006'da gerçekleştirilen referandum sonucunda, oy kullanan halkın yarısından fazlasının desteğiyle, Yugoslavya Federasyonu'ndan ayrılarak Haziran 2006 tarihinde bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmeye başlamıştır. Batı Balkanların nüfus bakımından en az nüfusa sahip ülkesi olan Karadağ, diğerlerine oranla etnik sorunların daha az yaşandığı bir ülkedir. Aralık 2008 tarihinde, AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunan Karadağ, tam üyelik sürecinde fazla sorunla karşılaşmadan ilerleme sağlayabilecek kapasite ve şartlara sahiptir. En büyük avantajı ise gerek nüfusu gerekse coğrafi büyüklüğüyle AB'ye daha kolay uyum sağlayan ülke olmasıdır denilebilmektedir. Aynı zamanda yaşam standardının yüksek olmasıyla AB nezdinde benimsenmesi mümkündür. 2006 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra, 2008'de AB üyeliği için başvuruda bulunmuş olup, katılım müzakereleri de 2012 yılında başlamıştır. AB'nin iyimser senaryosu gerçekleştiği takdirde 2025 yılında Birliğe üye olacağı tahmin edilmektedir (Kajosević, 2021). Müzakere sürecinde öne çıkan konular hukukun üstünlüğü ile yolsuzluk ve örgütlü suçlarla mücadele başlıklarıdır.

2007 itibari ile toplulukla Karadağ arasında ortaklık antlaşması imzalanmıştır. Mart 2018'de Karadağ Ekonomi Bakanlığı'nın elektrik piyasasına ilişkin (EU) ilgili AB yönetmeliğini iç hukuka aktarmıştır. 2019 yılına gelindiğine Karadağ hükümeti AB'nin elektrik şebeke kodlarına ilişkin ilgili tüzükleri iç

hukuka aktarmıştır. 2019 sonuna gelindiğinde elektrikle ilgili müktesebatın uyumu tamamlanmıştır. Ayrıca İtalyan ve Karadağ elektrik şirketleri CGES ve TERNİ elektrik dağıtım altyapı hizmetleri için iş birliği antlaşması imzalamıştır. Gaz konusunda da Haziran 2020’de Enerji Düzenleme Ajansı Topluluğun gaz arzı genel koşullarını kabul edilmiştir. Yenilenebilir enerji alanında 2018’de biyoyakıtlarla alakalı ve 2019’da elektriğin yenilenebilir kaynaklardan üretimine ilişkin yasal düzenlemeler yapılmıştır. Çevre konusuna dair ilk önemli düzenleme Bütünleşik Koruma ve Kontrol Yasası’nın 2018’de çıkarılmasıdır. Daha sonra ilgili AB tüzüğüne uyum için yasal düzenleme aynı yıl içerisinde meclisten geçirilmiş ve bu tüzüğe istinaden Çevresel Etki Değerlendirme Yasası çıkarılmıştır. Nisan 2019’da AB ile uyumlu olarak çevresel kirleticilerin önlenmesine ilişkin yasal düzenlemeler yapılmıştır. Enerji etkinliği alanında Karadağ hükümeti 2018’de çevre 1 Ocak 2007 itibari ile toplulukla Karadağ arasında ortaklık antlaşması imzalanmıştır. Mart 2018’de Karadağ Ekonomi Bakanlığı elektrik piyasasına ilişkin (EU) 543/2013 isimli AB yönetmeliğini iç hukuka aktarmıştır. 2019 yılına gelindiğine Karadağ hükümeti AB’nin elektrik şebeke kodlarına ilişkin (EU) 2016/1388 ve (EU) 2016/1447 isimli tüzükleri iç hukuka aktarmıştır. 2019 sonuna gelindiğinde elektrikle ilgili müktesebatın uyumu tamamlanmıştır. Ayrıca İtalyan ve Karadağ elektrik şirketleri CGES ve TERNİ elektrik dağıtım altyapı hizmetleri için iş birliği antlaşması imzalamıştır. Gaz konusunda ise Haziran 2020’de Enerji Düzenleme Ajansı Topluluğun gaz arzı genel koşullarını kabul etmiştir. Yenilenebilir enerji alanında 2018’de biyoyakıtlara ilişkin ve 2019’da elektriğin yenilenebilir kaynaklardan üretimine ilişkin yasal düzenlemeler yapılmıştır.

Bayır, (2024)’e göre Karadağ, ilk yenilenebilir enerji yasası özelinde yeşil enerji geçişini hızlandırmaktadır. Buradan hareketle taslak halinde bu durumu Karadağ Maden ve Enerji Bakanlığı, yenilenebilir enerji kullanımı konusunda olan düzenlemeleri belli başlı aşamalardan oluşmaktadır. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası danışmanlığında hazırlanan bu taslak, Karadağ’ın 2025 yılına kadar ilk yenilenebilir enerji ihalesini gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Böylelikle Karadağ, Enerji Topluluğu’nun Yenilenebilir Enerji Direktifi’ne uyumun ve 2030 yılına kadar da %50 kadar oranda yenilenebilir enerji kullanımının sağlanması mümkün görülmektedir. Yine Bayır, 2024’e göre yenilenebilir enerji ile ilgili taslak, enerji kaynaklarından elde edilen elektriğin

mali desteği, kendi tüketimiyle beraber yenilenebilir enerji kullanımını soğutma ve ısıtmayla ulaşım sektörlerindeki uygulamalar neticesinde menşei garantili konuları da düzenlemektedir. Ayrıca biyoyakıtların, biyosalların, biyokütle ve türevlerinin sürdürülebilirliği ile sera gazı emisyonun azaltması kriterlerini belirlemektedir. Böylelikle bu yasa Karadağ'ın enerji sektörünü güçlü kılacak bir adım olarak görölmektedir. Bu durumla ÷lke doğa ve insan sağlığı açısından geleceğini ve AB uyumu açısından da belirleyici kıstas rolünü üstlenmiştir. AB, Karadağ'ın da en büyük ticaret ortağıdır. Karadağ'daki AB Doğrudan Yabancı Yatırımı 2021 yılında 500 milyon avroya ulaşmıştır. AB ile mal ticareti hacmi 2022 yılında 1,78 milyar avro olmuştur (Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Genel Müdürlüğü, 2022).

İKV, (2023)'göre Aralık 2022'de kabul edilen son değerlendirmede Konsey, Karadağın katılımında kaydedilen genel anlamda ilerlemeyi memnuniyetle karşılamış ve hukukun üstünlüğü ara kriterlerinin yerine getirilmesinin daha fazla ilerleme adına en büyük öncelik olduğunu belirtmiştir. Böylelikle Konsey ayrıca, Karadağın ana yargı organlarının işleyişini ve güvenilirliğini yeniden tesis etmek ve kilit yargı reformlarının uygulanmasında olan durgunluğu gidermek için önemli ve acil boyuttaki reformları yapması gerektiğini belirtmiştir. Konsey ayrıca Karadağı ifade ve medya özgürlüğü ile yolsuzluk ve örgütlü suçlarla mücadele gibi kritik alanlarda çabalarını arttırmaya yönelik teşvik etmiştir. Yine İKV, 2023'e göre Karadağ'ın açılan fasılları: Yargı ve Temel Haklar (18 Aralık 2013), Adalet, Özgürlük ve Güvenlik (18 Aralık 2013), Kamu Alımları (18 Aralık 2013), Şirketler Hukuku (18 Aralık 2013), İşletme ve Sanayi Politikası (18 Aralık 2013), Fikri Mülkiyet Hukuku (31 Mart 2014), Bilgi Toplumu ve Medya (31 Mart 2014), Sermayenin Serbest Dolaşımı (24 Haziran 2014), Dış, Güvenlik ve Savunma Politikası (24 Haziran 2014), Mali Kontrol (24 Haziran 2014), İstatistik (16 Aralık 2014), Tüketicinin ve Sağlığın Korunması (16 Aralık 2014), Gümrük Birliği (16 Aralık 2014), Mali ve Bütçesel Hükümler (16 Aralık 2014), Vergilendirme (30 Mart 2015), Mali Hizmetler (22 Haziran 2015), Trans-Avrupa Ağları (22 Haziran 2015), Ulaştırma Politikası (21 Aralık 2015), Enerji (21 Aralık 2015), Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı (30 Haziran 2016), Balıkçılık (30 Haziran 2016), Tarım ve Kırsal Kalkınma (13 Aralık 2016), Sosyal Politika ve İstihdam (13 Aralık 2016), Malların Serbest Dolaşımı (20 Haziran 2017), Bölgesel Politika ve Yapısal

Araçların Koordinasyonu (20 Haziran 2017), İşçilerin Serbest Dolaşımı (11 Aralık 2017), İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi (11 Aralık 2017), Ekonomik ve Parasal Politika (25 Haziran 2018), Çevre ve İklim Değişikliği (10 Aralık 2018)'dir. Kapatılan fasılları ise: Bilim ve Araştırma (18 Aralık 2012), Eğitim ve Kültür (15 Nisan 2013), Dış İlişkiler (20 Haziran 2017), Rekabet Politikası (30 Haziran 2020)'dir.

4.3.6 Kosova'nın AB Uyum Süreci

Bosna-Hersek'de yaşanan olaylar Kosova'yı da etkilemiştir. BM Güvenlik Konseyi kararı doğrultusunda, Bosna-Hersek'de uygulanan felaket yaşanmadan, güvenliği sağlamak amacıyla, NATO önderliğinde bir kuvvet bölgede konuşlandırılmıştır. Harekatın başlangıcından itibaren, Kosova Türk Tabur Görev Kuvveti, Türklerin yoğun olarak yaşadığı Prizren şehrinde görev yapmaktadır (Ciner, 2023). BM; polis, adalet işleri ve sivil yönetim gibi konularında sorumluluğu yüklenmiş, AGİT'e demokratikleşme ve kurumların oluşturulması, AB'ye ise yeniden yapılanmayla beraberinde ekonomik kalkınmaya ilişkin sorumluluk verilmiştir. Kosova'nın statü meselesi, Kosova'nın bağımsızlık ilanı ile sonuçlanmıştır. Çoğu ülke tarafından tanınan Kosova, siyasi bakımdan pek çok zorluğu geride bırakmıştır. Kosova'da sınırların kontrolü, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı temel sorunlar arasında yer alırken, hukukun üstünlüğünün sağlanması, yolsuzlukla mücadele edilmesi, Arnavut ve Sırp toplumları arasında iletişimin geliştirilmesi yeni devletin de temel meseleleridir (Ağır, 2017). Kosova, AB için kritik önceliğe sahip ülkedir. Bu ülkenin AB ile bütünleşmesi için, bölgenin ve Avrupa'nın istikrarına katkıda bulunacak, koşullarıyla barış içinde bir arada yaşayan, hukukun üstünlüğüne tam olarak saygın, çok etnikli, demokratik bir Kosova oluşturulması temel şartların görülmesiyle sağlanabilmektedir. Bu durum da Kosova'daki tüm halkın geleceğini emniyete alınmasıyla başlamaktadır. AB, Kosova'nın en büyük ticaret ortağıdır. Kosova'daki AB Doğrudan Yabancı Yatırımı 2022 yılında 344 milyon avroya ulaşmış, AB ile mal ticareti hacmi 2022 yılında 2,7 milyar avro olmuştur (Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Genel Müdürlüğü, 2022).

Temmuz 2006 itibariyle toplulukla Kosova arasında ortaklık antlaşması imzalanmıştır. 2018'de Kosova ulusal elektrik kurumu KOSTT Topluluk'tan ulusal elektrik dağıtım şirketi sertifikası almak için başvurmuştur. Bu başvuru

üzerine Arnavutluk ve Kosova ile sertifika antlaşması Ağustos 2018’de imzalanmıştır. Mart 2019’da Kosova elektrik piyasasını liberalize etmeye ilişkin topluluk normunu kabul etmiştir. Doğalgaz alanındaki en önemli gelişme ise Aralık 2018’de ALKOGAP4 fizibilite çalışmalarının sona ermesidir. Yenilenebilir enerji alanında Kosova 2018’de Yenilenebilir Enerji Kaynakları için Tek Elden Kaynak isimli Konsey Kararını kabul etmiştir. Aynı yıl Kosova Ticaret ve Endüstri Bakanlığı Petrol Ürünleri, Yenilenebilir Yakıtlar ve Biyoyakıt Ticareti Kanununu hazırlamıştır. Kosova’da 2018’den sonra enerji etkinliğine ilişkin çokça yasal düzenleme yapılmıştır. Mayıs 2018 Enerji Etkinliği Yasası, aynı yıl ilgili AB enerji etkinliği direktifine uyum düzenlemeleri yapılmıştır. Aralık 2018’de Konutlarda Enerji Etkinliği kanunu çıkarılmıştır. 2019’da Kosova’nın Ulusal Planı’nda bu düzenlemeler yer almıştır. Ülkenin yenilenebilir enerji, çevre ve enerji etkinliğine ilişkin girişimleri topluluğun üçüncü ilerleme raporunda yer alıp, değerlendirilmiştir (Leitão ve Valente, 2020). Değerlendirme nezdinde Kosova’nın istatistiksel veriler üzerinden sürece uyum sağlayıp sağlamadığına bakılırken, genel olarak da ilerleme kaydedildiği yönünde değerlendirilmiştir. Ancak daha yol kat edilebileceğinin üzerinde de durulmuştur. Aralık 2022’de Kosova AB üyeliği için başvuruda bulunmuştur. Avrupa Birliği ise 2023 baharında Kosova için vize serbestisini kabul etmiş ve bu uygulamanın 1 Ocak 2024 itibariyle başlayacağını bildirmiştir (European Commission, 2023).

4.4 AB Yolunda Batı Balkanlar için Ekonomik Göstergeler

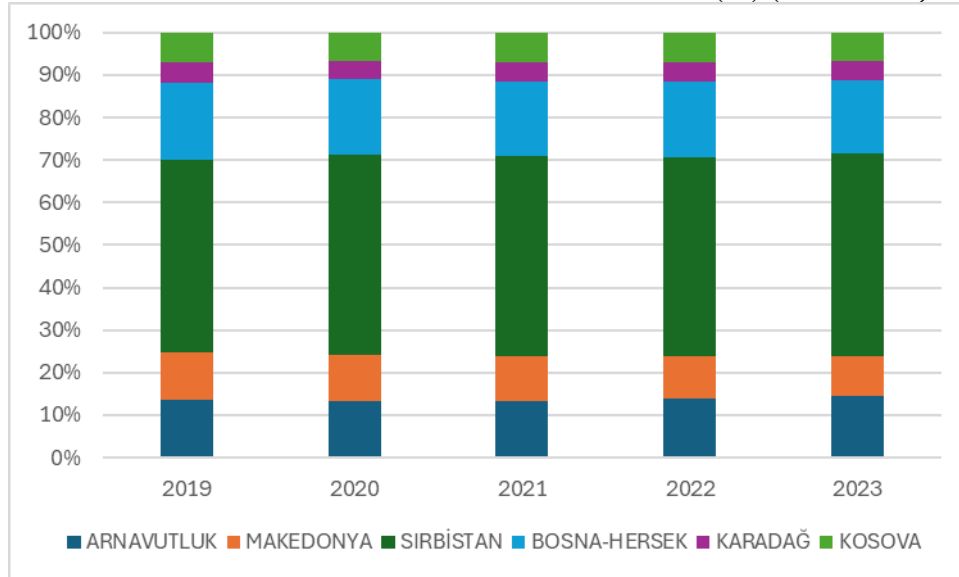
Batı Balkanlar bölgesi, AB için stratejik bir öneme sahiptir; çünkü bu bölge, güneydoğu AB ile Orta Avrupa çekirdeği arasında bir kara köprüsü ve en kısa transit rotası olarak işlev görmektedir. Ayrıca, bölgenin ekonomileri, AB ile zaten yakın bir şekilde entegre olmuş olup, bu durum Batı Balkanları en büyük ticaret ortağı ve dışa göçteki ana hedef haline getirmektedir (Dabrowski ve Myachenkova, 2018). Dolayısıyla Batı Balkan ülkelerinin ekonomik ve siyasi göstergeleri AB için de son derece önemli olmaktadır. Bu başlık altında Batı Balkan ülkelerinin temel ekonomik göstergeleri ile AB ülkeleri karşılaştırılmış ve böylece Batı Balkan ülkelerinin üyelik sürecinin değerlendirilmesine katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Üye olma hedefi olan bu ülkelerden Arnavutluk haricinde, yakın geçmişte Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin parçası

olan devletlerin sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve sanayileşme performanslarının bugün farklı olduğu söylenebilmektedir.

Ekonomik yakınlaşma, Batı Balkan ülkelerinin AB'ye yakınlaşmasında temel bir unsur olmakla birlikte, hâlihazırda Batı Balkan ülkeleri ile AB arasındaki yakınsama düzeyi yeterince hızlı ilerlememektedir; Batı Balkan ülkelerinin satın alma gücüne göre kişi başına düşen ortalama GSYİH'si AB ortalamasının %30 ila %50'si arasındadır (Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Genel Müdürlüğü, 2023). Dolayısıyla, AB Komisyonu genişleme sürecini ve Batı Balkan ülkelerinin ekonomilerinin büyümesini önemli ölçüde hızlandırmak amacıyla 2024-2027 dönemi için Batı Balkanlar özelinde 6 milyar avroluk yeni bir Reform ve Büyüme Aracı önermiştir. Bununla birlikte, ödemeler ancak üzerinde mutabık kalınan reformların yerine getirilmesinden sonra yapılacaktır.

Grafik 4.2'de Batı Balkan ülkelerinin GSYİH değerleri verilmiştir. GSYİH değerleri, ekonomik performansın karşılaştırılması, ekonomik büyüklüğün değerlendirilmesi ve ekonomik kalkınmanın izlenmesi için önemlidir. Her bir sütun, alttan üste doğru sırasıyla Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Kosova'yı temsil etmektedir.

Grafik 4.2 Batı Balkan Ülkelerinin GSYİH (%) (2020-2023)

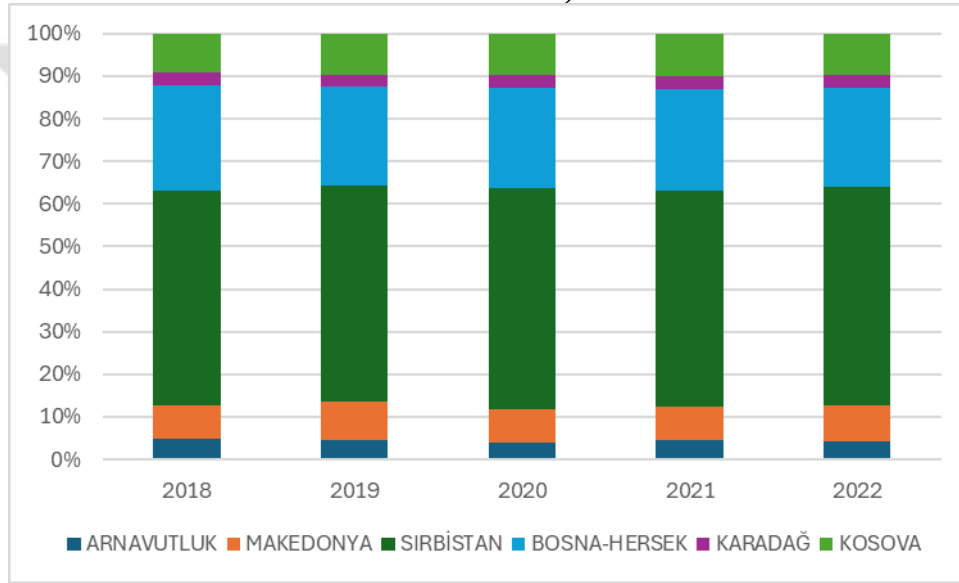
Kaynak: World Bank, 2023.

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılmasının ardından, her bir ülke ekonomisini geliştirmeyi başarmıştır. 2020'de yaşanan COVID-19 krizi sırasında gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) %5,66 oranında daralırken, 2021

yılında bölge hızlı bir şekilde resesyondan çıkmıştır. GSYİH büyüme oranı 2021’de ortalama %5,9, 2022’de ise %3,7 olarak gerçekleşmiştir. Batı Balkanlar, 2020’de ekonomik olarak dip yaparken, 2021’de güçlü bir toparlanmayla zirveye ulaşmıştır.

Grafik 4.3’te Batı Balkan ülkelerinin kişi başına düşen CO₂ emisyonları yer almaktadır ve 2017–2020 dönemini kapsamaktadır. Her bir sütun, alttan üste doğru sırasıyla Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Kosova’yı temsil etmektedir.

Grafik 4.3 Batı Balkan Ülkeleri CO₂ Emisyonları (Kişi Başı Metrik Ton, 2017-2020)

Kaynak: World Bank, 2023.

2017–2020 dönemi mutlak CO₂ emisyonları karşılaştırıldığında, AB’nin emisyonları 7639,1 Mt CO₂ olarak kaydedilmiştir ve bu, AB’nin Batı Balkan ülkelerine kıyasla daha yüksek emisyon seviyelerine sahip olduğunu göstermektedir. Batı Balkanlar’da en büyük emisyon kaynağı, yıllık ortalama 45,2 Mt CO₂ ile Sırbistan’dır (2020’de 16,1 Mt CO₂). Sırbistan’ı, 21,3 Mt CO₂ ile Bosna-Hersek ve 7,7 Mt CO₂ ile Kuzey Makedonya takip etmektedir. En düşük emisyon değerleri ise 3,9 Mt CO₂ ile Arnavutluk ve 2,4 Mt CO₂ ile Karadağ’a aittir. Kosova için veri bulunmadığından bu ülkeye ilişkin emisyonlar raporlanamamıştır.

Bu bağlamda, Sırbistan, Bosna-Hersek ve Kuzey Makedonya, enerji sektöründen kaynaklanan yüksek sera gazı emisyonlarından sorumlu ülkeler

olarak öne çıkmaktadır. Özellikle linyit kullanan eski termik santraller bu duruma büyük katkı sağlarken, hidroelektrik kapasitesine sahip Arnavutluk bu eğilimden ayrılmaktadır.

Tablo 4.8 AB ve Batı Balkanların Genç İşsizlik Oranları (15-24 Yaş Aralığı)

Ülkeler	2018	2019	2020	2021	2022	2023
AB-27	16,1	15,1	16,8	16,6	14,5	14,5
Belçika	15,8	14,2	15,3	18,2	16,4	16,1
Bulgaristan	12,7	8,8	14,2	15,8	10,6	12,1
Çekya	6,7	5,6	8,0	8,2	6,8	8,3
Danimarka	10,5	10,1	11,7	10,8	10,6	11,5
Almanya	6,2	5,8	7,1	7,0	6,0	5,9
Estonya	12,1	11,7	18,5	16,7	18,6	17,3
İrlanda	13,8	12,5	15,3	14,6	10,1	10,7
Yunanistan	39,9	35,2	35,0	35,5	31,4	26,7
İspanya	34,3	32,5	38,3	35,0	29,7	28,7
Fransa	20,8	19,5	20,2	18,9	17,3	17,2
Hırvatistan	23,7	16,7	20,6	21,5	17,7	18,9
İtalya	32,2	29,1	29,7	29,7	23,7	22,7
Kıbrıs	20,2	6,6	18,2	17,1	18,6	16,6
Letonya	12,2	12,4	14,9	14,8	15,3	12,3
Litvanya	11,1	11,9	19,6	14,3	11,9	13,8
Lüksemburg	14,2	17,0	23,2	16,9	17,6	18,8
Macaristan	10,2	11,4	12,8	13,5	10,6	12,8
Malta	9,4	10,1	11,5	9,9	9,0	9,2
Hollanda	7,2	6,7	9,1	9,3	7,6	8,2
Avusturya	9,4	8,5	10,5	11,0	9,5	10,4
Polonya	11,7	9,7	10,8	11,9	10,8	11,4
Portekiz	20,2	18,3	22,5	23,4	19,2	20,5
Romanya	16,2	16,8	17,3	21,0	22,8	21,8
Slovenya	8,8	8,1	14,2	12,8	10,1	9,9
Slovakya	14,9	16,1	19,3	20,6	19,9	19,8
Finlandiya	17,0	17,2	21,4	17,1	14,2	16,2
İsveç	17,4	20,1	23,9	24,7	21,7	22,1
Arnavutluk	22,3	21,4	21,7	20,6	21,5	22,0
Makedonya	45,4	35,6	35,7	-	-	-
Sırbistan	29,7	27,5	26,6	26,0	24,3	25,0
BosnaHersek	-	-	-	38,3	35,1	30,1
Karadağ	29,4	25,2	36,0	-	-	-
Kosova	-	-	-	-	21,4	17,3

Kaynak: Eurostat, 2024.

Genç işsizlik 15-24 yaş aralığındaki cari ücret boyutunda olan ve iş arayıp da bulamayan kişilere denilen bir kavramdır. Tablo 4.8'e göre AB'de bu oran

2018-2023 yılları arasında 14,5 ile 16,8 arasında değişmektedir. Makedonya ve Karadağ'ın son üç yılı ile Bosna-Hersek'in 2018-2020 yılları ve Kosova'nın da 2018-2021 yılları arasında işsizlik ülkelerin bu oranı hesaplamadığı ve paylaşmadığı için verilerine ulaşılamamıştır. Kalan verilere göre, 2018 yılında AB ortalamasının altında ve en düşük genç işsizliğe sahip olan üç AB üyesi ülke Almanya, Çekya ve Hollanda'dır. Öte yandan, Batı Balkanlar'da AB ortalamasının çok üzerinde bir genç işsizlik oranı söz konusudur. 2019 yılında bu orana sahip en iyi üç AB üyesi ülke Çekya, Almanya ve Hollanda olarak az farkla Çekya'nın geçmesiyle sonuçlanmıştır. 2019'da da en çok genç işsiliğin görüldü Batı Balkan ülkelerinden Makedonya'dadır. 2020 yılında da 2018'deki sonuçlar elde edilmiştir. Sadece pandeminin de etkisiyle oran bazında yükselişler mevcuttur. Günümüze kadar olan yıllar aralığında en düşük işsizlik oranına sahip ülkeler arasında AB üyesi ülkeler olan Almanya, Çek Cumhuriyeti ve Hollanda yer almaktadır. Bununla birlikte, güncel verilerin olmaması nedeniyle tam bir değerlendirme yapmak mümkün olamasa da 2023 yılında en yüksek işsizlik oranına sahip olan Batı Balkan ülkesi Bosna-Hersek'tir. 2018-2023 yılları arasında Batı Balkanlar'a yakın genç işsizlik oranına sahip AB üyesi ülke Yunanistan'dır. Bu durum, coğrafi yakınlık nedeniyle bölgesel bir etki olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, komşu ülke Arnavutluk, Batı Balkanlar'da en düşük genç işsizlik oranına sahip ülkedir. Bununla birlikte, 2018-2023 döneminde hiçbir Batı Balkan ülkesi AB ortalamasının altına düşmemiştir. Dolayısıyla, genç işsizlik oranları Batı Balkanlar'da AB ortalamasına kıyasla çok daha yüksektir.

Tablo 4.9 AB ve Batı Balkanların Yolsuzluk Algısı Endeksi (Puan Bazında)

Ülkeler	2018	2019	2020	2021	2022	2023
AB	72,7	72,2	72,1	72,3	72,2	72,4
Belçika	75	75	76	73	73	73
Bulgaristan	42	43	44	42	43	45
Çekya	59	56	54	54	56	57
Danimarka	88	87	88	88	90	90
Almanya	80	80	80	80	79	78
Estonya	73	74	75	74	74	76
İrlanda	73	74	72	74	77	77
Yunanistan	45	48	50	49	52	49
İspanya	58	62	62	61	60	60
Fransa	72	69	69	71	72	71
Hırvatistan	48	47	47	47	50	50
İtalya	52	53	53	56	56	56
Kıbrıs	59	58	57	53	52	53
Letonya	58	56	57	59	59	60
Litvanya	59	60	60	61	62	61
Lüksemburg	81	80	80	81	77	78
Macaristan	46	44	44	43	42	42
Malta	54	54	53	54	51	51
Hollanda	82	82	82	82	80	79
Avusturya	76	77	76	74	71	71
Polonya	60	58	56	56	55	54
Portekiz	64	62	61	62	62	61
Romanya	47	44	44	45	46	46
Slovenya	60	60	60	57	56	56
Slovakya	50	50	49	52	53	54
Finlandiya	85	86	88	88	87	87
İsveç	85	85	85	85	83	82
Arnavutluk	36	35	36	35	36	37
Makedonya	37	35	35	39	40	42
Sırbistan	39	39	38	38	36	36
BosnaHersek	38	36	35	35	34	35
Karadağ	45	45	45	46	45	46
Kosova	37	36	36	39	41	41

Kaynak: Transparency International, 2024

Bir görevi, yetkiyi kötüye kullanma bu bağli olarak, yasaya, kurala, yönteme aykırı bir şekilde iş yapma durumuna yolsuzluk adı verilmektedir. Tablo 4.9'da Transparency International (2024) hesaplamalarına yer verilmiştir. Bu yolsuzluk endeksi kamu sektöründeki yolsuzluk düzeylerine göre sıralayarak 0 ( ok yolsuz) ile 100 ( ok temiz) arasında bir ölçekte puan vermektedir. 2023 yılı verilerine göre dünyada ülkelerin üçte ikisinden fazlası 100 üzerinden 50'nin altında puan almaktadır ki bu da pek çok ülkede ciddi yolsuzluk sorunları

olduğunu göstermektedir. Küresel ortalama ise 2023 yılı için 43 olarak açıklanmıştır. 2018-2023 yılları arasında AB’de bu endeksten elde edilen puan 72 bandında yer almaktadır. Bu yıllar aralığında bu orandan yüksek en iyi AB ülkeleri, Danimarka, Finlandiya ve İsveç’tir. Kuzey Avrupa ülkeleri gibi yüksek puan alamayan hatta Batı Balkan ülkelerinden de düşük puanda olan AB ülkeleri de Macaristan ve Romanya’dır. 2023 yılı itibariyle en yüksek puan almış olan dolayısıyla yolsuzluk oranı en düşük olan Batı Balkan ülkesi ise Karadağ’dır. Bununla birlikte, Karadağ yolsuzluk endeksinde AB ortalamasının çok altında yer alsada AB üye ülkelerinden Romanya ile aynı puana, Macaristandan ise daha yüksek bir puana sahiptir. Karadağ dışında kalan tüm Batı Balkan ülkeleri ise 2023 yılı itibariyle Macaristan ve Romanya’dan düşük bir orana, dolayısıyla daha fazla yolsuzluğa, sahip ülkelerdir. Batı Balkanların yolsuzlukla 0mücadelede bu bağlamda reformlar yaparak ve çeşitli çalışmalar neticesinde puanlarını yükseltmeleri ve AB üyeliğine daha çok yaklaşmaları gerekmektedir.

Tablo 4.10 AB ve Batı Balkanlar İçin Eşdeğer Harcanabilir Gelir Gini Katsayısı

Ülkeler	2018	2019	2020	2021	2022	2023
AB-27	30,4	30,2	30,0	30,2	29,6	29,6
Belçika	25,7	25,1	25,4	24,1	24,9	24,2
Bulgaristan	39,6	40,8	40,0	39,7	38,4	37,2
Çekya	24,0	24,0	24,2	24,8	24,8	24,4
Danimarka	27,8	27,5	27,3	27,0	27,7	28,2
Almanya	31,1	29,7	30,5	31,2	29,0	29,4
Estonya	30,6	30,5	30,5	30,6	31,9	31,8
İrlanda	28,9	28,0	27,6	26,6	26,9	27,4
Yunanistan	32,3	31,0	31,4	32,4	31,4	31,8
İspanya	33,2	33,0	32,1	33,0	32,0	31,5
Fransa	28,5	29,2	29,2	29,3	29,8	29,7
Hırvatistan	29,7	29,2	28,3	29,2	28,5	29,7
İtalya	33,4	29,2	28,3	29,2	28,5	29,7
Kıbrıs	29,1	31,1	29,3	29,4	29,4	29,6
Letonya	35,6	35,2	34,5	35,7	34,3	34,0
Litvanya	36,9	35,4	35,1	35,4	36,2	35,7
Lüksemburg	31,3	32,3	31,2	29,6	29,1	30,6
Macaristan	28,7	28,0	28,0	27,6	27,4	29,0
Malta	28,7	28,0	30,3	31,2	31,1	33,0
Hollanda	27,4	26,8	28,2	26,4	26,3	26,1
Avusturya	26,8	27,5	27,0	26,7	27,8	28,1
Polonya	27,8	28,5	27,2	26,8	26,3	27,0
Portekiz	32,1	31,9	31,2	33,0	32,0	33,7
Romanya	35,1	34,8	33,8	34,3	32,0	31,0
Slovenya	23,4	23,9	23,5	23,0	23,1	23,4
Slovakya	20,9	22,8	20,9	21,8	21,2	21,6
Finlandiya	25,9	26,2	26,5	25,7	26,6	26,6
İsveç	27,0	27,6	26,9	26,8	27,6	29,5
Arnavutluk	30,1	30,1	29,4	33,0	-	-
Makedonya	31,9	30,7	31,4	-	-	-
Sırbistan	35,6	33,3	33,3	33,3	32,0	-
BosnaHersek	-	-	-	-	-	-
Karadağ	36,8	35,7	35,4	34,3	-	-
Kosova	-	-	-	-	-	-

Kaynak: Eurostat, 2024

İstatistikçi ve sosyolog Corrado Gini tarafından geliştirilen, ekonomide Gini katsayısı, Gini endeksi ya da Gini oranı, ulus veya sosyal grup içindeki gelir ve servet eşitsizliğini temsil etmeyi amaçlayan bir tür istatistiksel dağılım ölçüsüdür (Fedriani ve Martin, 2009). Tablo 4.10'da yer alan Gini katsayısı, eşdeğer harcanabilir gelir düzeyine göre düzenlenmiş nüfusun kümülatif paylarının, eşdeğer toplam harcanabilir gelirden aldıkları kümülatif payla ilişkisi olarak tanımlanmaktadır ve 0 ile 100 arasında bir değer almaktadır (Eurostat,

2024). Gini Kat Sayısının 2018-2023 yılları arasında AB-27 için 29,6–30,4 aralığında olduğunu söylemek mümkündür. 2023 yılı için AB ortalamasının üstünde en yüksek oran Bulgaristan’a aittir. En düşük oran ise, Slovakya’dadır. Batı Balkan ülkelerinden Bosna-Hersek ile Kosova verileri ise yoktur, Makedonya ve Karadağ’ın da son yıllara ait verileri yoktur. Mevcut verilere göre, Batı Balkanlar’da en düşük Gini katsayısına sahip ülke Arnavutluk’tur; ancak, Arnavutluk’tan daha yüksek bir Gini oranına sahip olan AB ülkesi Bulgaristan’dır. Bunun yanı sıra, Arnavutluk’un AB ortalamasının üzerinde bir Gini katsayısına sahip olması, Batı Balkanlar’da genel olarak yüksek gelir eşitsizliğine işaret etmektedir. Yüksek Gini katsayısı, zenginler ile yoksullar arasında büyük gelir farkları olduğunu, diğer bir deyişle adeletsiz bir gelir dağılımını ifade etmektedir. Bu durum, sosyal huzursuzluğa, suç oranlarının artmasına ve ekonomik istikrarsızlığa yol açabilmektedir. Gelir eşitsizliğinin, Birliğin en yeni üyelerinden Bulgaristan hariç, diğer AB ülkeleri gibi azaltılması, Batı Balkanlar açısından AB üyeliği için fırsatların artmasına katkı sağlayabilir. Gini katsayısının sıfıra yaklaşması, dünya genelinde tüm ülkelerin ulaşması gereken önemli bir hedeftir.

Tablo 4.11 AB ve Batı Balkanların Nihai Enerji Tüketiminde Yenilenebilir Enerji Payı

Ülkeler	2017	2018	2019	2020	2021	2022
AB-27	18,4	19,1	19,9	22,0	21,9	23,0
Belçika	9,1	9,5	9,9	13,0	13,1	13,8
Bulgaristan	18,7	20,6	21,5	23,3	19,5	19,1
Çekya	14,8	15,2	16,3	17,3	17,7	18,2
Danimarka	34,8	35,2	37,0	31,7	41,1	41,6
Almanya	15,5	16,7	17,3	19,1	19,4	20,8
Estonya	29,6	29,9	31,7	30,1	37,4	38,5
İrlanda	10,5	10,9	11,9	16,2	12,4	13,2
Yunanistan	17,3	18,0	19,6	21,8	22,1	22,7
İspanya	17,2	17,0	17,9	21,2	20,8	22,2
Fransa	15,9	16,4	17,2	19,2	19,2	20,3
Hırvatistan	27,3	28,1	28,5	31,0	31,3	29,4
İtalya	18,3	17,8	18,2	20,4	19,6	19,1
Kıbrıs	10,5	13,9	13,8	16,9	19,1	19,5
Letonya	39,1	40,2	40,9	42,1	42,1	43,4
Litvanya	26,4	24,7	25,5	26,8	28,2	29,6
Lüksemburg	6,2	8,9	7,1	11,7	11,7	14,4
Macaristan	13,6	12,5	12,6	13,8	14,1	15,2
Malta	7,3	7,9	8,2	10,7	12,7	13,4
Hollanda	6,6	7,4	8,9	13,9	12,9	14,9
Avusturya	33,2	33,8	33,8	36,6	34,6	33,8
Polonya	11,1	14,9	15,4	16,1	15,9	16,9
Portekiz	30,6	30,2	30,6	33,9	33,9	34,7
Romanya	24,5	23,9	24,3	24,5	23,9	24,1
Slovenya	21,7	21,4	21,9	25,0	25,0	22,9
Slovakya	11,5	11,9	16,9	17,4	17,5	17,5
Finlandiya	40,9	41,2	42,9	43,9	42,9	47,9
İsveç	53,4	53,9	55,8	60,1	62,7	66,0
Arnavutluk	35,8	36,6	38,0	45,0	41,4	44,1
Makedonya	19,7	18,2	17,5	19,2	17,5	18,7
Sırbistan	20,3	20,3	21,4	26,3	25,3	27,1
BosnaHersek	23,3	35,9	37,5	39,9	36,6	-
Karadağ	39,7	38,8	37,7	43,8	39,9	39,9
Kosova	23,1	24,7	24,2	24,4	22,1	18,8

Kaynak: Eurostat, 2023.

Yenilenebilir enerji, güneş ışığı, rüzgâr, yağmur, dalgalar, gelgitler ve jeotermal ısı gibi karbon salınımı yapmayan doğal kaynaklardan elde edilen, insanların anlık olarak yenileyebileceği enerji türleri olarak tanımlanabilir. Bu kaynaklar, güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, dalga enerjisi, jeotermal enerji, hidroelektrik enerji ve biyokütle enerjisi şeklinde sıralanabilir. Tablo 4.11’de AB ve Batı Balkanların nihai enerji tüketiminde yenilenebilir enerji payı incelenmiştir çünkü AB ve Batı Balkanlar’ın yenilenebilir enerjiye katkısı enerji güvenliği,

sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyüme, teknolojik ilerleme, iklim hedefleri ve bu doğrultuda politika geliştirme açısından hayati önem taşımaktadır (Eurostat, 2024). 2017-2022 yılları arasında AB ortalaması her yıl artarak %18,4'ten %23'e ulaşmıştır. AB içinde en yüksek oranlar İsveç, Finlandiya ve Letonya'da görülürken, Balkanlar'da ise en yüksek oranlara Karadağ ve Arnavutluk sahiptir. Ancak, Batı Balkan ülkelerindeki bu oranların çoğu AB ülkesinin seviyesinin altında kaldığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Batı Balkan ülkeleri, yenilenebilir enerji kullanım oranları bakımından birçok AB ülkesinden daha düşük seviyelerde yer almaktadır.

Yenilenebilir enerji, küresel ısınmayı önlemede ve gelecek nesillere kalıcı bir miras bırakmada önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda ülkeler, enerji politikalarını sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde şekillendirmek için çalışmalarına devam etmektedir. Özellikle Batı Balkan ülkelerinin, enerji politikalarını geliştirerek bu durumu AB üyeliği hedefleri açısından olumlu bir fırsat olarak gördükleri gözlemlenmektedir.

Ayrıca 2022 yılında AB Komisyonunca verileceği belirtilen 1 milyar avroluk Enerji Destek Paketiyle, Batı Balkanların mevcut enerji kriziyle yüzleşmesine ve temiz enerjiye geçişini desteklemesine yardımcı olması amaçlanmaktadır. AB'nin vereceği 1 milyar avroluk paketinin yarısı, bütçe destek tedbirleri yoluyla bölge ekonomilerine doğrudan fon sağlarken, paketin ikinci kısmı olan 500 milyon avro ise enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, yenilenebilir enerji ve enerji verimliliğinin artırılmasına yönelik yatırımları kapsayacaktır (AB, 2022).

Batı Balkan ülkelerinin AB üyelik sürecinde enerji politikalarının rolü ve önemi oldukça büyüktür. İşte bu konudaki bazı temel noktalar (Armişen ve Tatar, 2022) tarafından altı başlıkta açıklanmaktadır. Bunlardan ilki, yenilenebilir enerji ile sürdürülebilirliktir. AB, çevresel boyutta olan sürdürülebilirliği teşvik ederek Batı Balkan ülkeleri için de bu konuda desteklerini açıkça ifade ederler. Batı Balkan ülkelerinin de bu politikalar nezdinde daha çok çaba sarfetmektedirler. Bir diğeri de enerji güvenliği ve çeşitlendirmedir. Batı Balkan ülkeleri, enerji arz güvenliğini tedariklerinde enerji kaynaklarında çeşitlendirmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Bu noktada AB bu desteği ve teşviği sağlayarak dışa bağımlılığın da azalmasına neden olurlar. Bu bağlamda bir diğer başlık ise, enerji verimliliğidir. Enerji verimliliğinin artması AB'nin bu konudaki ana

hedeflerindendir. Batı Balkan ülkeleri bu noktada enerji tüketimini ve çevresel faktörlerin etkilerini azaltarak elde edebileceklerdir. Bir diğer başlık, enerji piyasalarının entegrasyonudur. AB, Batı Balkan ülkelerindeki enerji piyasalarını AB iç enerji piyasasına dahil olmalarını istemektedir. Bu durumu, piyasa rekabetini artırmak amaçlı enerji fiyatlarının da düşürme endeksli tedarik güvenliğini ifade etmektedir. Bir başka başlık da çevresel uyumluluk ve buna bağlı olarak ilgi mevzuatıdır. AB üyelik sürecinde çevresel boyutta ilgili mevzuatın uyumu ve uygulanması gerekmektedir. Bu durum bir bakıma, enerji üretimin ve tüketimin süreçlerinde daha çok standartlarının uygulanmasıyla sağlanmaktadır. Son olarak da yatırımlar ve buna bağlı fonlardır. AB, aday ülkelerin altyapılarındaki düzen ve gelişim konusunda mali açıdan desteklemektedir. Bu destektir ki, enerji projelerindeki finansmanın da önemi arz etmektedir. Batı Balkan ülkeleri, enerji politikalarını AB norm ve standartlarına uyumlu hale getirerek hem enerji sektörlerini çağdaşlaştırabilir hem de AB üyelik sürecinde ilerleme kaydedebilirler. Enerji politikaları, ekonomik kalkınma ve siyasi istikrar için de kritik bir alan olarak değerlendirilmektedir.

Batı Balkan ülkelerinin enerji politikaları bakımından AB'ye üyelik durumu, AB açısından da çokça fırsatlar sunmaktadır (Arman ve Cengiz, 2020). Bu fırsatlar arasından ilki, çeşitli enerji kaynaklarıdır. Batı Balkan ülkeleri, yenilenebilir enerji ve hidroelektrik enerji potansiyeline sahip ülkeler olarak ifade edilebilmektedir. AB içinse bu durum pozitif bir etkidir. İkinci fırsat olarak, enerji güvenliği yer alabilmektedir. Batı Balkan ülkeleri bulundukları coğrafi konumları itibarıyla enerji ulaşımında stratejik açıdan önemli yere sahiptir. AB'ye üyelikleri gerçekleşmesiyle beraberinde AB'nin enerji arzına katkıda bulunabilirler. Üçüncü fırsat olarak da bölgesel açıdan enerji pazarının genişlemesidir. Öyle ki, Batı Balkan ülkelerinin birliğe üyelikleri durumunda enerji alanında pazarın da genişlemesine etken olabilirler. Dördüncü fırsat ise, altyapıda yapılan yatırımlardır. Batı Balkan ülkelerinin AB'ye üyeliklerinin gerçekleşmesiyle birlikte enerji altyapısıyla ilgili yapılan yatırımlar teşvik edecek boyutta olabilmektedir. Bu yatırımlar da AB'nin ekonomik açıdan katkı sağlarken iş olanakları da ortaya çıkabilecektir. Beşinci fırsat olarak da ekonomi ve siyasi açıdan istikrarın sağlanabilmesidir. Batı Balkan ülkelerinin birliğe dahil olmaları bölgedeki istikrarın da sağlanmasına olanak sağlayabilecektir. AB için enerji alanındaki kazanımlar dolaylı olarak ekonomiyle ilişkilendirilmektedir. Son fırsat

ise, çevresel açıdan elde edilen kazanımlardır. AB, çevreye verdiği önemle birlikte iklim değişikliğiyle mücadeleye karşın belli başlı çevresel şartların iyi hale getirmeye katkıda bulunurlar. Bu avantajlar, AB'nin enerji politikaları ve ekonomik hedefleri doğrultusunda Batı Balkan ülkeleriyle olan ilişkilerini güçlendirmesine yardımcı olabilir (Hofmann ve Jevnaker ve Thaler, 2019).

5. SONUÇ

Küreselleşen dünyada 20. yy. sonunda başlayan ve 21. yy. ile beraberinde, değişen ulus-devlet anlayışı ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan değişimleri kendisiyle beraber getirmiştir. AB, böylesine bir değişim sürecinin oluşturduğu dinamikler öncülüğünde siyasi ve ekonomik birlik olarak dünya sahnesinde yerini almıştır. Yaşanılan topraklarda farklılıklar gözle görülebilir. Dinamiklerin artışıyla birlikte, bu farklılıkların ortaya çıkması doğal bir durumdur. Avrupa kıtası içerisinde dünya sahnesinde bir entegrasyon hareketi başlatarak ve temelinde de insan ihtiyaçlarının olmasıyla bütünleşme perspektifinde boyut atlayıp bir çatı altında toplanabilmek belli başlı sabit olmayan şartlar doğrultusunda çok da kolay bir eylem değildir. Hele ki yirmi yedi üyeli bir topluluk ve her bir ayrı kültür farklılıklarını yönetmek, idare etmek bu doğrultuda doğru adımlar atabilmek daha güç olanıdır.

AB genişleme hareketleriyle, Birleşik Avrupa idealini oluşturma yolunda uzun yıllar boyunca büyük çaba ve bilinçli bir gayret gösterilmiştir. Bu çaba, dünya sahnesinde yaşanan savaşların, yıkımların ve zorlukların ardından düşman haline gelen komşu devletlerin bir araya gelme ve birlikte hareket etme bilinciyle yol kat edilmesini sağlamıştır. Elbette bu yolda olmak istemeyen veya yoldan ayrılmak isteyenler de olmuştur. Ancak, bu sürece katılmak kolay değildir ve bu yol için çaba gösterenler de azımsanacak kadar az değildir. Zamanla azalarak ve artarak günümüze kadar gelen bu birlik, çatısı altına almayı hedeflediği birçok aday ülkeye sahiptir.

AB tarafından mevcutta aday statüsünde yer alan; Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Kosova gibi Batı Balkan ülkelerinin ileriki yıllarda AB üyeliği söz konusu olduğunda birliğin genişleme politikasını geliştirdiği ve uyguladığını söylemek de mümkündür. Bu ülkelerin de birlikte yer almaları bir bakıma refah seviyesinin artışıyla yakından ilişkili olsa da rol model olarak görüp o bakış açısıyla yönetimleri de gerçekleştirebilmektedir. Günümüzde de AB'ye uyum süreciyle beraberinde bile ülkedeki vatandaşların olumlu tepkileri görülmektedir. Batı Balkan ülkeleri için Selanik Zirvesi dönüm noktası olarak ifade edilebilmektedir. Her ne kadar ülkelerin birliğe uyumu ilk

aşamada çok mümkün görünmese de yol alınıp olumsuzlukları giderici politikalar uygulayarak hiç yok denilmese de olumsuzlukları mevcudiyetini korumaktadır. İstikrar ve Ortaklık süreci Batı Balkan ülkelerinde, tam üyelik müzakerelerine başlamadan önce şiddet içermeyen bir politik kimliğin ortaya çıkmasını amaçlamaktadır. Bu bölge için karmaşık, dağınık ve çetrefilli olarak ifade edilebilmektedir. Coğrafi konumu itibariyle Avrupa kıtasında yer alıyorken Avrupa kültüründen bir bakıma bir kısmının uzak ama bir kısmının da yakın yapıda olduğunu söylemek mümkündür. AB'ye tam üyeliğe aday tüm ülkelerin sağlam ekonomi yapısına sahip olmaları gerekmektedir. Bu anlamda Kopenhag Kriterlerinde ve çeşitli bazı raporlarda da belirtildiği gibi istikrarlı büyüme, düşük enflasyon, ihracat artışı, dış denge ve bütçe dengesi gibi kriterlerin sağlanması gerekmektedir. Ülkelerin sosyal göstergelerinin de demokratik yapıyı güçlendirici nitelikte olmalıdır.

Batı Balkan Ülkelerinden Arnavutluk'ta AB'ye üyeliği konusunda belirsizlikleri sürmektedir. Öyle ki kara paranın aklanmasının önlenmesine ilişkin mali çalışma grubu (FATF) listesinde yer almaktadır (FATF, 2023). Bu yüzden Arnavutluk'taki en temel problemlerden biri olan bu durum ile ilgili herhangi bir gelişme de görülmediği için üyeliğin gerçekleşmesi de çok mümkün görülmemektedir. Sadece Arnavutluk'ta değil o bölgede, Balkanlarda yolsuzluk, kara para aklama gibi usulsüzlükler görülmektedir. Etnik milliyetçilik ve siyasi hayata yansımalarını, özellikle Makedonya ve Bosna-Hersek'te etnik kimlikler, siyasi tercihleri belirlemede hala temel unsur olarak görülmektedir. İnsanlar, hangi etnik yapıya mensuplarsa o etnik yapıyı temsil eden siyasi partiye oy verebilmektedir. Bütün halkı temsil eden siyasi partilerin sayısı bu ülkelerde çok azdır. Bu bağlamda bu ülkelerde de görülen bu sorunlar ülkenin temel sorunlarından biridir.

Tartışılan sınırların belirsizliği ve üstünlük görme durumları bölgede bazı sınırlar ve toprak parçalarıyla ilgili farklı tartışmalara mahal vermektedir. Sırbistan'ın Kosova'yı tanımaması, Bosna Hersek'teki Sırp Cumhuriyeti yönetiminin ayrılma konusu için referanduma gideceğini ısrarla açıklamalar sonucunda bölgenin istikrarı açısından ciddi sorunlar teşkil etmektedir. Devlet inşaa süreçlerinin devam etmesi: Bosna-Hersek ve Kosova gibi ülkelerin devlet kurumlarındaki inşaa süreci hala devam etmektedir. Bosna Hersek'te Yüksek Temsilcilik Ofisi hala varlığını devam ettirmekte ve geniş yasal yetkilerini

sürdürmektedir. Bu belirsizlik de diğer ülkelerdeki sebepler gibi üyelik sürecini sekteye uğratabilmektedir. Bölgedeki ekonomiler sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecini hala yaşamaktadır. Sosyalist ekonomik sistem ortadan kalksa dahi, yerine liberal sistem henüz tam olarak kurulamamıştır. Çoğu ülke hala yüksek işsizlik oranları ile düşük büyüme grafikleriyle uğraşmaktadır. Göçmenler ve yerinden edilmiş kişiler bu topraklarda da görülen durumlardandır. Bölgede hala binlerce kişi savaş zamanında terk etmek zorunda kaldıkları evlerine dönememiştir. Bu sebeple bu bölgede göçmen olarak hayatlarını idame ettirmektedir. Bu sorun da AB üyeliği için olumsuzluklardandır. Avrupa Birliği, göçmen ve mülteci sorunlarıyla karşılaşmamak ve üye ülkelerindeki vatandaşların refahını sürdürebilmek amacıyla çeşitli bölgelere mali destek ve hibeler sağlamaktadır. Ancak, Balkanlar'daki bu sorunların devam etmesi, bölgenin AB üyelik sürecini yavaşlatma potansiyeli taşımaktadır.

Sırbistan'ın Rusya ile yakınlığı ve ikili ilişkilerinin iyi olması, AB'nin Ukrayna'dan yana taraf olmasıyla zıt konulardır. Sadece Sırbistan değil, diğer Batı Balkanlar da dışa bağımlı ve Rusya'dan ithalle temin ettikleri doğalgaz ve petrol gibi enerjileri kullanımlarıyla AB üyelik sürecinde sekteye uğratabilir. Öyle ki AB, Rusya'dan temin etmemek için, kendi kurdukları sistem ve projeye oluşturdukları yeşil mutabakatla sağlayabilmektedir (Telli ve Yeşil, 2023). Diğer taraftan Kopenhag Kriterleri üzerinden ülkelerin siyasi ve ekonomik liberalleşme adına gerekli koşulların sağlaması gerektiği hatırlatılarak üyeliğin bu kriterlerin yerine getirilmesiyle mümkün olacağı sıklıkla tekrarlanmaktadır. Bu bağlamda Batı Balkan ülkelerinin üyelik için bu kriterlerin önemi vurgulanabilmektedir.

AB Komisyonu son ilerleme raporunu 2023 yılında yayınlamıştır. Bu rapora göre, Batı Balkanlar'daki AB üyelik süreci, reformlar, yönetim ve AB politikalarına uyum alanlarında karma sonuçlar göstermektedir. Rapora göre, Karadağ, AB üyeliğine güçlü siyasi bağlılığını sürdürmekte ve AB dış politikasıyla tam uyum sağlamaktadır. Ancak, siyasi istikrarsızlık ve zayıf kurumlar reformları aksatarak müzakerelerin yavaşlamasına yol açmıştır. İlerleme, özellikle yargı bağımsızlığı ve yolsuzlukla mücadele konularında hukukun üstünlüğü kriterlerinin karşılanmasına bağlıdır. Sırbistan ise yargı reformlarında ilerleme kaydetmiş olsa da siyasi gelişmeler nedeniyle bazı aksaklıklar yaşamıştır. Rusya ve Kosova ile ilişkiler konusundaki politikalarını AB ile daha uyumlu hale getirmesi gerekmektedir. Kosova ile ilişkilerin

normalleşmesi ve hukukun üstünlüğü reformlarının ilerletilmesi, müzakerelerde kritik önem taşımaktadır. Makedonya, AB'ye katılım taahhüdünü koruyarak yargı reformları ve yolsuzlukla mücadeleyle odaklanmıştır. Ancak, ceza yasasındaki tartışmalı değişiklikler endişe yaratmaktadır. Ülkenin anayasal değişikliklere öncelik vererek AB ile uyumunu sürdürmesi müzakerelerin ilerlemesi için gereklidir. Arnavutluk, adalet reformunda ve organize suçla mücadelede önemli adımlar atmış, AB kurumlarıyla güçlü iş birliğini sürdürmektedir. AB mevzuatının incelenmesi süreci devam etmekte olup, fazla reform komisyonca beklenmektedir. Bosna-Hersek, aday statüsü aldıktan sonra bazı reformlar gerçekleştirmiş, ancak Sırp kesimindeki gelişmeler komisyonca ilerlemeyi baltalamakta olarak değerlendirilmektedir ve AB standartlarıyla uyum için kilit reformların tamamlanması gerekmektedir. Kosova ise reformlara devam ederek 2024'te vize serbestisi kazanmıştır. Ancak, kuzeydeki gerginlikler yönetişimi engellemektedir. Sırbistan ile ilişkilerin normalleşmesi, her iki ülkenin AB yolunda öncelikli bir koşul olmaya devam etmektedir (European Commission, 2023).

Batı Balkan ülkelerinde ekonomik büyümenin yavaş seyretmesi, bu ülkelerin AB ile yakınlaşma süreçlerini sekteye uğratmaktadır. Bölgenin ekonomik potansiyelini harekete geçirmek için kapsamlı yapısal reformlar gereklidir. Bu bağlamda, öncelikli alanlar arasında hukuk devletinin güçlendirilmesi ve yatırım ortamının iyileştirilmesi yer almakta; bu reformlar, sermaye girişini artırmak ve ticaret entegrasyonunu derinleştirmek için kritik rol oynamaktadır. Avrupa Komisyonu (2023), bu hedeflere ulaşılmasını teşvik etmek amacıyla, birbirini destekleyen dört temel sütun etrafında şekillenen yeni bir Batı Balkanlar Büyüme Planı sunmaktadır. Planın ilk sütunu, AB'nin Tek Pazarı ile entegrasyonun güçlendirilmesine odaklanmaktadır. İkinci sütun, Batı Balkan ülkeleri arasında daha fazla ekonomik iş birliğini teşvik ederek Ortak Bölgesel Pazar'ın inşasını öngörmektedir. Üçüncü sütun, her ülkenin mevcut Ekonomik Reform Programları ile uyumlu olacak şekilde özel Reform Gündemlerinin oluşturulmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Dördüncü ve son sütun ise, reformların etkin bir şekilde uygulanmasını artırılmış mali yardımlarla ilişkilendirmektedir. Bu yapısal reformlar ve entegrasyon çabalarının birlikte, bölgenin büyümesini hızlandırması ve AB üyeliğine yönelik yaklaşmayı pekiştirmesi hedeflenmektedir (European Commission, 2023).

Tezin sonucuna ulaşmak için, AB'nin Batı Balkan ülkelerini, Batı Balkanların da AB'yi tercih etme nedenleri ve bu tercihlerin arkasındaki temel etkenler incelenecektir. Bu analiz, her iki tarafın çıkarlarını ve motivasyonlarını anlamamızı sağlayacaktır. İlk olarak, AB'nin Batı Balkan ülkelerini neden üyeliğe kabul etmesi veya etmemesi gerektiği sorusu ele alınacaktır. AB, genişleme politikası çerçevesinde Batı Balkanları tercih etmektedir. Aynı kıta sınırları içinde daha fazla nüfuz sahibi olabilmek adına bu ülkelerin birliğe katılması, coğrafi olarak AB'nin etki alanını genişletecek ve kara sınırlarını doğrudan AB'nin himayesi altına alacaktır. Ayrıca, Batı Balkan ülkelerinin üyeliğiyle birliğin sınırları genişleyerek, üye olmayan komşu ülkelere erişim sağlama ve bu ülkelerin gelecekte birliğe katılım ihtimalini artırma fırsatı doğacaktır. Özellikle Ukrayna ve Gürcistan gibi ülkelerin üyelik olasılığı, Batı Balkan ülkelerinin AB'ye katılımıyla daha da güçlenecektir. Ukrayna ile kara sınırlarının, Gürcistan ile deniz sınırlarının oluşması, deniz ticaretini geliştirme potansiyelini de beraberinde getirmektedir. Ancak, Batı Balkan ülkelerinin birliğe katılımı, çeşitli yapısal sorunlar nedeniyle AB için endişe kaynağı olmaktadır. Yolsuzluk, hukukun üstünlüğü eksikliği, adalet sistemindeki sorunlar ve kara para aklama gibi illegal faaliyetler, bazı ülkelerde sıkça karşılaşılan sorunlardır. Bu durumlar, genişleme sürecine dair çekinceler yaratmaktadır. Diğer yandan, Batı Balkan ülkeleri için AB üyeliği, vize serbestisi, refah seviyesinin yükselmesi, eğitim ve kültürel yapının iyileşmesi gibi avantajlar sunmaktadır. Tüm bu unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, AB'nin Batı Balkan ülkelerini birliğe dahil etmesi, karşılaşılan zorluklara rağmen stratejik olarak faydalı olacaktır. Bu adım, AB'ye uzun vadede olumlu ve yapıcı bir geri dönüş sağlayacaktır.

Balkan ülkelerinin orta vadede barış ve istikrar bölgesi haline dönüşümü ve bunun da AB'ye üyelikle gerçekleşeceğini Ağca, (2010)'a göre de söylemek mümkündür. Bunun için üyeliklerin ekonomi, enerji, sosyal ve kültürel boyutlarda iş birliğinin olması kaçınılmazdır. Bal, (2022)'ye göre, Rusya'ya karşı direnç oluşturma yolu, Avrupa kıtasını bir bütün olarak "Avrupalılık" ve "biz" anlayışı etrafında birleştirmekten geçmektedir. Balkanlar nezdinde olumsuz ön yargıların olmaması adına bu durum sağlıklı iletişimle çözülebilmektedir. Ayrıca, AB'nin enerji politikaları Batı Balkan ülkelerinin katılım sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu politikalar arasında enerji güvenliği, çeşitlendirilmesi, enerji piyasalarının entegrasyonu, yenilenebilir enerjinin teşviki, enerji verimliliğinin

arttırılması, çevresel uyumlaştırma ve enerji altyapısının geliştirilmesi için mali destek yer almaktadır. Bu ülkeler enerji politikalarını AB normlarıyla uyumlu hale getirerek enerji sektörlerini modernleştirebilir, AB'ye katılım sürecinde ilerleme kaydedebilir ve ekonomik kalkınma ve siyasi istikrara katkıda bulunabilirler. Dolayısıyla, Batı Balkan ülkelerinin AB'ye katılımı AB açısından da enerji kaynaklarını çeşitlendirilmesi ve bölgesel enerji pazarını genişletebilmesi anlamına gelmektedir. Özellikle Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında enerji kaynak çeşitlendirmesi AB açısından da ön plandayken bu ülkelerin AB'ye katılımı bölgedeki siyasi ve ekonomik istikrarı arttırabilir. Tüm bu avantajlar AB-Batı Balkan ilişkilerini güçlendirebilir ve enerji politikaları ile ekonomik hedeflere uyum sağlayabilir.

Genişleme sürecinde Batı Balkan ülkeleri için hayata geçirildiğinde hem Birliğe katılacak olan Batı Balkan ülkelerinin yurttaşları hem de küresel düzeyde Dünya Barışı ve Bölgesel refah için çok olumlu sonuçlar doğuracaktır. Bundan sonraki süreçte kısa veya orta vadede bölgede geçmişte yaşanan Balkan Savaşları, Bölgesel etnik ve dini çatışmalar ile soykırım gibi felaketlin de önü alınmış olacaktır. AB içinse, nihayetinde Batı Balkanlar genişlemesi tamamlandıktan sonra doğu sınırlarının genişlemesi de gerçekleşmiş olacaktır. Bu genişlemenin akabinde aday statsünde olan Türkiye, Ukrayna, Moldova ve Gürcistan ya da Kafkasları, Karadeniz ile Akdeniz politikası şeklinde Komşuluk perspektifinde birliğe üyelik söz konusu olabilecektir. Bu süreç gerçekleşene dek ekonomik, siyasi ve askeri boyutta iş birliklerin devam edebileceğinden de söz etmek mümkündür. Bu bağlamda üyeliklerin olması durumunda sınırları Asya'ya kadar uzanmış olabilecek olan AB, Rusya karşısında güç faktörü olarak dünya sahnesinde yer alabilecektir.

Özetle, savaş sonrası ekonomik iş birliği girişiminden siyasi ve ekonomik bir birliğe evrilen Avrupa Birliği, üyeliğini Batı Balkanları kapsayacak şekilde genişletme konusunda zorluklar ve fırsatlarla karşı karşıyadır. Bu genişleme, AB'nin kıta genelinde istikrar, entegrasyon ve ortak değerler sağlamaya yönelik devam eden çabalarını yansıtan karmaşık kriterler ve önemli jeopolitik sonuçlar içermektedir. Batı Balkanların AB'ye entegrasyonu sadece bölgedeki ekonomik kalkınma ve iş birliğini arttırmakla kalmayacak, aynı zamanda Avrupa'da genel bakış ve istikrara da katkıda bulunacaktır. Hem AB'nin hem de Batı Balkanların, gerekli kriterlerin karşılanması ve genişleme sürecinde ortaya çıkabilecek

zorlukların aşılması için birlikte çalışmaları elzemdir. AB, Batı Balkanlar ile daha yakın bağlar kurarak bölgedeki etkisini güçlendirebilir ve demokratik reformları teşvik edebilir. Ayrıca entegrasyon süreci, bölgede ilerlemeyi yavaşlatan yolsuzluk, kurumsal problemler ve etnik gerilimler gibi sorunların ele alınmasına yardımcı olabilir. Bu da entegrasyon yolunda ülkeler için olumlu bir gelişmedir. AB'nin enerji politikaları, Batı Balkan ülkelerinin katılım sürecinde kritik bir rol oynayarak enerji güvenliği, piyasa entegrasyonu, yenilenebilir enerji teşviki ve altyapı geliştirilmesini desteklerken; bu ülkeler, enerji sektörlerini AB normlarıyla uyumlu hale getirerek ekonomik kalkınma ve siyasi istikrara katkıda bulunabilir ve AB'ye katılım sürecinde ilerleme kaydedebilir. Pek çok açıdan AB'nin Batı Balkanlar ülkeleri ile birleşmesi oldukça önemli olacaktır. Bu yoksul, kültürel açıdan farklılıklar taşıyan, dinen heterojen ve eski sosyalist ülkeler, AB'ye katıldıklarında, birliğe değişik soluk ile dinamizm katacaklardır. AB de, kendi demokratik kültürünü başka bölgelere ya da ülkelere de yayarak hem küresel gücünü arttıracak hem de demokrasisini derinleştirecektir.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında APA 7 atıf sistemi kullanılmıştır.)

- ABD Dışişleri Bakanlığı. (2021). 2021 Uluslararası din özgürlüğü raporu: Bosna-Hersek. <https://web.archive.org/web/20221005001006/https://www.state.gov/reports/2021-report-on-international-religious-freedom/bosnia-and-herzegovina/> adresinden 23.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- ABD Dışişleri Bakanlığı. (2021). 2021 Uluslararası din özgürlüğü raporu: Kosova. <https://web.archive.org/web/20231027211503/https://www.state.gov/reports/2022-report-on-international-religious-freedom/kosovo/> adresinden 24.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Abdurahman, S. (2015). *Makedonya'nın enerji arz güvenliğinin incelenmesi ve sayısallaştırılmış swot analizi ile irdelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Enerji Enstitüsü.
- Ağaoğlu, N. (2023). Sürdürülebilir kalkınma bağlamında büyümeme ve yeşil büyüme. *ARHUSS*, 6(2), 83-105.
- Ağca, F. (2010). Batı Balkanların geleceğinde Avrupa Birliği ve Türkiye'nin rolü. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 5(1).
- Ağır, B. S. (2017). Bağımsızlık sonrası dönemde Kosova'da barış, *Uluslararası İlişkiler*, 14(53), 69-90.
- Ağır, H. ve Kar, M. (Ed.). (2010). *Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye*. (1. Baskı). Ekin Yayınları.
- Akdağ, Z. ve Ekici, S. (2017). Avrupa Birliği'nin uluslararası politikada etkili olma aracı: Yumuşak Güç. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(2), 33-64.
- Aksoy, E. G. (2020). Avrupa kimliğinin oluşumu ve evrimi. Mustafa Kemal Üniversitesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 17(45), 26-39.
- Aktaş, M. (2019). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. (3. Baskı). Dora Yayıncılık.
- Alganer, Y. ve Çetin, M. (2007). Avrupa'da birlik ve bütünleşme hareketleri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 23(2).
- Altay, B. (2006). *Avrupa Birliği'nde rekabet politikaları, Türkiye ve Avrupa Birliği'nin ihracatta rekabet gücünün ölçülmesi*. Doktora Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arısoy, İ. A. (2013). Balkan paradoksu: bir parçalanma ve bütünleşme alanı olarak Güneydoğu Avrupa. *T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı. Avrasya Etüdleri*. 43(1), 79-104.
- Arman, M. N. ve Cengiz, Ç. (2020). Batı Balkan ülkelerinin Avrupa Birliği enerji politikalarına uyumu: Berlin süreci ve ötesi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2(2), 126-137.
- Arman, Ş. (2004). *Nice Antlaşması: AB kurumsal hukukuna etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Armişen, G. ve Tatar, V. (2022). Batı Balkan devletleri ve Avrupa Birliği genişlemesine etkisi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 11(1), 214-234.
- Arslan, A. ve Yıldırım, B. (2013). Fiili bağımsızlık sürecinde Bulgaristan emareti ve Osmanlı Devleti'nin tutumu. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 15(1) 225-238.

- ASEAN. (2023). Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) sözleşmesi. <https://asean.org/about-asean/> adresinden 27.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Atmaca, T. (2007). *Krallıktan Cumhuriyet'e tarihte iz bırakan dostluğun mimarları Zogu ve Atatürk*. Lazer Yayınları.
- Avrupa Birliği. (AB). (2020). Ülkeler ilkeleri ve tarihi. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/2010-19_en adresinden 13.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- Avrupa Birliği. (AB). (2022). Energy Support Package. <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/202212/WBIF%20Energy%20support%20pack%20221202.pdf> adresinden 16.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Avrupa Komisyonu. (2024). AB-Bosna-Hersek ilişkileri. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/bosnia-and-herzegovina_en adresinden 16.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Avrupa Merkez Bankası. (2024). Fiyat istikrarının faydaları. <https://www.ecb.europa.eu/mopo/intro/benefits/html/index.en.html> adresinden 8.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Avrupa Parlamentosu. (2015). Avrupa Birliği hakkında bilgi notları enerji politikası: genel ilkeler. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/68/energy-policy-general-principles#:~:text=EU%20energy%20policy%20is%20based,security%20of%20supply%20and%20sustainability> adresinden 04.09.2024 tarihinde alınmıştır.
- Ay, İ. C. (2021). Marshall "Yardımları": Türkiye'nin dışa bağımlılık sürecine etkileri. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2(1), 53-64.
- Aydın, M. (2005). Bosna-Hersek ayaklanması 1875'te Panslavizmin etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın rolü. *Belleten Türk Tarih Kurumu*. 69(256), 913-936.
- Bal, G. (2022). Batı Balkanların AB'ye üye olma serüveni nasıl sonuçlanır? <https://www.ankasam.org/anka-analizler/bati-balkanlarin-abye-uye-olma-seruveni-nasil-sonuclanir/> adresinden 18.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- Balassa, B. (1962). The theory of Economic integration. Canada: routledge revivals.
- Bayır, S. (2024). Karadağ'ın ilk yenilenebilir enerji yasası taslakta. Future flow life. <https://futureflow.life/karadagin-ilk-yenilenebilir-enerji-yasasi-taslakta/> adresinden 1.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- BBC. (2011). Atina'nın Makedonya'nın NATO üyeliğini engellemesi. BBC News. bbc.com/turkce/haberler/2011/12/111205_macadonia adresinden 30.09.2024 tarihinde alınmıştır.
- Begaj, J. (2016). AB'ye katılımı hazırlayan ortaklık anlaşmalarının tarihi ve siyasi süreç kapsamında şekillenmesi ve AB üyeliği üzerindeki etkisi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*. 15(1), 29-72.
- Belgrad Ticaret Müşavirliği. (2021). Sırbistan hükümeti, termik santrallerin işletilmesine ilişkin bir konsey kurmaya karar verdi. <https://dtybs.ticaret.gov.tr/blog/post/6667/#> adresinden 15.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- Biberaj, Elez ve Prifti, Peter R. (2024). "Albania". encyclopedia britannica. <https://www.britannica.com/place/Albania> adresinden 29 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.

- Bilge, M. L. (2016). *Arnavutluk*. TDV Ansiklopedisi. s.386.
- Bilici, N. (1997). *AB Mali Yardımları ve Türkiye*. (1. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Bilici, N. (2004). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*. (1. Baskı). Seçkin Yayınları.
- Bezhan, F. (2016). Kosova'da islami ve laik kimlikler arasında büyüyen ayrım. RadioFreeEurope and RadioLivity. <https://www.rferl.org/a/kosovo-split-islamic-identity-secular-traditions/27906304.html> adresinden 24.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Bora, T. (2020). *Milliyetçiliğin Provokasyonu: Yugoslavya*. (3. Baskı). İletişim Yayınları.
- Borchardt, K. D. (1985). European unification, the origins and growth of the European Community. *European Documentation*. Luxembourg. 5-6.
- Bozboru, N. (1997). *Osmanlı yönetiminde Arnavutluk-Arnavut ulusçuluğunun gelişimi*. (1. Baskı). Boyut Kitapları.
- Börekci, H. ve Yurdakul, M. O. (2011). Avrupa Birliği ve Türkiye'nin birliğe katılım sürecinde MASAK. T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Brnicanin, A. (2014). Bosna-Hersek'in işsiz gençliği. Haber Analiz. <https://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/bosna-hersekin-issiz-gencligi#:~:text=bu%20nedenle%20kay%C4%B1t%20d%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20ekonomide,oran%C4%B1nC4%B1n%20y%C3%BCzde%2027%20oldu%C4%B1n%C3%B6steriyor> adresinden 15.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- Bukowski, S. (2006). The Maastricht convergence criteria and economic growth in the EMU. No 24/2006. Quaderni del dipartimento di economia. Finanza e Statistica. Università di Perugia. Dipartimento Economia.
- Büyüktanır, D. (2010). Dış ilişkiler kapsamında Avrupa Birliği'nin tüzel kişiliği ve Lizbon Antlaşması. *Uluslararası ilişkiler*. 7(27), 87-110.
- Calic, M. J. (2005). The Western Balkans on the road towards European integration. *Internationale Politikanalyse – Frieden und Sicherheit*. Friedrich Ebert Stiftung. p. 2.
- Canbolat, İ. S. (1998). *Uluslarüstü sistem ve Avrupa Birliği*. (2. Baskı). Alfa Yayınları.
- Canşen, E. (2001). *Avusturya düşüncesi 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda toplumsal gelişmeler*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cantone, S. (2024). "AB, Sırbistan'a Kosova ile ilişkilerini normalleştirme için 'ultimatom' verdi" yazısı. Euronews. <https://tr.euronews.com/2024/04/23/ab-sirbistan-kosova-ile-iliskilerini-normallestirmesi-icin-ultimatom-verdi> adresinden 1.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Ciner, E. (2023). Kosova'da Türk askeri üssünün konuşlanmasının nedenleri ve Kosova güvenlik taburuna Türkçe öğretilmesinin değerlendirilmesi. I. Uluslararası Balkanlarda Türkçe öğretimi ve Türkoloji sempozyumu. Türkiye.
- Cipek, T. (2003). *The croats and yugoslavism*. Yugoslavism: histories of a failed idea, 1918-1992. Haz. Dejan Djokic. 7183. Hurst&Company.
- Coby, V. D. L. ve Lesourne, J. (Ed.). (2008). Turning a weakness into a strength a smart external energy policy for Europe. The external energy policy of the European Union. IFRI. İnternette ulaşmak için, <http://www.ifri.org/files/Energie/External4.pdf>.

- Cornelius, P. (2007). Mayer-Tasch. Tarihsel bakış açısıyla enerji ve enerji tedariki. Avrupa ve Orta Asya arasındaki enerji köprüsü. Konrad-Adenauer-Stiftung vakfı Yayını. 5-17.
- Craig, P. P. ve De Búrca, G. (2003). EU law: text, cases, and materials. Internet archive. Oxford; New York: Oxford University.
- Çakmak, Z. (2003). Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgali ve sonrasında Osmanlı Devleti ile yaptığı Antlaşma (s.16-20). Doğu bölgesi Araştırmaları 1(4) 17,18, 17 Kasım 2022 tarihinde kaynağından arşivlendi. 23.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Çomak, H. (2002). Yeni Avrupa düzeni çerçevesinde ve Helsinki Zirvesi sonrasında Türkiye- AB ilişkileri. *İletişim Fakültesi Dergisi*. 2(12). 427-442.
- Dabrowski, M. ve Myachenkova, Y. (2018). The Western Balkans on the road to the European Union. No. 2018/04. Bruegel policy contribution.
- Dalar, M. (2008). Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceği. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(16). 91-123.
- Davin, C. ve Sophister, J. (1998). Competition policy-The essential ingredient for an integrated Europe, <http://www.tcd.ie/Economics/SER/archive/1998/ESSAY13.HTM> adresinden 24.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Dedeoğlu, B. ve Dedeoğlu, B. (der.). (2003). *Avrupa Birliği'nin bütünleşme süreci II: Avrupa Birliği'nin yakın geçmişi*. Dünden bugüne Avrupa Birliği.
- DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu). (2007). Bosna-Hersek ülke notları. https://www.deik.org.tr/bul-ekim2007_tr adresinden 15.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu). (2015). <https://www.deik.org.tr/uploads/enerji-notu-docx.pdf> adresinden 15.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu). (2016). Sırbistan Cumhuriyeti. <https://www.deik.org.tr/uploads/infografik-secilen.pdf> adresinden 16.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu). (2022). Karadağ bilgi notu. <https://deik.org.tr/uploads/karadag-bilgi-notu-haziran-2022.pdf> adresinden 15.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- Demir, H. (2023). Yugoslavya'da Komünist rejimin politik, ekonomik ve toplumsal hayattaki uygulamaları. BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi ve Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi. 5(2), 151-163.
- Demir, H. (2017). Yugoslavya Krallığı Siyasal Yaşamında Hırvat Sorunu (1929-1941). *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*. 6(1), 57-77.
- Demirken, I. (2017). Haçlı Seferleri ve Türkler. <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=37318> adresinden 30.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Dinç, C. (2012). Avrupa Birliği'nin beşinci genişleme süreci: ekonomik ve siyasi boyutlar. *Ege Akademik Bakış Dergisi*. 12(1), 77-94.
- Dragnich, A. N. (1995). *Yugoslavia's Disintegration and the Struggle for Truth*. East European Monographs. Columbia University.
- Dura, C. ve Atık, H. (2003). *Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye*. (4. Baskı). Nobel Yayın Dağıtım.

- Dursun, S. (2011). *Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye*. Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Dünya Bankası. (2024). 6 Batı Balkan ülkesinin (Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Kosova) ekonomik göstergeleri. <https://databank.worldbank.org/> adresinden 25.09.2024 tarihinde alınmıştır.
- Economic Intelligence Unit. 6 Batı Balkan ülkesinin (Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Kosova) ekonomik göstergeleri. https://www.google.com/search?q=Economic+Intelligence+Unit%2C+2024&oeq=Economic+Intelligence+Unit%2C+2024&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOTIHCAEQIRIgATIHCAlQIRigAdIBCDE1NDBqMGo3qAIAAsAIA&sourceid=chrome&ie=UTF-8 adresinden 18.06.2024 tarihinde alınmıştır.
- Efe, H. (2008). Avrupa Birliği'nin ortak dış ve güvenlik politikası. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(1), 66-78.
- Ege, A. Y. (2004). Avrupa Birliği'nin enerji politikası ve Türkiye'nin uyumu. *AB'nin Enerji Politikası ve Türkiye*, UPAV Yayınları.
- Energy Community (2020a). Who we are. <https://www.energy-community.org/aboutus/howweare.html> adresinden 22.06.2024 tarihinde alınmıştır.
- Ercan, M. (2019). Avrupa Birliği'nin genişleme politikası yeni dinamizm Batı Balkanlar. *Anadolu Strateji Dergisi*. 1(14), 1-14.
- Erdoğan, S. (2017). The European Union enlargement criteria: The prominence of the principle of good neighbourliness. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science* 56, 457-470.
- Erkem Gülboy, G. P. (2012). *Makedonya'da Arnavut-Makedon çatışması ve Ohrid Anlaşması. Türkiye- Makedonya ilişkileri*. (s. 101-116). Doğu Kitabevi.
- Erkmen, M. (2019). Avrupa Birliği'nin Batı Balkanlarda genişleme politikası. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(2), 138-147.
- European Commission. (2019). *What is the European Green Deal*. European Commission: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/859152/What_is_the_European_Green_Deal_en.pdf adresinden 22.06.2024 tarihinde alınmıştır.
- European Commission. (2022). REPowerEU. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/repowereu-affordable-secure-and-sustainable-energy-europe_en adresinden 15.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- European Commission. (2023). Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions. *2023 communication on EU enlargement policy*. Brussels.
- Eurostat. (2023). Enerji tüketimi ayrışma analizi AB-27 ve AB-27 üyeleri 2023 baskısı. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3888793/18455312/KS-TC-23-006-EN-N.pdf/943cee29-14a9-4003-70f4-6ead6912f00a?version=1.0&t=1707312893910> adresinden 15.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- Eurostat. (2024). Cinsiyete, yaşa ve vatandaşlığa göre işsizlik oranları. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfsa_urgan__custom_13116386/default/table?lang=en adresinden 4.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Eurostat. (2024). Eşdeğer kullanılabilir gelirin Gini Katsayısı. <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tessi190/default/table?lang=en> adresinden 5.10.2024 tarihinde alınmıştır.

- Eurostat. (2024). Yenilenebilir enerji istatistikleri. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Table_1Overall_share_of_energy_from_renewable_source_s,_2004-2022_\(%25_of_gross_final_energy_consumption\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Table_1Overall_share_of_energy_from_renewable_source_s,_2004-2022_(%25_of_gross_final_energy_consumption).png) adresinden 5.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Eurostat. (2024). Yenilenebilir kaynaklardan elde edilen enerjinin payı. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nrg_ind_ren/default/table?lang=en&category=nrg.nrg_quant.nrg_quanta.nrg_ind_share adresinden 16.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Energy Community (2020b). Albania. <https://www.energycommunity.org/implementation/Albania.html> adresinden 22.06.2024 tarihinde alınmıştır.
- Fandaj, A. (2018). *Kosova'nın devlet olma süreci ve Avrupa Birliği'nin rolü*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- FATF. (2023). Arttırılmış izleme altındaki yargı bölgeleri. https://www-fatf-gafi-org.translate.google/en/publications/High-risk-and-other-monitored-jurisdictions/Increased-monitoring-october-2023.html?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=sc adresinden 16.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Fedriani, EM, Martin, AM ve Vallés Ferrer, J. (Ed.). (2009). Kişisel ve işlevsel gelir dağılımı. İspanyol Ekonomisi. McGraw-Hill / Interamericana de España SAU. 2, 331-345.
- Fine, John V. A. ve Shatzmiller, M. (Ed.). (2002). *"The various faiths in the history of Bosnia: Middle ages to the present"*. Islam and Bosnia: Conflict resolution and foreign policy in multi-ethnic states (İngilizce). McGill Queen's University Pres. s. 3-23.
- Forbes, N. vd. (2004). The Balkans: A history of Bulgaria, Serbia, Greece, Romania, Turkey. Digital antiqaire. Hupchick.
- Gjul, R. (2019). *Avrupa Birliği entegrasyon sürecinde Kuzey Makedonya Cumhuriyeti*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Granell, F. (1995). *The Europeans Union enlargement negotiations with Austria, Finland, Norway and Sweden*. Journal of common market studies. Blackwell publishers Ltd. Vol. XXXIII No: 1. Oxford.
- Gora, C. (2011). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. Godine census of population, households and dwellings. Montenegro Zavod Za Statistiku Statistical Office. No:83.
- Gözkaman, A. (2014). Avrupa Savunma Topluluğu'nun reddi üzerine bir analiz. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(2), 6-19.
- Gülenç, İ. (2023). Avrupa Yeşil Mutabakatı'nda önemli bir köşe taşı: Net-sıfır endüstri yasası. <https://yesilbuyume.org/avrupa-yesil-mutabakatinda-onemli-bir-kose-tasi-net-sifir-endustri-yasasi/> adresinden 15.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- Gülezen, G. (2020). İnsani müdahale ve Kosova Örneği. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 10(2), 1-32.
- Günay, Ü. (2012). *Din Sosyolojisi*. İnsan Yayınları.
- Güner, O. (2020). Anayasal isim değişikliği bağlamında Kuzey Makedonya'nın Avrupa Birliği'ne üyelik süreci. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*. 9(1), 1-37.
- Güngör, E. (2010). *Değerler psikolojisi üzerinde araştırmalar*. Ötüken Yayınları.

- Gürler, M. (2022). Türkiye-Makedonya karşılıklı dış ticaret analizi. TİM (Türkiye İhracatçılar Derneği). *Dijital Dönüşüm Ofisi*.
- Güven, İ. F. (2016). Yugoslavya'nın dağılması bağlamında Josip Broz Tito ve Slobodan Miloseviç'in söylem ve politikalarının incelenmesi. *Uluslararası Suçlar ve Tarihi Yıllık Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi*. Sayı: 17.
- Hall, R. C. (2003). *Balkan Savaşları 1912 -1913 I. Dünya Savaşı'nın provası*. (1. Baskı). (M. Tanju Akad, Çev.). Homer Kitabevi.
- Haug A.A. ve Mackinnon G. J. ve Michelis L. (2000). European Monetary Union: a cointegration analysis, *Journal of international money and finance*. s. 419–432.
- Hoffman, G. W. (1963). *The Balkans in transition*, Van Nostrand.
- Hofmann, B. Jevnaker, T. ve Thaler, P. (2019). Following, challenging or shaping: Can third countries influence EU energy policy?. *Politics and governance*. 7(1), 152-164.
- İba Gürsoy, S. ve Ülgen Türedi G. (2020). Avrupa Birliği genişlemesi'nde koşulluk ilkesi: Batı Balkanlar ve Türkiye. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*. 9(2), 363-399.
- İbrisimovic, K. (2018). Osmanlı Devleti öncesi Hersek'in kısa tarihi. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4(2), 149-162.
- İEA. (2023). Enerji tüketiminde yenilenebilir enerji payı. <https://www.iea.org/world/renewables> adresinden 5.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli). (2019). <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg3/figures/> adresinden 14.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- İKV. (2012). AB-Hırvatistan istikrar ve ortaklık konseyi Hırvatistan'ın AB üyeliğinden önce son kez toplandı. İKV E-Bülteni. https://bulten.ikv.org.tr/icerik_print.asp?ust_id=519&id=2028 adresinden 8.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) (2022). Yazar rehberi. https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=32&id=281 adresinden 29.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) (2023). Diğer aday ve potansiyel aday ülkeler. AB genişleme politikası. <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=282> adresinden 3.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), (2023). Diğer aday ve potansiyel aday ülkeler. https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=32&id=282_ adresinden 29.09.2024 tarihinde alınmıştır.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) (y. y.). AB ekonomi sözlüğü. <https://esozluk.ikv.org.tr/?id=417#:~:text=D%C3%B6viz%20Kuru%20Mekanizmas%C4%B1%20%2F%20Avrupa%20D%C3%B6viz%20Kuru%20Mekanizmas%C4%B1&text=Avrupa%20D%C3%B6viz%20Kuru%20Mekanizmas%C4%B1%2C%20d%C3%B6viz,%C3%9Cye%20Devletleri%20taraf%C4%B1ndan%20olu%C5%9Fturulmu%C5%9Ftur> adresinden 25.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- İmamoviç, A. (2007). *Avrupa Birliği genişleme politikaları çerçevesinde Norveç'in konumu*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnceoğlu, S. (2002). Kişi güvenliği, ifade özgürlüğü, siyasi partiler açısından Kopenhag siyasi kriterleri ve 2001 anayasa değişikliği. *Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 10(1), 1-33.

- İNSAMER. (2016). Bosna-Hersek temel göstergeler. <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-bosna-hersek/> adresinden 1.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- İNSAMER. (2016). Kosova temel göstergeler. <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-kosova/> adresinden 26.09.2024 tarihinde alınmıştır.
- Jakupi, A. (2017). *Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Kosova sorunu*. Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jelavich, B. (2006). *Balkan tarihi 18. ve 19. yüzyıllar*. (3. Baskı). (İhsan Durdu, Haşim Koç, Gülçin Koç, Çev.). Küre Yayınları.
- Johnson, Ailish M. (2001). Albania's relations with the EU: On the road to Euro-pe. *Journal of southern Europe and the Balkans*. 3. Cilt. s. 2.
- Kafesoğlu, İ. (2003). *Türk milli kültürü*. (23. Baskı). Ötüken Neşriyat.
- Kahramanyol, M. ve Emgil, F. (2016). Tito ve Balkan siyaseti. T.C. Türk işbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı. Avrasya Etüdleri. 50(2), 315-349.
- Kajoseviç, S. (2021). Karadağ, 2025'te AB'ye katılıma hazır olmayı hedefliyor. Balkan Insight. <https://web.archive.org/web/20210412090739/https://balkaninsight.com/2021/03/26/montenegro-targets-2025-to-be-ready-for-eu-accession/> adresinden 1.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Kalaja Hajdari, E. (2021). Some cultural aspects of romanization in dardania. *Journal of history and future*. 7(4), 795-799.
- Karadağ Cumhurbaşkanlığı. (2013). Karadağ cumhurbaşkanları. <https://www.predsjudnik.me/> adresinden 24.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Karaman, H. ve Güneş, B. (2023). Srebrenitsa soykırımı ve Sırbistan'ın uluslararası sorumluluğu. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*. 8(22), 822-838.
- Karluk, R. (1998). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. (5. Baskı). Beta Yayınları.
- Kavalalı, M. (2005). AB'nin genişleme süreci: AB'nin merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan ülkeleri ile ilişkileri. AB'nin genişleme süreci: AB'nin merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan ülkeleri ile ilişkileri: <http://ekutup.dpt.gov.tr/> adresinden 24.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Kazel, G. İ. (2019). Abdulhamid dönemi Osmanlı-Karadağ ilişkileri. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*. 3(6), 16-35.
- Kazgan, G. (2002). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi*. (10. Baskı). Remzi Kitabevi.
- Keşbiç, C. Y. ve Şimşek, H. (2001). Avrupa Birliği ortak enerji politikası. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5, 1-19.
- Kızıltan, A. ve Kaya, Y. (2005). Avrupa Birliği'nin ortak dışişleri ve güvenlik politikasına bir bakış. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 19(1).
- Kocaeli Sanayi Odası. (2014). Bosna-Hersek genel bilgiler ve temel göstergeler. <https://kosano.org.tr/wp-content/uploads/2020/10/Bosna-Hersek-Heyet-Ziyareti.pdf> adresinden 26.09.2024 tarihinde alınmıştır.
- Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Genel Müdürlüğü. (2022). Arnavutluk Avrupa yolunda. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/albania-its-european-path_en adresinden 16.10.2024 tarihinde alınmıştır.

- Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Genel Müdürlüğü. (2022). Bosna-Hersek Avrupa yolunda. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bosnia-and-herzegovina-its-european-path_en adresinden 16.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Genel Müdürlüğü. (2022). Karadağ Avrupa yolunda. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/montenegro-its-european-path_en adresinden 16.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Genel Müdürlüğü (2022). Kosova Avrupa yolunda. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/kosovo-its-european-path_en adresinden 16.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Genel Müdürlüğü. (2022). Makedonya Avrupa yolunda. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/north-macedonia-its-european-path_en adresinden 16.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Genel Müdürlüğü. (2022). Sırbistan Avrupa yolunda. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/serbia-its-european-path_en adresinden 16.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Genel Müdürlüğü. (2023). Komisyon, AB ile ekonomik yaklaşmayı hızlandırmak için 6 milyar avroluk hibe ve kredi içeren Batı Balkanlar için yeni bir büyüme planı sunuyor. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/commission-presents-new-growth-plan-western-balkans-including-eu6-billion-grants-and-loans-2023-11-08_en adresinden 16.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Konrad, F. (2017). *Von der 'Türkengefahr' zu exotismus und orientalismus: Der Islam als antithese Europas (1453–1914)*. Europäische Geschichte Online (EGO). Institut für Europäische Geschichte. <http://www.ieg-ego.eu/konradf-2010-de> adresinden 10.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Konuralp, E. ve Adaş, S. (2020). Makedonya'da isim sorunu: Yunan ve Makedon milliyetçiliklerinin kıskacında kimlik inşası. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 21, 311-343.
- Kos, K. (2023). <https://www.haberturk.com/osmanli-devleti-nin-kaybettigi-savaslar-neler-osmanli-imparatorlugu-nun-kaybettigi-savaslar-ve-yillari-hteg-3478576?page=4> adresinden 29.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kosova Türkiye Ticaret Odası. (2022). Kosova en çok ithal edilen ürünler. <https://www.ktto.org/tr/infographics/en-cok-ithal-edilen-ueruenler-mart-2022> adresinden 15.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- Koyuncu Lorasdağı, B. (2022). Liberalizm (Uluslararası İlişkiler). TUBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/liberalizm_uluslararasi_iliskiler adresinden 25.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Köktaş, A. ve Yılmaz, Ö. (2010). Avrupa Birliği entegre sınır yönetimi modeli: Schengen Sözleşmesinden Stockholm programına. *Polis Bilimleri Dergisi*. 12(2), 1-21.
- Koroğlu, E. (2021). Entegrasyon teorileri ışığında Avrupa genişleme dalgaları ve Türkiye ile ilişkiler. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11(1), 37-58.
- Kösich, D. D. (1962). The land and people of the Balkans: Albania, Bulgaria, Romania, Yugoslavia. Lippincott.Krasner, S. D. (1999). Sovereignty: Organized hypocrisy. Princeton University Press. s. 31.

- Kryesore, R. (2023). Censi i popullsisë dhe banesa ve në shqipëri. Albania Population and Housing Census. Instat.
- Kuzey Makedonya Cumhuriyeti. (2022). 2021 nüfus, hane ve apartman sayımı ilk veri seti. Macktat. Sayı: 2.1.22.10.
- Küçük, C. (1992). Balkan Savaşı. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/balkan-savasi> adresinden 10.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- Leitão, F. M. ve Valente, I. M. (2020). Kosovo's long road to EU membership. *Debater a Europa* (23), 107-124.
- Likmeta, B (2010). Poll reveals support for greater Albania. *Balkan Insight*. <https://web.archive.org/web/20180824222530/http://www.balkaninsight.com/en/article/survey-greater-albania-remains-popular> adresinden 9.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Ljuşi, B. (2011). *Turizm sektörünün Makedonya ekonomisindeki yeri ve önemi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Loçi, E. (2017). *Bağımsızlık sonrası Makedonya ekonomisini belirleyen faktörler ve bu faktörlerin Doğu Makedonya ekonomisi üzerindeki etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Luscombe, D. ve Riley-Smith, J. (2004). *The new cambridge medieval history*. Cambridge University Press. 4, 266.
- Lütem, Ö. E. ve Demirtaş-Coşkun, B. (2001). *Balkan diplomasisi*. Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları.
- Machlup, F. (1976). A history of thought on economic integration. *Economic Integration Worldwide. Regional*. (Fritz Machlup, der.). The Macmillan Press Ltd. Londra.
- Macmillan, M. (2004). *Paris 1919: 1919 Paris Barış Konferansı ve dünyayı değiştiren altı ayın hikayesi*. (Belkıs Dışbudak, Çev.) ODTÜ Yayıncılık.
- Majer, D. W. (2014). *Höhe Europäische Einigungsbestrebungen vom mittelalter bis zur gründung der Europäischen wirtschaftsgemeinschaft (EWG) 1957*. Karlsruhe. Scientific Publishing.
- Manasiev, Z. (2024). Makedonya bayrağında neden güneş var. <https://www.quora.com/Why-does-the-Macedonian-flag-have-a-sun> adresinden 9.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Marinov, E. (2014). Economic determinants of regional integration in developing counties. *Economic Research Institute at BAS*. 60321 (2). 363- 383.
- McCormick, J. (2014). *Avrupa Birliği'ni anlamak*. (Yusuf Şahin ve Hasan Hüseyin Şahin, Çev.). 1. Baskı. BigBang Yayınları.
- Milli Gazete. (2010). Yıldız savaşları. <https://www.milligazete.com.tr/haber/1131058/yildiz-savaslari> adresinden 8.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü. (2024). Balkanlar siyasi haritası. <https://www.harita.gov.tr/urun/balkanlar-siyasi-haritasi/190> adresinden 14.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- Mor, H. (2010). Avrupa bütünleşme süreci ve sorunları. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XIV*. 499–541.
- Morgil, O. (2006). Kopenhag ekonomik kriterleri ve Türkiye'nin uyum süreci. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*. 5(2), 91-102.

- Moss, B. H. (2005). Monetary Union in crises: The European Union as a neoliberal construction. Palgrave Mcmillan, ss.29-50.
- Muhadri, B. (2021). 1389 Kosova Savaşı ve Arnavutlar. *Tarih ve Gelecek Dergisi*. 7(1), 436-452.
- Neal, L. (2007). The Economics of Europe and the European Union. Cambridge University Pres. New York.
- Nelson, J. (2014). Charlemagne and Europe. *Journal of the British Academy*. 2, 125-152.
- N1. (2017). Nacrt strategije za proširenje EU: Srbija članica do 2025. <https://web.archive.org/web/20171206211712/http://rs.n1info.com/a347160/Vesti/Vesti/Nacrt-strategije-za-prosirenje-EU-Srbija-clanica-do-2025.html> adresinden 1.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- OECD. (2020). *Biodiversity and the economic response to COVID-19: Ensuring a green and resilient recovery*. *Coronavirus*: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/biodiversity-and-the-economic-response-to-covid-19-ensuring-a-green-and-resilient-recovery-d98b5a09/> adresinden 22.06.2024 tarihinde alınmıştır.
- Oğultürk, M. C. (2010). Kosova'nın bağımsızlık süreci kapsamında ABD dış politikasının analizi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 19, 99-132.
- Özaslan, M. (2006). Türkiye'de ekonomik ve sosyal boyutlarıyla bölgesel gelişmişlik farklılıkları. IV. Ulusal Coğrafya Sempozyumu konferansı dahilinde "Avrupa Birliği Sürecindeki Türkiye'de Bölgesel Farklılıklar" bildirisi kitapçığında, Sayfa 179-201, Ankara.
- Özdemir, H. (2015). *Avrupa mantığı Avrupa bütünleşmesinin teori ve dinamikleri*. (2. Baskı). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Özgöker, U. ve Batı, G. F. (2016). *AB'nin Doğu sınırı Balkanlar*. (1. Baskı). Derin Yayınları.
- Özkan, A. (2012). Enver Hoca döneminde Arnavutluk'ta din-devlet ilişkisi. *History Studies International Journal of History*. 4(4), 293-316.
- Öztoprak, F. (1993). Arnavutlar ve Müslümanlık, keza Hristiyanlık. *Türk Dünyası Dergisi*. Sayı:75.
- Pasquero, J. (2000). Regional market integration in North America and corporate social managment. *Business And Society*. Vol: 39. Mar. 6.
- Pešić, V. (1996). Serbian nationalism and the origins of the Yugoslav crisis. US Institute of Peace. (Vol. 31).
- Pfetsc, F. R. (1987). *Die Europäische Union geschichte*. Institutionen. Prozesse. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Prifti, E. (2013). Introduction: From stabilisation to integration. (Eviola Prifti, der.). *The European Future of the Western Balkans*. European Union Institute for Security Studies.
- Population Today. (Bugünkü Nüfus). <https://populationtoday.com/tr/al-albania/> adresinden 20.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Rastoder, S. (2003). *A short review of the history of Montenegro (Karadağ'ın Tarihine Kısa Bir Bakış)*. *Montenegro in Transition (Karadağ'ın Değişimi)*. Baden-Germany (Baden-Almanya).

- Reçber, K. (2003). Batı Avrupa Birliği'nin uluslararası hukuk kişiliği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. s. 285-314.
- Reid, T. R. (2007). *Avrupa Birleşik Devletleri*. Salyangoz Yayınları. (1. Baskı). (Nur Küçük, Çev.)
- Remmert, M. (1994). Westeuropäische zusammenarbeit in der sicherheits-und verteidigungspolitik. Positionen von Regierung und Koalitionsparteien der Bundesrepublik Deutschland (1982-1991). Baden-Baden.
- Ripple, W. ve Wolf, C. ve Newsome, T. ve Gregg, J. ve Lenton, T. ve Palomo, I. ve Rockström, J. (2021). World scientists' warning of a climate emergency 2021. *BioScience*.
- Rogel, C. (1998). The breakup of Yugoslavia and the war in Bosnia. Greenwood Pres.
- Ruga, İ. (2011). *Arnavutluk'ta Hristiyanlık ve İslamiyet'in tarihçesi*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rusinow, D. (2003). The Yugoslav idea before Yugoslavia. *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea. 1918-1992*. (Dejan Djokic, Haz.). 11-26. Hurst & Company. London.
- Sache, I. (2016). Bosna-Hersek bayrağı. <https://www.fotw.info/flags/ba.html> adresinden 23.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Sait, R. (2011). Kosova'nın stratejik önemi. *Balkan günlüğü*. http://www.balkangunlugu.com/v3/index.php?option=com_content&view=article&id=4862:kosovann-stratejik-onemi&Itemid=443 adresinden 06.05.2024 tarihinde alınmıştır.
- Samur, H. (2016). Birleşik Krallık-Avrupa Birliği ilişkileri. *Avrupa Birliği ve üye devletler AB15 üzerine bir değerlendirme*. (1. Baskı). (Ercüment Tezcan ve İlhan Aras, Ed.). Detay Yayıncılık. (ss. 213-260).
- Sancaktar, C. (2019). Sosyalist Yugoslavya'nın yıkılışında Hırvat milliyetçiliğinin rolü. *Akademik İncelemeler Dergisi*. 14(2), 51-86.
- Sancaktar, C. (2022). 2. Dünya Savaşı döneminde Yugoslavya'da iç savaş: Milliyetçiliğe karşı sosyalist Yugoslavya mücadelesi. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*. 5(9), 279-307.
- Semericioğlu, H. (2017). Bosna-Hersek'te yaşanan Boşnak-Sırp çatışmasının analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 16(63), 1339-1360.
- Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti. (2024). Ulusal semboller Sırbistan'ı tanıyın. <https://web.archive.org/web/20230311115617/https://www.srbija.gov.rs/tekst/en/130128/national-symbols.php> adresinden 9.10.2024. tarihinde alınmıştır.
- Sırbistan Cumhuriyeti İstatistik Ofisi. (2022). Diğer dil, din ve etnik aidiyet. <https://popis2022.stat.gov.rs/en-us/5-vestisaopstenja/news-events/20230616-st/?a=0&s=0> adresinden 10.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Simionescu, M. ve Pauna, C. B. ve Diaconescu, T. (2020). Renewable energy and economic performance in the context of the European Green Deal. *Energies*, 1-19.
- Smith, W. (2020). Karadağ bayrağı. <https://www.britannica.com/topic/flag-of-Montenegro> adresinden 24.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Soysal, U. (2021). 1878 Berlin Antlaşması sonrası Bulgaristan ve Şarki Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin Türk Dili politikası üzerine bazı tespitler. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları (BALTED)*. 3(1), 71-105.

- Spahic, B. (2012). Kakanj 2012. Cijeli Film. <https://www.youtube.com/watch?v=Gth8CUplhMc> asdresinden 13.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Şahin, K. (2024). <http://www.kaansahin.com/yurt-disi/karadag/> adresinden 02.05.2024 tarihinde alınmıştır.
- Şarkgüneşi, A. (2013). *Avrupa Birliği ekonomik entegrasyon sürecinin imalat sanayisinde bölgesel yığılma ve uzmanlaşma etkileri*. Doktora Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- T.C. Avrupa Birliği Başkanlığı. (2024). Bir bakışta Avrupa Birliği (AB) genişlemesi aday ülkeler. https://www.ab.gov.tr/aday-ulkeler_265.html adresinden 17.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Avrupa Birliği Başkanlığı. (2024). Bosna-Hersek. https://www.ab.gov.tr/bosna-hersek_45469.html#:~:text=1992%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1zl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%C4%B1%20ilan%20eden,Haziran%202015%20tarihinde%20y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BC%C4%9Fe%20girmi%C5%9Ftir adresinden 1.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı. (2002). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. Doğuşum Matbaacılık.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2017). Karadağ'ın siyasi görünümü. <https://www.mfa.gov.tr/karadag-siyasi-gorunumu.tr.mfa#:~:text=S%C3%B6z konusu%20hedefleri%20%C3%A7er%C3%A7evesinde%20Karada%C4%9F%2C%205,olu%C5%9Fturacak%20bir%20etnik%20grup%20bulunmamaktadır%C4%B1r> adresinden 24.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2020). Bosna-Hersek'in ekonomisi. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-ekonomisi.tr.mfa#:~:text=G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCzde%20a%C4%9F%C4%B1rl%C4%B1kl%C4%B1%20olarak%20hizmetler%2C%20bankac%C4%B1l%C4%B1k,istikrars%C4%B1zl%C4%B1k%20istihdam%C4%B1%20olumsuz%20y%C3%B6nde%20etkilemi%C5%9Ftir> adresinden 23.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2024). Avrupa Birliği'nin enerji politikası Fasil 15: Enerji. [https://www.ab.gov.tr/fasil-15-enerji_80.html#:~:text=Avrupa%20Birli%C4%9Fi'nin%20\(AB\),s%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BCr%20rekabet%C3%A7i%20ve%20g%C3%BCvenli%20arz%C4%B1d%C4%B1r](https://www.ab.gov.tr/fasil-15-enerji_80.html#:~:text=Avrupa%20Birli%C4%9Fi'nin%20(AB),s%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BCr%20rekabet%C3%A7i%20ve%20g%C3%BCvenli%20arz%C4%B1d%C4%B1r) adresinden 24.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, (2020). Avrupa Birliği'nin kurumları. https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-kurumlari_45641.html adresinden 8.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü. (2020). Karadağ ülke profili. https://www.sto.org.tr/Portals/15/dis%20ticaret/ulke/KARADAG-ulke_profil.pdf adresinden 24.08.2020 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020). Arnavutluk'un ilk güneş enerjisi ihalesi rekabetçi fiyat yarattı. <https://ticaret.gov.tr/blog/sector-haberleri/arnavutlukun-ilk-gunes-enerjisi-ihalesi-rekabetci-fiyat-yaratti> adresinde 25.09.2024 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2021). Ticaret araştırmaları ve risk değerlendirme genel müdürlüğü. Miningweekly.com.
- Taşbaşı, D. (2022). Kuzey Makedonya'nın yenilenebilir enerji hedefi: 2025'te yüzde 46'ya ulaşmak. <https://temizenerji.org/2022/02/02/kuzey-makedonyanın-yenilenebilir-enerji-hedefi-2025te-yuzde-46ya-ulasmak/> adresinden 15.07.2024 tarihinde alınmıştır.

- Telli, A. ve Yeşil, E. (2023). Ukrayna krizinin yeşil enerji dönüşümüne etkisi: Almanya örneği. *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 4(2), 85-110.
- The Economist. (2004). The history of an idea. Special Report European Unity. January 3rd. 1-3.
- The European Energy Charter: Fresh Impetus From The European Community, Commission Of The European Communities, COM (93) 542 final, 4 Kasım 1993.
- TimeBalkan, (2023). Kosova'yı 5 yıl içinde yalnızca iki ülke tanıdı. <https://timebalkan.com/kosovayi-5-yil-icinde-yalnizca-iki-ulke-tanidi/> adresinden 24.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- Tiran Ticaret Müşavirliği. (2015). Arnavutluk enerji piyasası. <https://www.deik.org.tr/uploads/enerji-notu-docx.pdf> adresinden 12.06.2024 tarihinde alınmıştır.
- Tontu, E. (2006). *AB–Batı Balkan ülkeleri ilişkisi: İstikrar ve ortaklık süreci*. Yüksek Lisans Tezi. Başkent Üniversitesi Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü.
- Trading Economics. (2024). Arnavutluk asgari ücret (1993-2024 Verileri). <https://tr.tradingeconomics.com/albania/minimum-wages> adresinden 05.09.2024 tarihinde alınmıştır.
- Trading Economics. (2024). Genç işsizlik oranı–ülkeler listesi. <https://tr.tradingeconomics.com/country-list/youth-unemployment-rate> adresinden 4.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Transparency International. (2024). Yolsuzluk algıları endeksi. transparency.org/en/cpi/2023 adresinden 4.10.2024 tarihinde alınmıştır.
- Türbedar, E. (2007). *Balkan ülkelerinin Avrupa Birliği yolculuğu*. Stratejik Analiz.
- United Nations Development Programme- UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı). 2023. Ülkelerin insani gelişme endeksleri. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24> adresinden 14.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- Ulan M. Ö. (2022). Avrupa Birliği genişlemesi ve müzakere süreçlerinde itici güçler, frenleyiciler ve adaylar. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 13(2), 720-739.
- Urhan, V. C. (2016). Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları sürecinde Karadağ'ın bağımsızlığını kazanması. T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı. Avrasya Etüdları. 50(2), 235-258.
- Üçyıldız, C. (2006). *Eski Yugoslavya cumhuriyetlerinin yeniden yapılanmasında AB'nin rolü*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ülger, İ. K. (2019). Batı Balkanlarda barış ve istikrarın tesisinde AB'nin rolü. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*. Özel Sayı.
- Ülger, İ. K. (2016). Yugoslavya neden parçalandı. (1. Baskı). Umuttepe Yayınları.
- VanPanuys, H. F. ve Brinkhorst, L. J. ve Maas, H. H. (1968). International Organisation and Integration. s. 978.
- Weigall D. ve Stirk P. (1992). The Origins and Development of the European Community. Leicester University Pres. London.
- Wilkes, J. (1996). İlliryalılar: Avrupa halkları. Wiley. s. 376.

WMO. (2021). State of the global climate 2020. World Meteorological Organization, WMO-No: 1264: https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=10618 adresinden 22.06.2024 tarihinde alınmıştır.

World Bank. (2023). Economic growth in the Western Balkans to accelerate in 2024, albeit slowly and unevenly. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/10/19/economic-growth-in-the-western-balkans-to-accelerate-in-2024-albeit-slowly-and-unevenly> adresinden 15.10.2024 tarihinde alınmıştır.

World Bank (2024). Batı Balkan ülkeleri co2 emisyonları (Kişi Başı Metrik Ton), 2017–2020. <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=EN.ATM.CO2E.PC&country=> adresinden 15.10.2024 tarihinde alınmıştır.

Woyke, W. (1995). Europäische organisationen: eine Einführung. München; Wien.

WWF. (2021). 2021 Limit aşım günü. https://www.wwf.org.tr/basin_bultenleri/basin_bultenleri/?11020/2021limitasimgunu#nav adresinden 22.06.2024 tarihinde alınmıştır.

Yùhuá, G. (郭毓华) (2001). "从亲密战友到彻底决裂的中阿关系" [Yakın silah arkadaşlarından Çin-Arnavutluk ilişkilerinin tamamen kopmasına kadar]. 纵横 (Çince), 12. s. 17-23. https://tr.wikipedia.org/wiki/Arnavutluk-%C3%87in_ili%C5%9Fkileri#cite_ref-guo_11-0 adresinden 17.10.2024 tarihinde alınmıştır.

Zahova, S. (2012). Rewriting the past in the present: Politics of identity in the Montenegrin historiography. Adam Academy. Number: 1. Page: 43-60.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Can DERHAN

Doğum Tarihi

Doğum Yeri

Eğitim Durumu : ***Yüksek Lisans Eğitimi:*** Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi / Lisansüstü Eğitim Enstitüsü / İktisat Anabilim Dalı / İktisat Bilim Dalı / 2017 – 2024. (3.44)

Lisans Eğitimi: Kırklareli Üniversitesi / İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / İktisat Bölümü / 2013 – 2016. (2.53)

Önlisans Eğitimi: Afyon Kocatepe Üniversitesi / Emirdağ Meslek Yüksek Okulu / Dış Ticaret Bölümü / 2011 – 2013.(derece ile) (2.98)

Lise: Süleyman Çelebi Anadolu Lisesi (Bursa) / Eşit Ağırlık Bölümü / 2006 – 2011.

İlköğretim: Süleyman Çelebi İlköğretim Okulu (Bursa) / 2005 – 2006.

Ziya Gökalp İlköğretim Okulu (Bursa) / 1998 – 2005.

Yabancı Diller : İngilizce